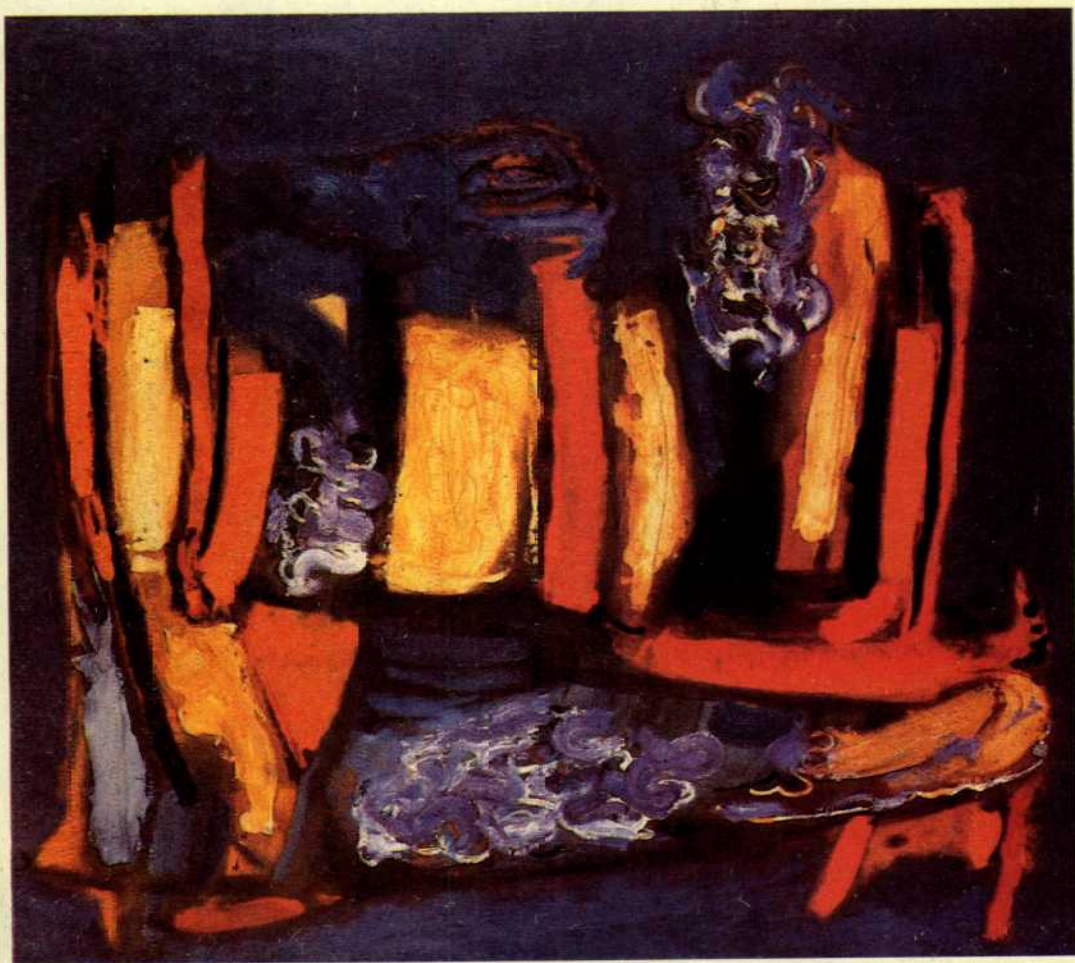

Vikerkaar

9/1991

Shelley «Lõppkoorilaul»; killud Miltoni «Kaotatud paradiisist»; Tammeveski ja Tedre proosat; Kaldmaa ja Prosa luulet; *Treaty of Friendship, Commerce and Consular Rights 1925*; kes on kurat?; Mart Niklus meenutab; Beieri, Ude ning Tenderi arvustused; Tiina Kirss kirjandusest ja üliõpilastest; Anne Parmasto kunst

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri.
Ilmub alates 1986. a juulist. 6. aastakäik.

September 1991. Nr 9

Sisukord

Percy Busshe Shelley *Lõppkoorilaul* 1
John Milton *Kaotatud paradiis* 3
Agu Tammeveski *Jääaeg* 10
Jüri Kaldmaa *Une-eelsed nägemused* 20
Tarmo Teder *Jahipüssi ornament* 22
Olemise tabamatu olemus 27
Vangi vari 29
Ain Prosa *Luulet* 30
Vappu Vabar *Pimejoon* 32
Eesti ja Ameerika-Ühisriikide vahelise
sõprus-, kauba- ja konsulaarlepingu
kinnitamise seadus 33
Ülo Valk *Pilguheit demonoloogiasse I* 60
Margita Gütmane *Sissevaade läti pagu-
laskirjandusse II*
Arno Raag *Saatuslikus kolmnurgas II* 71

Elav ajalugu

Mart Niklus *Mälestusi võitluskaaslas-
test* 78

Lugemissoovitus

Tõnu Tannberg *Kas eesti rahvuslik sõja-
ajalugu on välja surnud?* 81

Vaatenurk

Priidu Beier *Demokraatia nägu* 84

Indrek Ude *Vana filmimasin* 85

Tõnu Tender *Omal teel* 87

Kaleidoskoop

Fanny de Sivers *Immigratsioon Prant-
susmaal — kas integratsioon või okupat-
sioon?* 89

Tiina Kirss *Üks semester suurmehe: kir-
jandus ja ameerika üliõpilane* 91

Marin Roose *Elulähedus enne ja
nüüd* 94

Kujundus: Jüri Kaarma

Värvifotod: Jüri Kaarma

Esikaanel: Anne Parmasto. Õli, lõuend.
1990.

Tagakaanel: Anne Parmasto. Õli, lõuend.
1990.

PERCY BUSSHE SHELLEY

Inglise keelest tõlkinud Ants Oras

LÕPPKOORILAUL

Lüürilisest draamast «Hellas»

Suur aeg nüüd ees, nüüd hiilgab ta,
kuldaastad aland nüüd,
ju heitmas külmi katted Maa
kui madu talverüüd,
kui päikses vilkuv öine lumm
kaob vale julm impeerium.

Noor Hellas kerkib üle maade,
nüüd kirkamad ta mäed;
nüüd uusi, kaunimaid Küklaade,
uut õitsvat Tempet näed.
Nüüd võimukam Peneus näht,
kel sihiks puhte helkiv täht.

Nüüd uhkem Argo läbib voo,
mis käila hoo ees vaob;
uus Orpheus laulab uue loo
ja ihkab, kaebab, kaob.
Viib uut Odysseust üle vee
Kalypso juurest kodutee.

Oo, kustugu su kirjast Trooja,
sa verel märgit muld!
Las unub Laios raevutooja,
kus priius läidab tuld,
ka siis kui Sfinksi mõistuslood
nüüd süngemad kui Teebas nood.

Ateena, uus ja kuninglik,
taas häiligu su helk,
et kumama lööks tulevik
kui ehast eetritelk;
mis eal võib taevas anda, maa
eal võtta, selle lätteks saa.

On tõusmas taas Saturn ja Arm,
kel kiirgus kaunim veel
kui kõik, kes langend, üks, kel tarm
jäänd võimsaks, üllaks meel:
ei kulda, verd näe altaril —
neil ohvriks tõotus, ehteks lill.

Oh jätkel miks veel turma tuua?
Miks raev ja vaen ja tapp?
Miks enda urni tühjaks juua,
mil sisuks ainult sapp?
Ilm väsis, kandes muistset süüd —
las hävineb või puhkab nüüd!

1821

JOHN MILTON

KAOTATUD PARADIIS

(Katkendeid)

Inglise keelest tõlkinud Rein Raud

I raamat

Kuis esmakordselt eksis Inimene
Ning proovis keelat vilja, mille maik
Tõi surma ilma ja me hädad, sest
Meilt võeti Eeden, kuni taas meid viis
üks suurem Inimene õndsuspaika,
Nüüd laula, Muusa, kes kord salamäel.
Mil Horeb on või Siinai nimeks, andsid
End tunda karjusele, alguses
Kes valit hõimu õpetas, kuis Taevas
Ja Maa said kaosest; või kui Siion on
Su meele järgi enam, ning Siloa oja,
Mil Tema käsul kiireks kasvas vool,
Siis kutsun sealt sind appi toetama mu
Hulljulget laulu, millele ei kõlba
Lend madalam kui tipp Aonia —
Ta siht on seni sõnast puutumata.
Elkõige Sina, Vaim, kes enam lugu
Pead puhtast südamest kui pühakojast,
Mind juhata, sest Sina tead; Sa olid
Algusest peale kohal — võimsail tiivul
Kui tuvi tõusid üle kuristiku,
Et see saaks viljakaks. Mis minus tume,
Tee kirkaks, mis on madal, aita üles,
Et selle suure argumendi kõrgus
Teeks igavese Ettehooldde tõeks,
Kui Jumalikud teed toon ilma ette.

Nüüd ütle — end sest Taevas su eest ei peida
Ja Põrgu sügav üsk — nüüd ütle, miks
Me esivanemad sel õnnelikul ajal,
Kui Taevas hoidis neid, loobusid siiski
Looja hoolest, rikkudes ta tahet
Ses punktis, ise ilma üle seatud?
Hull kelle meelitusest sündis mäss?
Põrgulik Madu oli see, kes neimast
Ja kadedusest juhitud pettis

Me esiema, sest et ülbus suur
Ta välja oli viinud Taevast, temaga
Koos mässuinglihulgad, kelle toel
End lootis üle valdjate ta seada
Ja Kõigekõrgemaga võistelda,
Kui tõrgub see — nii tõstis jultund moel
Ta sõjalipu Jumaliku trooni
Ja võimu vastu Taevas; uhkus ei
Saand võitu. Tõukas Kõigevägevam
Pea ees ta eeterlikest taevastest
Kui tulelondi õudses hävingus
Siis hukatusse alla, et ta seal
Nüüd püsiks terasahelais ja põleks
Piinleekides liigjultumuse eest.
Ta lamas põrmus üheksa ööd-päeva
Me surelike mõodus, ning koos temaga
Ta jõe jõuk ses lõomakuristikus,
Löödud, kuid surematu: needus ent
Ta viha väetas veelgi — mõeldes nüüd,
Kuis valu vastu kaduma läks õnn,
Piin valdab teda: valvsalt kadal pilk
Täis raevu jõuetut, turmuhket jonni.
Ja püsiviha piirab ilma ning
Ta näeb, et inglikodu piirini
Suur jätkub kõnnumaa, kust kadund loht;
Kõikjal ta ümber vangikambri äng
Kui ahi leegitses, ent leegist sest
Ei valgust saand — vaid nähtav pimedus
Tõi häda pildi tema silme ette
Ja mureriigi valulikud varjud,
Kus eal ei püsi rahu, kus ei käi
Lootus, mis kõikjal käib; vaid pidev piin
Seal valitseb kesk tuleuputust,
Mis väävlivoolust otsatust saab toitu:
See koht kord igavesest õiglusest
Sai määrat mässajate vangikongiks,
Kust pimedus ei taandu — lahutab
Neid Taeva valgusest kolm korda kaugus
Maa kesksest punktist pärapoolusele.
Kuis läinud elust erines see paik!

III raamat

Oo, püha Valgus! Taeva esmalooming
Või igaviku püsikiire vili,
Kas võin sind öeldes puhtaks jääda? Jumal
On valgus, nõnda piiramatus säras
Ta viibib igavesti — seega sinus,
Sa kirka tuuma igikirgas vool,
Või lased pigem eeterjõeks end hüüda,
Mil pole teada allikaid? sa olid
Ju enne päikest, Taevast olemas;
Hääl Jumala siis mantlina su laotas
Vee sügavustest tõusva ilma üle,
Mis võidet vormitühjast lõputusest —
Mind sinu juurde toob nüüd söakam tiib,
Küll kaua Styxi sünge virra vang,
Sealt lõpuks põgenend ja tulles läbind
Nii üliöö kui vahepimeduse,
Kui Orpheusest sootuks eri viisil
Ma laulsin Kaosest, igavesest ööst;
Mind alla juhtis taevamuusa, taas
Et võiksin tõusta süvapimedast,
See polnud kerge: nüüd ent kindlamaks
End elu ülitungalt tundes tean,
Ehk küll ei puuduta sa silmi neid,
Mis otsivad su kiiri — röövit koit
On pilgult, mille sulges tuimustilk
Või looris hägukae. Ma siiski ei
Saa jätta rännuteid, kus Muusa jälg
On märkind helget lätet; varjuhiit
Või päikses küngast püha laulu võlus;
Sind, Siion, enne muid, ja sinu pühal
Nõlval kaht vulisevat lilleoja
Neil õil ma külastan — ei lähe meelest
Ka need, kes kogenud on sama saatust,
Et võiksin sama kuulsust loota: pime
Thamyris, pime Maeonides ning
Teiresias, Phineas, iidset prohvetid —
Nii toites mõtteid, omal tahtel suutvaid
Harmoonilisi numbmeid suunata,
ööl pimedal kuis laulab ärgas lind,
Et salavari kajab kaasa. Aastad
Uut aega toovad, mulle kuid ei too
Nad päeva ega koidu sulneid kiiri,
Ei kevadpungi, suve roosiõit,

Ei loomakarju, püha inimpalet,
Vaid pilvi; üksi igikestev öö
Mind ümbritseb, ning inimeste rõõmud
Ei puutu mind, ja teadmusraamatuski
Ses paigas seisab kõiksust kattev lünk,
Kust kustutet on loodus ja ta looming.
Üks sulgund tarkuse on sissepääs.
Sa seda enam sära, taeva Valgus,
Mu sisemusse kalla, meele võim
Su kiirtelt saagu silmad, udu kõik
Sealt hävita, et näeksin ma ja teaksin,
Mis surelikud pilgud eal ei näe.

Kõikvõimas Isa oma kõrgel troonil,
Mis seatud üle ülitaevaste,
Nüüd oli alla suunand oma pilgu,
Et loodut see ja loodu loodut näeks.
Ta ümber Taeva pühaduste kogu
Sai tähetiheduses tema pilgust
õndsust üle sõnade; hüval käel
Ta aulikkuse kiirgav kuju istus,
Ta ainus Poeg; me esivanemaid
Maa peal ta nägi kõigepealt, kaht ainsat
Inimest, kes õnneaias saagiks
Said rõõmu, armu surematuid vilju,
Rõõm oli lõputu, arm võrratu
Ja segamatus lumm; ta vaatas siis.
Mis toimub Põrgus, vahemaal, kus Saatan
Käib öö siin poolel piki taevamüüri,
Kus õhk on hämar — ta on valmis nüüd
Roidunud tiival, pikal jalal käima
Maa paljast külge pidi, mida näis
Pind tahke piiravat, ei taevakaar;

Ei teadnud ta, kust, õhust, süvaveest
Ta peale vaatab kõrgelseisev Jumal,
Kes kõiki aegu näeb ning teades tõtt
Nii räägib sellest oma Pojaga:
«Mu ainus Poeg, kas näed, mis vägev raev
Me vastast liigutab? ei ükski piir,
Ei Põrgu trellid, mingid ahelad,
Mis teda hoidsid, ega sügavik
Lai, põhjatu saa pidada: nii suur
Ta neimaiha on, mis lõpuks taas
Ta peale tuleb tagasi. End nüüd
on lahti murdnud ta ja rajab teed,
Mis riivab Taevast, läbi valguse

Viib teda vastselt loodud ilma poole,
Kus elab inimene, lootuses
Kui mitte jõuga lüüa, nuriteid
Siis kasutades hukutada. Nii
Ka sünnib. Inimene võtab kuulda
Ta siidist valet, rikub ainsat käsku,
Mis kinnitab ta kuulekust, ja langeb
Koos järelopõlvega — kel on ses süüd?
Kel veel? Mu käest see tänamatu sai
Kõik, mis vaid tahtis; lõin ta õiglaseks,
Et püsiks ta, kuid vabaks langema.
Ka vaimud, püsivad ja püsimatud,
Said vabaduse langeda või jääda.
Mis tõendust priiusega võinuks nad
Tuua truudusest, püsiusust või armust,
Kui seatud saanuks pöördumatult kõik
Neilt küsimata? Ja mis kiitust teeniks
See kuulekus? Kas mind see meelitaks?
Kui tahe, mõistus (mõistuses on valik)
On asjatud ja tühjad priiusega,
Passiivsed, ettemääratuse orjad
Ja mitte minu? Neile loodi õigus
Poolt valida, kuid süüdistada neil
Ei ole alust Loojat, loomist, saatust,
Mis ettemääratuses võtab neilt
Prii tahte, pannes paika lõplikult
Kõik, nähes tulevat; nad ise panid
End mässama, ei mina; ette teades
Ei põhjustanud mina nende süüd,
Mis neile tuli siiski ootamatult.
Niisiis ei viinud mingi saatusvari
Või mulle vältimatult nähtav jõud
Neid keeldu rikkuma — jäi nende teha
Nii otsus kui ka valik; selliseks
Ma lõin nad: vabaks; nii nad vabaks jäägu
Ka orjust valides, või muidu muutma
Ma peaksin nende loomu, tagasi
Nii võttes muutmatu ja iidse käsu,
Mis määras vabaks nad. Käsk langeda
Neilt endilt tuli — esimesed ise
End kiusasid ja hukutasid; tabab
Kius võõras inimest, mistõttu tema
Saab andeks. Teine mitte: armus ning
õigluses käigu üle Taeva, maa
Mu au. Arm kirkamalt ent säragu.»

(Saatan:)

«Oo sina, üliväärse auga kroonit,
Kes oma ainuriigist jumalana
Uut ilma vaatad; tähed keda nähes
Taanduvad kääbuspäiselt; hüüan sind,
Kuid mitte sõbrana — su lausun nime,
Oo päike! ütlemaks, kuis vihkan sinu
Kiiri, mis meenutavad mulle maad,
Kust kukkusin, au, mis su kohal pärgas
Mind, kuni uhkus alla tõi mu sealt,
Kes Taevas püüdsin lüüa Taeva valdjat,
Miks küll? ta polnud vaenu pälvinud
Mu käest — mis olen, selleks lõi mind tema
Aurikas sära, ka ei tema headus
Mind halvustand, ränk polnud teenistus.
Mis oleks kergem veel kui teda kiita
Ja tänada kuis kombeks? Sobiv oluiks
Mu alandlikkus; tema headus ent
Lõi minus ainult kurjust — tõstetuna
Kõrgusse kuuletumast keeldusin,
Et veel üks samm mind aitaks kõrgeimaks —
Nii hetkes kadus hüigeltänuvõlg,
Mis makstavana senini mind painab —
Mul meelest läks, mis olin Temalt saanud,
Ei mõistnud ma, et tänulahke meel
On võlgu võlata ja maksab siiski,
ühitaegu laenumees ja prii; mis koorem on
Tal kanda? Oleks ainult saatus teind
Mind ingliski alamaks, ma oleks püsind
Täis õnne; äratanud poleks lootus
Auahnust siis. Kas tõesti? Mõni võim
Niisama suur kui mujalt tõusnuks, mindki
See väiklast haaranuks; kuid teised võimud
Ei lange, kõikumatult seisavad,
Seest-väljast kaitstult kiusatuse vastu.
Kas jäämaks polnud sul siis vaba tahet?
Jah, oli; keda süüdistada võid
Veel peale Taeva kõikiliitva armu?
Neetud see olgu, sest Ta arm ja viha
Mind igiängis peavad ühteviisi.
Ei, neetud ole ise; Tema vastu
Su tahe valis tee, mis kahetsust toob nüüd.
Mind õnnetut! Nüüd kuhu lennata

Jäeb viha lõputu ja meelehäda eest?
Kus lendan, seal on Põrgu; olen Põrgu
Ma ise; sügaviku põhjas veel
Mind ootab neelamaks uus sügavik,
Kus kõrval nüüdne Põrgu tundub Taevas.
Oh heldi lõpuks! Kahetsusele
Ja andestusele kas pole enam paika?
Kui alistud, siis on; see sõna ent
On keelat mulle põlgusest ja häbist,
Mis tabaks mind seal all, mu pettus kuhu
Viis vaimud ülbe lubaduse toel,
Et me ei heitu — kiitlesin, et võin
Kõikvõimsa võita. Nemad ju ei tea,
Kui kallist hinda nõudis minult ülbus,
Mis piin mind hinges sunnib ägama,
Vaid kummardavad minu Põrgutrooni.
Kui tõstan diadeemi ma ja skeptri,
Veel madalamaks vajun ise — ülim
Vaid languses; see uhkuse on rõõm.
Kui saaksin, öeldes, et ma kahetsen,
Ta armust tagasi kord kaotet paiga,
Kas pea ei naaseks kõrges kõrged mõtted,
Kas epa ei häviks teesklev alandus?
Hea elu murraks valus antud vande,
Mis tühi seest. Eal siiras kahetsus
Ei süvaviha löödud haavast kasva,
Mis raskemalt vaid eksima mind viiks,
Taas langema — kaksikordne valu oleks
Hetkeleevenduse eest liig kallis hind,
Mu nuhtleja teab seda; sama kaugel
Ta armu andmast on, kui mina palumast.
Kõik lootus jäta. Köitku hoopis pilku
Meil, pagulastel, tema uusim rõõm —
Vastloodud inimene ning ta ümber ilm.
Jää, lootus, hüvasti, koos lootusega
Hirm, kahetsus; on headus mulle kadund.
Sind, kurjus, võtan hüveks nüüd, sest sina
Pool riiki võitsid Taeva Kuningalt;
Ehk sinu toel saab üle poole mulle —
Näeb inimene seda pea ja ilm.»

AGU TAMMEVESKI

JÄÄAEG

TA sündis poisslapsena ja kuu aja pärast pandi talle nimi.

Oli varakevadine ennelõuna, ema astus mööda porist kruusateed ja mõtles: misasja ma teen? Tema, kelle pärast üldse minema pidi, lamas üksi kodus ja praegu ei oskaks keegi öelda, kas ta oma silmi avades olekski ulatanud nägema titevoodi kohal laes rippunud elektripirni. Mitu aastat hiljem, kui ta kord palavikuhaigena voodisse jäi, tundus talle, et hingamise rütmis temaga kaasa liikuv padi on hiiglaslik mäenõlv.

Tolle nimepanemise päeva keskele jäi hetk — ema oli just alevi-servale jõudnud ja puhastas oma kummisäärrikuid möödunud-aastase kulu sees —, mil elektripirn üksiku kojujäänu näo vastas põlema lõi ja samas kustus. Märguanne tuli isalt, kes töötas kütjana väikeses jõujaamas. Seal oligi ta liigutanud korraks suurt ja rasket liinide pealülitit, tõstnud üles ja kohe alla lasknud, ja kaduvlühikeseks ajaks jõudis elektrivool koju, et minna läbi laes oodanud lambi hõõgniidi.

Agaga tema, kellele too märguanne saadeti, kas ta oleks suutnud eraldada seda silmapilku ajavoolust, millesse ta paratamatult sattunud oli ja kus ta nüüd ka ametlikult seisis?

See vool viis teda kokku sündmustega, mille tekkimise põhjused paistsid hiljem vaadatuna ainult lakkamatult üksteisele järgnevate sekundite taga olevat. Elukogemused, mille vältimiseks alati midagi enne nendega kohtumist oleks pidanud tegema, aga mis siiski tulid koos ajaga, lükkasid teda sammhaaval üksinduse sügaviku poole. Seal, oma tulevikus, rõõmustas ta harva, ja ka siis, kui põhjused kõige lihtsamat heameelt tunda muutusid juba sõrmedega katsutavaiks, niisama vaadatavaiks või pimedas kombatavaiks — ka siis jõudis ta ikka sündmusest kõrvale astuda, et endalt jälle küsida: kuidas ma peaksin olema, et midagi ei juhtuks? Koos maailma tegelikult koos hoidva valgusega oli temasse süstitud äratundmine aina lähenevast õnnetusest, selle saabumist võis küll edasi lükata, kuid see väike kordaminek ei taganud kunagi lõplikku kergendust. See tunne ei andnud talle pikki aastaid rahu, kuni ta juba keskiikka jõudnult loobus võitlemast teda kurnanud hingevaluga. Nagu pimedal sügisõhtul inimtühjas õunaaias niitmata rohtu kukkuv õun astus tema ülejäänud maailmale märkamatuks välja oma senise elu sängist.

Ka päriselt juhtus see sügisel, keegi arvatavasti noor naine juhtis teda kättpidi läbi tõelise pimeduse hiigelaia sisemuse poole. Jalgu-pidi niiskes rohus, krobeline puutüve ja kuuma naisekeha vahel seistes — üht kätega hoides, teisele toetudes — nägi ta kogu oma

senist elu silme eest mööda libisemas. Lapsena oli ta vaadanud jääaluses vees tummalt ujunud suuri tumedaid kalu, saamata kunagi teada, kas kalad kannatavad maailmaga kohanemise all. Ning et pikendada oma paratamatule lõpule läheneva juhusliku armastuse magususe vältimist, süvenes ta iseenda ja talle andunud naise südame kuulatamisse. Kummagi südame vasardamine kaugenese omaette, kuid siiski midagi teades. Maailmale tähtsusetul silmapilgul, kui naine oma näo ohatel tema õlale vajutas, jõudis tema iseendas esimese tõeliselt iseseisva sammu teha. Ta astus kõrvale aja monotoonselt ja ükskõikselt kulgenud voolust, millel ta end siiani lihtsalt edasi kanda oli lasknud. Nagu ümberringi valitsevas pimeduses end talveks sättiv loodus ei vajanud ka tema nüüdsest oma senisele eluloole mingit sõnaseletuslikku õigustust.

Tema esimene selge ja muutumatuna püsinud mälestus pärines õhtust, mil ta kolmeaastase poisina leidis end üksi majja jäetuna. Ta seisis elutoast kööki viiva ukse lävel. Köögipõrand läikis pesemisjärgselt. See oli ähvardus — siin majas oli keelatud värskest pestud põrandast üleminek. Tema isa tuli õuest, seal nad seisid, teine teisel pool köögipõrandat, ja temale jäi kogu tulevaseks eluks meelde isa näol püsinud ilme. See rääkis saladusest, mille igaüks ise lahendamata peab või selle poole vähemalt lapsena püüdma. Kinganinadel kiikudes tuli isa üle põranda ja viis ta majatrepile. Õhtune päike valgustas majaanest, sealt alates siduski tema mälu teda ennast kõigega, mida ta läbi elama pidi. Isa tõstis teda esimeste aastate kaitsvast hämarusest välja, suurde valgesse aega, edasi ootas tema julgustavat käeviibet maailmalt — ainult et seda ei tulnud. Vanaema kõrval majas ja selle ümber käies tabas teda rängalt teadmine, et kõige üle siin maailmas on Jumala tahe. Kõik, nii sääsed kui hobused või ükskõik kes, saavat üleüldse ainult Tema, Jumala armust elada. Aga kas tema ongi seda õnne — elada üleüldse — ära teeninud? Ta kartis, et ei ole. Eks Jumal teadis seda, aga kuidas siis tema ise siin elus selle teadmiseni peaks jõudma. Ta ei tahtnud, et Jumal kurjustaks. Ta kartis sattuda põrgusse, kuigi mehi ootas selline lõpp niikuinii. Ka tema isa ja vanaisa võtsid end kunagi just seal alandlikult riidest lahti ja istusid siis sõnakuulelikult, ilma tagantsundimist ootamata kuumaveekatlasse. Nii pidid kõik mehed kannatlikult surnuks keema, see oli vältimatu, kuna Jumal ju seda niikuinii sündida lasi, ja kahetsusega mõtles tema, et peab samuti kunagi varsti mehe-elu läbi tegema. Ta ei oleks tahtnud. Isa ja vanaisa pidid ju seda kõike teadma, ja niisuguse lõpu paratamatust lähemisest hoolimata olid ikkagi sunnitud elama vähemalt pealtnäha rahulikult ja päevast päeva tööd tegema. Nad ei hakanud palaval heinatööpäeval meelega metsa all püherdama, ei löönud kildudeks oma kätega tehtud asju, mis ju piibliõpetuse kohaselt mõnikord ainult seesugust kohtlemist väärisidki. Kõige selle asemel ohati, tehti pooleliolev talutöö lõpuni ja ennast sirgu ajades ohati jälle.

Kevadel enne kooliminekut nägi ta pööningul ühte ajakirja teiste seas, kus oli pilt lauljast nimega Benjamino Gigli. Ta läks õuetagusesse metsa, jääst vabaneva jõe äärde, ta astus kõikuvale jäätükile ja ütles: Gigli. Ta jõudis jõe keskele ja seal näis talle, et siiani tema eest varjul olnud osa elust muutub nüüdsama talle läbini mõistetavaks. Ta läks koju ja nägi samas ajakirjas pilte New Yorgi pilvelõhkujast, need majad pidid tõepoolest kusagil ka seisma nagu toosama metsäär, mida tema oma silmaga oli näinud. Lumi sulas igalt poolt, lihavõtted läksid mööda ja keegi ei tuletanud neid enam meelde. Kuidas võib nii kiiresti, mõtles tema. Postimehe toodud ajalehe nurgas oli iga päev sõna «järgneb», argipäevajutus ei kuulnud ta kedagi seda sõna kasutamas ja nii sidus ta selle iseenda tulevikuga. «Järgneb, järgneb,» sosistas ta õhtuti nägu patja surudes.

Suvel viidi teda esimest korda mere äärde. Ta sammus ettevaatlikult põlvini vette ja läks sealt kohe tagasi. Teda ajas segadusse, et kaugusse vaadates ei jäänudki midagi silme ette peale õhu: Vaata, ütlesid vanemad inimesed ja näitasid käega kuhugi ettepoole, kus pidi olema silmapiir. Aga tema tahtis ainult ära minna. Kunagi hiljem, täiskasvanud mehena, kergenduse ootel merre joostes mõtles ta vahepealsete aastatega unustatud lapseängistusele. Ja talle meenus tollane rannikupilt, mitte poisilik veendumus, mille kohaselt ei saanudki tulevikus olla mingit lootust kergendusele ja kõik eluga kaasnev tuli pead kõrvale pööramata vastu võtta.

Sügisel läks ta kooli. Seal pandi tema head lugemisoskust tähele ja seda osati ära kasutada, temast sai deklamaatorite konkursil osaleja. Kirjandusõpetaja juhatatud proovid toimusid ühes koolimaja vähekäidavas ruumis, tema pidi harjutamise ajal seisma seina äärde asetatud kahe kipsbüsti vahel, ülevaatuseks valmistumise ajal kadus üks büstidest sealt ära — hiljem võis ka lihtsalt ajalehti lugev inimene täpselt ja isegi uhkusega öelda, milline nimelt —, aga tema ei osanud siis peale harjutamise midagi tähtsaks pidada. Tema häälpaisus liigsest kaasaelamisest hooti ülemäära valjuks ja kord küsis üks teine õpetaja ust avades, kas ei saaks kuidagi tasemalt. Ülevaatuse viimane voor toimus rajoonlinna uues kultuurimajas, esimest korda elus pidi ta seal minema üksi üle suure lava, et selle äärel seistes oma tuttav pala ette lugeda. Otse tema vastas, saali esimeses reas, istusid range ilmega temale täiesti võõrad inimesed, paberid põlvedel, ta teadis, et see ongi žürii, kellele tema meeldima peab. Ta ootas, et keegi sealt temale veidigi julgustavamalt naerataks. Üks mees istus naiste keskel, ühel pingil, ta soovis, et just mees räägiks kas või kõige lihtsamat: tule siia poole, mis su nimi on, kus su isa töötab? Elektri jaamas, oleks tema vastanud. Ülevaatatus lõppes ja talle anti auhinnaks raamat «Tehase väravast väljub veoauto».

Kolmandal koolitalvel viidi teda uuesti rajoonlinna, seekord haiglasse, sealse palati aknast ei paistnud midagi peale taeva ja sinna vaadates oli tal peas vaid üksainus mõte: kas ema ei tulegi

täna rohkem? Enne õhtu lõplikku pimenemist tuldi teda süstima. Ära kardada, ütles õde, vajutas süstla tema sisse tühjaks ja läks. Seal oligi üksindus, mõtles ta ise aastaid hiljem. Järgmisel päeval tehti talle pimesoolelõikus, nädala pärast jõudis ta koju tagasi tundega, et on ära märgitud — aga kuidas nimelt, sellele pidi vastama tema enda katkematult järgnev elu. Ta nägi, kuidas ema iga päev töölt koju tuli ja siis igal pool kaua askeldas, tema ei teadnud, kuidas sellest nägemisest kõrvale hoiduda. Ta küsis endalt aina: mismoodi siis lõpuks vältida suurt õnnetust? Sellele pidi vastuse tooma elu ja temal oli jäänud see ära oodata.

Tuli talv, tema kodulähedane mets oli määratud mahasaagimisele ja just neil päevil jäi ta palavikuhaigena jälle koju. Ühel enne-lõunal, mil ta juba voodist üles jaksas tõusta, nägi ta aknast oma isa üle värske raiesmiku kodule lähenemas. Ta jõudis tagasi voodisse ja seal silmi sulgeda enne, kui majauks käis, siis ta kuulis vaid, kuidas isa korraks kambrisse, tema poole vaatas, seejärel üksi köögis endale kartuleid valis, praeahjust midagi otsis ja sahvrist heeringat tõi. Pärast, kui kogu majas oli ainult vaikus, läks temagi kööki ja nägi laual isa poolt sinna jäetud kartulikoori. Ta võttis pliidil seisvast keedupotist ühe kartuli ja lasi selle koortel kukkuda isa poolt jäetuile.

Kord õhtul, kui tema juba voodis und ootas, tulid kaks meest isa juurde, tema pidi kuulma, kuidas mehed köögis omavahel rääkisid, kuni üks tulnutest ütles: me oleme siin juba niisama küll joonud, sa pead parteisse astuma. Ta ei kuulnud, mida isa vastas, tema enda jaoks oli maailmal varuks hoopis teistsugune ja lõpuks vältimatu käsk. Ta ärkas öösel selle peale, et tema enda seest oli senitundmatu lõga aluspükstesse purskunud ja voodilinale valgunud. Algul kartis ta ennast vähegi liigutada, soovimata puudutada tema seest tulnud, justkui temasse ikka veel kuuluvat ainet. Ta süvenes tihenevasse vaikusse, mis oli maailma täitnud otsast lõpuni, õieti olid teda äratanud valjud koputused, mis läbi selle vaikuse tema pihta olid saadetud, ja neile oli teda vastama äratatud.

Ühel kevadõhtul läks ta läbi endise metsa, mööda värsket raiesmikka. Hakkas pimenema, lindude une-eelsed hääled tulid justkui inimeste seest, keda tema oma elus kohata võis. Inimeste näod tõusid talle silme ette. Lähedale jäi maantee, keegi vilistas seal ja temale näis, et see on temale. Kaks temast vanemat poissi arutasid seal, kuidas minna küla teises otsas elava naise juurde. Lits, ütlesid nad kruusateele sülitades. Rattalenkstangidest hoides, neid keerates ja niisama hõõrudes küsisid poisid: ega sa ei tea, kas litsi juures praegu keegi on? Nad rääkisid veel: sealt saaks tonksu, peab ainult teadma, millal minna. Ei tea, ei tea, vastas tema ja läks koju. Omaette oli ta just selle naise juures käimisest mõelnud, nüüd läksid teised sinna pärjelt. Tema oleks enne läinud, aga ta ei oleks osanud seal midagi rääkida. Ometi saadi sellega ikka kuidagi vist hakkama,

kui käidi, kui mindi. Ühest vanast käsiraamatust oli ta lugenud, et naine ootab mehelt uut kleiti või pesu või muud taolist. Aga kust seda võtta? Kas ta pidi sõitma rajoonilinna ja sealt ostma kleidiriide ja mingisuguse pesuhilbu, ei tea ju missuguse. Ei tea! hüüdis ta iseendale. Samas raamatus räägiti suguti normaalsest pikkusest. Aga mõõta võis ju nii mitut moodi ja igakord sai erineva tulemuse. Ajalehest leidis ta intervjuu Lõuna-Eestis elava neiuga, kes ülikoolis õppis ja parajasti partei ajaloo eksamiks valmistus. Kas ma juba saaksin hakkama? — küsis tema iseendalt, neiu pilti nähes.

Ühel koolimajas peetud võistlusel hüppas ta äkki kakskümmend sentimeetrit kõrgemale kui seni. Tema nimi kirjutati väikese kooli rekordite tabelisse, kuid elu ise ei muutunud talle lihtsamaks. Ajalehtedest oli ta lugenud janusena kõike tööstuskoolide kohta kirjutatud ja nii unistas ta ehitaja elukutsest, selle õppimisest, kuid uus naistemood muutus aina lühemaks, kõik kleidid, seelikud ja mantlid jätsid naiste põlved liiga nähtavaks nii eest kui tagant, seda eriti pealinnas, kuhu ta oleks tahtnud minna. Tema kartis, et ta ei suudaks sellele osale nähtavast maailmast mehele kohase väärikusega vastu seista ja nii läks ta pärast maakooli lõpetamist rajoonikeskusse. Seal õppis ta kaks aastat, suutmata midagi omandada peale tundides kuidagi igavalt ja ähvardavalt käsitletud ainete.

Seal võeti ta kohe komsomoli ja temast sai rajoonikonverentsi noorim saadik. Istungi vaheajal kutsuti teda kultuurimaja lavatagusesse ruumi, sellesse, kus ta esimese klassi poisina konkursikartuses ükskord värises. Nüüd anti talle paber, mille pealt ta rajoonibüroo soovitud koosseisu valju häälega ette oleks võinud lugeda. Ma ei julge hästi, ütles tema ja teda jäadi uskuma. Õhtul, konverentsi lõppedes, näidati delegaatidele tasuta filmi «Vene ime», saal hõrenes kogu seansi vältel, ka tema oleks võinud minna, just sel ajal väljus rajoonilinnast viimane buss, millega ta koju saada võis, aga tema ei olnud kindel, kas see põhjus loeks. Ta läks jalgsi ja jõudis koju hilja.

Ta hakkas keskkoolist päevade kaupa puuduma. See polnud õppedukuse pärast, aga ta ei tundnud ennast koolis hästi. Kord suusatas ta üle linnaäärse lageda maastiku, see koht paistis ka klassiaknasse ja nii oleks ta saanud järgmisel päeval just sinnapoole vaadates öelda: seal on minu jäljed. Ta suusatas läbi võõra küla, mille nimi poleks teda julgustanud ka siis, kui ta seda kusagilt oleks lugeda saanud, ühel õuel nägi ta lahtijäänud uksega kemmergut ja sinna tuulega lennanud hange ei paistnud enam kellelegi vaja minevat. Samal õhtul käis ta kultuurimajas lastele keelatud filmi vaatama ja ja tundis, et oleks pidanud nägema seda varem, siis, kui ta veel lubatust noorem oli. Teda haaras saalis istudes kadedus ja soov elada tõelisemat elu. Soov oli talle selgelt ja tugevalt väljaöeldavaks küpsenud, tuli suvi ja ta läks merekooli sisseastumiskatsetele. Ta võeti vastu ja muud lahendust poleks ta ise ette osanud kujutada. Ainult kodus rääkis ta sellest isale ja emale, aga ülejäänutele oli tema kadumine täiesti märkamatu, peaaegu olematu üldse.

Ametlikes dokumentides oli nüüdsest tema erialaks laeva jõuseadmete tehnik-mehhaanik ja tema uskus tõepoolest, et just selle ameti omandamine hakkab teda aitama elus nagu vaja. Nüüd kandis ta päeviti musta värvi villasest kangast vormi — ja nii õppetundides kui kasarmuvoodil lesides jälgis ta peamiselt seda, mis toimus tema enda hinges. Laevamasinate ehitus ei olnud sellega võrreldes enam saladus, pealegi oli jõuseadmete töö alati seletatav. Mõnikord tänavail võõraid inimesi vaatama jäädes tärkas temas lootus, et peagi saavutab ka tema enesekindluse, mis laseb tal elu lihtsamalt võtta. Vahel käis ta tantsupidudel, teda tõmbas hämar saal, muusika ja noored, kelle vahel oli nii hea seguneda. Nii mõnegi seal vilksatanud tüdrukuga oleks ta saalist minnes kokku jäänud, et rääkida oma mõtetest, aga nii võis ta sattuda mõnele liiga valgustatud tänavanurgale või tuppa ja tüdruk oleks näinud vistrikke, mis katsid ta põski. Ta soovis just neist esmalt vabaneda ja nii jõudis ta iluravilasse. Sel lühikesel perioodil, mis vältas paar kuud, oli tema jaoks parim koht maailmas ravikabineti tool. Seal oli ta kaitstud, ta hoidis sõrmede vahel ümmargust elektroodi ja tundis juubeldusega, kuidas arsti käes olev nõel surmas tema näol ühe vistriku teise järel.

Saabus kevad ja lähenes tema esimene ookeanireis. Nende aastatega, mis tema elust merekooli jäid, kerkis linna keskele esimene tõeline hotell, mis võttis vastu juba oma külalisi, kui tema linnaäärses vanas sadamas diplomipraktikal käis. Tema mereleminek oli määratud juuli lõpule ja juhtus nii, et viimase öö pidi ta vastavalt graafikule mööda saatma vahimehhaanikuna laeva masinaruumis. Eelmisel õhtul oli ta ühest odavast kõrtsist sattunud kahe madrusega koos minnes ühiselamusse, mille olemasolustki ta varem kuulnud ei olnud. Seal oli kellegi sünnipäeva peetud, ja kui nad laua ümber istunud seltskonnaga liitusid, lauldi seal parajasti sõnadega «Arlekiina, arlekiina, ta-ta-ra-ta-ra-ta-raa» ja nii ei olnud võimalik öelda, kas see oli eesti või vene keeles. Ka igasugune jutt liikus ümber laua mõlemas keeles ja ükskõik kummas keeles räägitud naljade peale naerdi ühetugevuselt. Teisel pool lauda istus noor naine, kelle kõrval lösutas turske ja purjus mees, kes ühe käega naise ümbert kinni hoidis, tema oli tõusnud, et nimelt seda meest kohe lüüa, kuid ta oli tagasi prantsatades likööripuudeli endale sülle tõmmanud ja kohe oli tema peale vallandunud vali sõim: ärge andke lollakale juua, nuka perestanj, maltšiška, nu i durak, visake siga välja, atberiiite dengi i vonn!!! Väljas oli ta vaid mõistnud, et ikka on veel suvi, kusagil oli ta jalge ette maha oksendanud ja hommikul laevas ärgates oli talle tundunud, et ainsa ööga on kogu tema senine elu lükatud aeglaselt pöörlevasse trumlisse — nii tegelikult aset leidnu kui sellele paralleelne olematu, päriselt ilmale sündimatu.

Ookeanireisile eelneval, väga vaikselt ja ilusal õhtul oli ta ükski laevas. Pärast loojangut seisis ta ahtritekil ja vaatas sealt reidile,

kus juba mitmendat päeva seisis suur valge reisilaev nimega «Völkerfreundschaft». Ja just siis algas sõjalaevastiku päevale pühendatud saluut, kõlasid paugud, taevasse lendasid raketid. Salk või pataljon sõdureid karjus kusagil «hurraal». Tema läks oma laeva masinaruumi ja hommikul leidis suurekasvuline vanemmehhaanik ta diiselmootori kõrval tukkumas. Mehhaanik rääkis, et peab jätma ühe naise siia laeva, enda kajutisse, kuna mehel endal veel oma kodust oli läbi vaja käia. Nüüd oligi mehhaanikul soov, et tema, laevas niisama tukkunud praktikant, tolle öösel laeva tulnud daami viisakalt linna saadaks. Sellise olukorra lähenemist oli ta aeg-ajalt tundnud ja nüüd oligi see käes. Laevakoridoris läks ta mehhaaniku kajutist mitu korda mööda, siis proovis ta ust, see oli lahti. Naine lamas kois, ainult lina üle tõmmatud, avas silmad ja ütles siis: sina lähed ju täna alles esimest korda ookeanile, sellepärast ma ei hakka sinuga praegu magama, ma saan ainult niisuguste meestega olla, kes üle mere on käinud. Nad läksidki koos linna, seal tõi naine talle lillekioskist kolm nelki ja lilli temale ulatades küsis: mis su nimi on?

Valmar — ütles naine naeratades talle järele. Neid lilli ei pannud ta laevas kajutiseinale nagu teised. Ta viis väikese kimbu masinaruumi ja asetaski seal elektrikaabli kinnituse vahele. Nelja päeva pärast jõudis laev ookeanile ja võttis otsekursi teisele poole jääva mandri poole, seal ootas neid rannikulähedane heeringameri. Ookeaniga kohtudes ta tundis, kui lohutamatu on elu mehele ilma naise armastusega. Selle tundega läks ta ühel tormisel reisipäeval laeva ülemisele sillale ja seal mitte midagi peale avaruse nägemata, oma ahne pilguga ainult silmapiirini ulatuvaid laineid ja nende kohal end õhus hoidvaid linde tabades jõudis ta oma mõtetes sinna maani, kust alates ta enam ei saanud ennast tühiseks pidada. Talle meenus raamatupealkiri, ta oli seda veel kevadel vistrikulise näoga linnas hulkudes märganud ühes poevitriinis, nüüd tuli see tal meelde. «Ole kus oled,» kordas ta, raamatukaas kerkis ta silme ette, nagu oodanudski see lause seal poes, et teda niimoodi loetaks. Kajutis jäi ta seinapeegli ette seisma — peeglist tuli löök, millele vastulööjat temast ei olnud. Ta viis oma üksinduse üle ookeani sinna ja tagasi — ja selle poolest erines ta lainetest, mis teadsid ainult ühte teekonda. Kord öösel masinaruumist ahtrisalongi tõusnud, jäi ta seal üksi televiisorit vaatama, filmis tuli ette ilusaid stseene mehe ja naise armastusest, ja tema vaatas ilma uudishimuta, täiesti ahnelt. Kadedusega mõtles ta elule, mis kandis endas ju samasuguseid võimalusi, ainult mitte siin, kus oli praegu tema.

Linnas valitses talv, kui ta sinna ookeanilt saabus. Kevadel lõpetas ta merekooli, toimus lõpuaktus, talle ulatati diplom, poolteist kuud pidi ta olema veel madrusena sõjalaeval, suve saabudes sai temast motorist selleksamal traaleril, millega ta diplomireisi ookeanile tegi. Ühel nädalalõpul laskis ta end taksol linnalähedasse loodusse viia. Tema kõrval seal taksoistmel oli naine, kelle kohta

oli teada, et ta töötab ettekandjana suures kohvikus. Väljasõidu üheks põhjuseks saigi kohvikus väljakuulutatud köögiavarii. Sõidu ajal ei hakanud naine teda pilduma küsimustega, millele ta hea meelega ei oleks vastanudki, ja nii võis ta rahulikult jälgida isennast. Ta nägi, et tema püksisääred langevad moejoonele täiesti kohaselt, et tema kingad on samuti tähelepanu äratavad. Ta mõtles rahapatakale oma pintsakutaskus, ja see oli keskmisest igal juhul suurem. Taksost väljudes leppis ta juhiga kokku, et neile tullakse järele. Väikese lagendiku soojal serval võttis ta naise ägeduseta riidest lahti, meenutades ise kogu oma tegevuse juures peamiselt vanast käsiraamatust koolipõlves loetud näpunäiteid. Ta tungis naisesse nagu harilik ja kogenud elumees. Suur ja punane päike vajus merre, kui nad uuesti taksos istusid, selle aknast nägi tema, kuidas naine puusadega sammude rütmis kaasa nõtkudes läks kohvikusse, seal oli avarii jälle likvideeritud.

Üksteise järel tulid tema ookeanireisid — teine, kolmas, neljas — nii möödus peaaegu kaks aastat. Tema väline sarnasus teiste inimestega jõudiski sinnani, millest ta väikese maapoisina kunagi meeletult unistas. Ta ei häbenenud enam oma peegelpilti restoranides või poeakendel, vaikselt ümbritses ta end asjadega, mille omamine paljudele ainult unistuseks pidi jääma. Tema nimi nihkus autoostu- ja korterijärjekordades pidevalt ettepoole ja ooteaja väarikaks lõpetamiseks oli ta valmis: tema palk tõusis iga ookeanireisiga ja hoiukassas naeratasid sealsed töötajad talle soojalt, kui ta järgmise paki rahatähti vastava luugiava kaudu sinna hoiule ulatas.

Siis ta abiellus. Pulmapeo järel reisis ta koos naisega Musta mere äärde, kus oli saabunud sametise hooaja kuldpunkt. Juhuslikult sattus ta ühel päeval vaatama kõrvalt naist, kes tulevases elus pidi hakkama teda saatma igal pool ja alati, nii rõõmu kui kurbuse päevadel. Ootamatult tabas ta naise näoilmes peegelduva võidurõõmu, naise käitumine väljendas midagi niisugust, milleks ta polnud valmistunud — see oli puhtsooline üleolek temast kui mehest. Kõige kurnavam ja otsustavam kohanemine maailmakorraldusega oli nüüd käes ja tema otsustas ka selle lõpuni, põgenemata kaasa teha. Just enne esimese lapse sündi jõudis kätte oodatud korterivõtmete aeg, teine laps oli juba selle loomulik jätk. Ka seekord oli tegemist poisiga ja tema ise viibis sel ajal Aafrika soojades tormideta vetes. Seal istus ta ühel päeval triiviva laeva reelingu ääres, ta oli söödaga varustatud õngekonksu vette heitnud ja põhjäsügavusest ülessööstnud suur kala haaras nii ootamatult õngest, et tema ei jõudnud end koguda enne, kui kala koos õnge ja nõoriga taas ookeanipimedusse kadus.

Möödus kümme aastat, ta oli juba piisavalt kaua töötanud kala-laevadel teise mehhaanikuna ning ühel harilikul ekvaatori ületamise päeval tuli tema kajutisse kapten ja ütles: ma tahan, et sinust saaks vanemmehhaanik, astu parteisse. Ei, vastas tema ja hakkas lugema kapil lahtiselt oodanud raamatut. Tema elus oli periood, mil kirjandus

mõjus talle sama võimsalt kui esmakohtumine ookeaniga. Ta luges kiirustamata, lehekülgede ja lausete kaupa ja nii leppis ta jälle iseendaga.

Ühelt kuus kuud väldanud ookeanireisilt saabudes oligi käes see, milleks ta oli valmis. Esimest korda ei olnud naine talle sadamasse vastu tulnud. Kui ta oma korteriukse taga mõne minuti oli oodanud ja seejärel nagu proovi pärast kella oli vajutanud, küsis naise unine hääl seestpoolt: kes seal on? Mina, vastas ta rahulikult ja käskis ennast: miski pole korras, ole ainult sina mees. Ei või ju olla, et juba sina, jätkas naine virgunud häälega, sa pidid järgmise nädala lõpus tulema. Öösel andus naine talle niisuguse kärsitu rutuga, nagu tahaks ta mingit edasilükkamatut tööd kaelast ära saada, ja lõpetanult haaras tema naisel ümbert, küsides: mis juhtunud on? Naine silitas teda kätega ja hakkas rääkima: sa ole nüüd ilusti rahulik, mul oli siin väike romaan ühe mehega, aga ma lõpetasin selle juba ära, ausõna.

Temal polnud oma senisest elust midagi nii kadedaks tegevat vastu seada ja see tundmine puudutas teda rohkem kui muu. Ta hakkas autoturul käima ja lõpuks sai ta sealt margi, mida ta vaikselt oli ihanud. Endise auto jättis ta nüüdsest ainult naisele. Sel ajal jäi ta vahel terveks päevaks üksi linnakorterisse, ta luges asjade vaikeses ja kuidagi vabastavalt mõjuvas seltskonnas ajakirju, mis tema mereloleku ajal olid ilmunud. Ta nägi, kuidas linn akna taga oma elu aina elas, seesama linn oli teda kokku viinud naisega ja tema oli nüüd maailmaga seotum kui enne, mil ta kusagil siinsamas majade vahel oleks võinud kaduda jäljetult nagu sihitult tuulega ringirändav praht. Kuid naine oli edasi viinud tema nime, see polnud enam nii lihtsalt või juhuslikult kaotatav. Ja vaikselt liigutas end temas rõõm selle üle, et abielus polnud naine lõplikult kaotanud võimet armuda ja kütkestada kedagi meest. Kergendust kogu rinnaga läbi elades läks ta kindlustuskontorisse, et end veel ühe sidemega kinnitada. See oli vaikne ennelõunane tund, ühes väikeses ruumis istus kirjutuslaua taga naine, kes tema dokumente juba vormistanud oli, ja tema tundis, et tema kui mehe valmisolek on veelkordsel ülekontrollimisel. Ta nägi, kuidas naise rinnad end kirjutamise rütmis liigutasid ja ta aimas suurt vabadust seal, nende rindade taga, nimelt teda ootamas. Ja lauale lähenedes, et kõikidele paberitele oma allkiri jätta, nägi ta kahte alasti rinda end rõõmsalt talle vastu sirutamas. Pärastlõunal ootas ta naist juba kindlustuskontori peasissekäigu juures. Enne hotelli numbrituppa suundumist istusid nad veel pool tundi restoranis ja rääkisid väga vähe. Toas läks naine ühe voodi juurde, võttis selle otsakeerust kõvasti kinni ja peagi olid mõlemad asemed ülestehtult kõrvuti toa keskel. Aeglane mööblitõstmine ja enda riietest vabastamine näis ühel hetkel tennise mängimisena, kus on oluline palli alati tabada nii, et see võimalikult kauem mängus püsiks, tema erekteerunud peenis oli seal sekelduste

keskel nagu üksinduse tühi lipuvarras. Soojas, pimedas, teda oodanud rüpes sai temast jälle mees.

Lõplikust segunemisest päästis teda mälu — ta mäletas, et abielu sõlmimise eel või ajal ei olnud ta naisele midagi igavest lubanud. Ent maailm oli niigi igaviku nähtav osa, ta sõitis isa ja ema juurde, kellest vahepeal vanad inimesed olid saanud, nüüd jäi tema nendega koos koju elama. Ühel esimestest seal oldud päevadest nägi ta koduaknast, kuidas tema lapsepõlve metsast järelejäänud uudispõllult veeti ära viimased suured kivid, et need purustusmasinas killustikuks muuta. Linnas elades ei oleks ta millelegi niisugusele mõelda osanud. Tema pojad ja naine käisid aeg-ajalt teda isa ja ema juures vaatamas. Tema hoolitses järelejätmata vaid selle eest, et keegi tema perest ei peaks tundma ainelist kitsikust. Vanem poegadest läks erikallakuga keskkooli ja temast endast sai meister rauatöökojas, mis asus kodule lähedal ja kus kuni pensionini oli töötanud tema isa. Ühel sügisel pühapäeval sõitis ta rajoonlinna ja, ekselnud sealseil tänavail umbes tunni, peatus kultuurimaja ees. Saalis ja laval oli keegi suurt remonti alustanud, aga kõik oli jäänud lõpetamata, ka alustatud töö jälgi polnud ära koristatud. Tagasitee viis teda mööda suurest õunapuuaiaist. Puude vahel leekis ligimeelitavalt tuli ja ta peatas auto. Aed oli läinud erakätesse ja selle uued omanikud istusid lõkke ümber. Tules põlesid mahasaetud õunapuud, mis vanuse või haiguse tõttu enam vilju ei kandnud. Sooiale murule istudes, teiste inimeste omavahelist juttu tähele panemata mõtles ta: kodus oli kunagi niisugune õunasort, mis küpses sügisel läbipaistvaks nagu klaas. Ta rääkis siis teistele sellest õunast ja küsis: ei tea, kas seda sorti enam üldse kusagil on? Mina tean, siinsamas aias on, vastas üks naine ja tõusis teiselt poolt lõkketuld üles. Tule vaata, see on lähedal, ütles naine talle. Naine võttis tema käest kinni ja nad läksid. Kui lõkke kaduma hakkas ja selle ümber istuma jäänud inimeste hääled neid endasse haaranud vaikusse hääbusid, nõjatus naine ühe puu vastu ja ütles: siin see ongi, mida sa juba lapsena õues nägid, vaata. Ja seal, vana, kuid elama jäetud puu all naist suudeldes, kuuma keha armastades läbis ta nende lühikeste, kuid piisavalt kaua väldanud minutite jooksul uuesti kõik senielatud aastad. Ta nägi end muutumas lapseks, mil too võõras naine meelitas teda endast kinni hoidma nagu kivi, mis uppuda soovija merepõhja viib. Uppumisele lähenev inimene peab võitma iha vabastada ennast kivist, nii läbis temagi selle kuldses sügisel teda oodanud juhusliku ja mittemillekski kohustava armastuse. Niigi oli ta kogu senise elu jooksul püüdnud eriliselt tõrkumata end kohandada ümbritsevaga, ja nüüd oma silmade vastas maailma ühteliitvat pimedust nähes, oli ta seal edasiliikumiseks valmis rohkem kui enne.

JÜRI KALDMAA

UNE-EELSED NÄGEMUSED

2

NII VÄHE IKKAGI NEID KORDI ON,
mil suudelda Su rinde kuumi palle. . .
Üks paisuv sõlm — see iidne Gordion —
toob pähe juukseid — hõbejaid ja halle.

Siis vihmas sureb mu akordion
kui mälestus ning leevenduseks talle
üks inimene pannud tordi on
ja läkiläki, kimbu valgeid salle,

mis ulatuvad teispool undki
kui piimajoad või painajad. Nad katkenud on juba,
kui seisan nõiduses ma keset tühja tuba.

Ei ulu iga tühist hirmu arem huntki!

Küll kellelt tuleb küsida see luba,
et magada üksainus tundki?!

11

TAAS INIMESED PÖÖRDUVAD MUST ÄRA.

Päev variseb kui niidetult ja lohtu
pole. Jään üksi nagu sulgund värav.
Ka sinuga me, öö, ei enam kohtu.

Ma siiski vihand võltsi pärlisära. . .
Nüüd armun nagu nastik kasetohtu.
Sa, niit, ei tea, et viivuks olen mära,
kes nooreohtu. Nukralf närin rohtu.

Eks igaühel oma luul taob läbi unel
Veel tahaks olla lilla pune,
mis kasvab nõlvakuil ja loodudel.

Ent käsu saan ma soldatite roodudelt:

«Sa sured, kui ei mune!
Me — Kõigevägevama kusi!
Tühjaks joo pudell!»

24

JU SURIÄMBLIK LOORITAND ON VÕRGUD

mu tuppa plagudeks kui hullusärgid.
Mu heitlik meel ent uskumast veel tõrgub,
et näen ma oma kalmu leinapärgi,

kus tallamas käib kümneid hirvesõrgu
(neist sinna jäävad salajased märgid).
Ja tuuleil kui veniv mesi nõrgub
mu näole mööda õhulisi kärke,

mis lämmatavad mu kui uhke,
kui plagu pelgava begoonia.
Need lipud hinge veavad musti jooni,
ja südamest mul õblukene naer ei puhke...

Nüüd laest ja nurgist hiilib hiiri nagu nuhke.
Nad minu kaela viimsed soonijad.

TARMO TEDER

JAHIPÜSSI ORNAMENT

Tulime sõbraga kinost. Sombune taevas jõnnis kleepuvat lobjakat, niiskus nälpsas krae vahele, ülbelt kihutav auto pritsis soppa. Tuju oli räbal ja kõik see ilm tundus sant. Nähtud film lausa õudne — gaasileegiheitjaga söestati selles inimesi??

Rusuva filmi mõjus astusime vaikides ühte jalga. Sültjas taevamanna lirtsus taldade all ja kumbki meist ei teadnud, kus asub aju lõpp. Osa filmilisi põikas baari masendust lahustama, meie aga kandusime jaama. Pidime hämarduva laotuse all perrooni kõrval lahku keerama, kui sõber mind äkki käisest pidas.

«Tead mis!? Mul elab siin lähedal üks tuttav psühhiaater. Põikame natukeseks tema poole!»

Ühmasin midagi vastuseks ning venisin igasuguse poolt- ja vastuemotsioonita kaasa, justkui ma ei pelgakski neid vaimutohtreid. Aialippide tagant kähvatas üks tume peni kui tont, vaid aknatuledest aimus sooja. Kohe keerasimegi eramaja hoovi, sõber muljus uksekella. Hoonest kostis kobistamist, levis umbusk. Siis avas välisukse see häirivkainelt uurivate silmadega, väheste reljeefsete kortsudega, kuid hoolitsetud habemega — kusagilt minevikust mulle nagu juba tuttav mees. Vahetasime tutvumistervituse, riputasime joped alla ja tõusime sokis teisele korrusele. Sõber jättis trepile niiskeid põiajälgi ja küllap minagi.

Suures toas laiutas meeldiv korratus: paberid, kaustad ja raamatud vedelesid läbisegi laudadel, riulitel ja kappidel, seinal rippus intrigeerivat graafikat ja lakitud homaar, toolikorjul villane pleed. Akna all laiutas kirjutuslaud, millel seisis lõpukorral konjaki-pudel, nurgas hõbetas moodne muusikasüsteem. Psühhiaater korjas sokid kõlarilt ja sättis heliplaati. Muidugi pakuti istet, aga ei midagi muud.

«Ma lehitseks mõnda, kui tohib?» lähenesin hoopis riulitele.

«Ja-jaa, palun. Ma vabandan korraks, lähen alt kütet tooma,» ütles psühhiaater sõbraga vestlust lõpetades ja väljus toast.

Viiulihelid täitsid ruumi, sõber maandus ühe kopsaka albumiga, jalg üle põlve, diivanile, libistasin uuriva pilgu üle köiteselgade. Tõmbasin algul ühe võõrkeelse entsüklopeedia, aga lükkasin selle pärast mõneminutilist lehitsemist riulisse tagasi. Seejärel valisin eriala-käsiraaamatu — ennasttäis, saksakeelse ja paksu, mille vahelt äkki mingid paberid kukkusid. Hoobilt oli pühitud mu tahe teada, mis vahe on kahel Bleuleril. Tõstsin need klambriga köidetud paberid vaibalt üles, nagu iseenesest haarasid silmad käekirjalist teksti.

«Une ees- ja tagamaad
(Selgituseks psühhoanalüütikule)

Siis päraslõunal haaras mind äkitselt seletamatu tegutsemis- tung. Olime kuttidega paar ööpäeva järjest malet mänginud, kõik see tagumine oli ajuvabalt tüütuks muutunud ja ma vajasin vaheldust. Miski nälg nagu karjunuks mus. Kuid parajasti saabus veel üks fanaatik Taimanovi kirjutatud Reti süsteemiga. Ainult seda rariteeti uuriti viis minutit, tõsteti läbi mõned variandid, erilisi vaidlusi ei puhkenud. Siis võeti pornograafilised lehed välja ja hakati kopikate peale kaarti lööma. Parasjagu ägeda sõnasõja ajal, et mitu korda ikka panka kordistada võib, libisesin ma välja — jõgede taha jääva Tartu suunas.

Rongiga kohale jõudnud ning avanguteooriast ja pokkerist veel segasena, hakkasin mitmetele inimestele mõjuma, ka sihilikult — erisugestiooniga nende neerupealseid kiiritama. (See on tegelikult tuntud kunstniku Ö. patentnipp pohmellisituatsioonides.) Kuid minu pohmell oli puhtalt fenomenoloogiline, «suisa husserlik», ütlesin. Et minu taskus leidis üks igihaljas, ka Leninile meeldinud etüüd, siis ostsin vaksalist ühe soolase hüatsindi ja šokolaadikomvekke lisaks.

Esimese ettejuhtuva ühiselamu lukustatud ukсед läbi koputanud, liikusin teatrirahva maleloidusest pettununa Pälsoni tänava intrisse, kus olin pealiskaudses hingelises kontaktis A1-ga. Temake nähtavasti ehmus mu ajudest voolavast variandikribust, nuusutas hüatsinti ja mugis šokolaadi. Kui selgus, et temake malekunsti mitte üks teps ei mõista, oskasin kohemaid moesolevaid värse tsiteerida, aga temake kapseldus. Ja see jääbarjäär oli sulatamatu. Säärased need kirjanduse tudeerijad kord juba on! Lahkusin päris lööduna, nagu oleksin oma oda ilma millegi vastu puhtalt ära andnud.

Siis mõtlesin, et lähen C8 naist vaatama. Oli isegi natuke asja ja C8 ise Preisimaal teenistuses, mingis ilmastikuluures. Olin kindlalt kursil, aga et G1 ja G8 juhtusid lähemal elama, siis põikasin vasa- kule. Tahtsin nendega natuke eksistentsiaalanalüüsi teha, aga loode- tud partnereid polnud kodus. Jätsin voolumõõtja kõrval sihtivasse naela teate ja seiklesin, paraku C8 naise unustanult, edasi. Sain kohe pudeli «Slaavi» õlut, suitsujuustukese ja paki karamelle. Taksoga põlnud teha midagi, pörutasin sealsamas Jõe sauna.

Evin kirimales rahvusvaheliselt aktsepteeritud I järku, mängisin Balti matšil 91. laual, olen sundinud alistuma meistreid ja muid, simultaanis Bronštein ise minu viiki tunnistas, aga Jõe tänaval polnud minu kui ühtlasi ka kirgliku leilisõbra jaoks üldse tempera- tuuri garanteeritud. Minu kurvastuseks ei kahisenud keris, võimatult halvas valgustuses märkasin ühte ebastandardset huvitavat fallost, sell nagu poseeris kergelt. Küsisin vaid, et kas te malet ka mängite? Ja sell jõllitas, nagu oleksin ma ladina keelt tarvitanud.

Ihu jahtudes lonksukeste kaupa õlut läbi süljetades hakkas üks

Esimese Vabariigi aegne papi möödaniku muljeid heietama. Vanamees teadis kõik Tartu saunad, kinod, kohvikud, võõrastemajad ja bordellid täpselt üles nimetada. Ja et nad saunanaisega lõbustusasutusest «Kolm Daami», kui õigesti mäletan, ühiseid mälestusi evisid, venis nende isiklikule tasapinnale libisenud dialoog pikale ning ma lahkusin saunast. Väljudes ütlesin, et uus Eesti Vabariik ja UFO-d pole mägede taga, mispeale nad üllatunult haudvaikseks jäid. Sauna fuajees läikis Brežnevi värviline foto. Läksin aumärkide kokkulugemisega mitu korda sassi, kuid üks kompetentne lendur kommenteeris kõiketeadvalt.

Lonkisin sihitult kesklinna, tegin paar tiiru, passisin «Werneris» ees ning trehvasingi B1-e, kes liikus akadeemiumi konspekte täiustama. Pakkusin noorsandile karamelle, sest õlle ja juustu olin juba saunas manustanud. Noorsand keeldus ülevoolava viisakusega minu karamellidest. Mõtteski polnud ma mingi kommionu.

Samas lohises nurga tagant üks soliidne pätt. Tema poolkuivanud aju valitses veel enda alkohoolset katatooniat, aga käsi haaras mult terve paki karamelle. Pidin just sellele H8-le füüsiliselt vastu hakkama, kui ta mind rahustas, ammumiilava huvi süte alt uuesti lõkkele puhus. Õhtul, mõni tund hiljem võtsimegi juba täpsustatud punktis ses kriminaalasjas, mille kohta siin kirjutatan, kokkulepitud kontakti. Varemalt olime vandeseltslasliku noogutusega lahkunud, õhtul kibelesin ma oma, tema oma teed. Oli mul ju ihaldatud jahipüss, temal ports raha ja pood sulgemise piiril.

Relv ühes laskemoonaga korralikult pakitud, jalutasin ma pimeduse kätte all taksopeatusse, kus võtsin 163 cm pikkuse, 59 kg raskuse, gregooriuse kalendri järgi 22-aastase ühiku kirebule. Öösel ma ei suutnud üle kolme korra, aga pärast rahulikku und haaras mind hommikul mingi hirmusegune kärsitus ning aknast kostva laupäeva hoogtöö suminas ma kunstkäsikiimlesin. Sellega oli mu sõbralik vahekord ühikuga rikutud, ristasin ta mõttes D1 primmiks ja kujutlesin teda emmates tegelikult primaarset D1-e. Et aga D1' kommunistlikust hoogtööst ei vaimustunud ja oli oma nime möödamannes kusagile igaks juhuks kirja pannud, siis jalutasime edasi ja närisime «Kaunase» restoranis biifsteeki. Hiljem limpsisime jäätist, tegime suitsu ja jõime selili heki varjus «Kellukest». Kinno või kusagile mujale minemise asemel hakkasime katsetama mõnda üldiselt deviatsiooniks peetavat nippi. Aga et asi murul eriti tuld ei võtnud, lavastasin ma kerge riiu ja sõitsin enne õhtut, oma jahipüssi paki haaranud, residentsi tagasi.

Rongis kohtasin kahte tokerjat noorpoeti. Nad olid taarat leidnud ja müünud ning sõitsid nüüd ühe Tapa piletiga Tallinna abielu-tunnistust tooma. Sest kirjanikul ei sobivat kaua ühe emase otsas kõkutada — nivelleerib inspiratsiooni. Ja kirjanikul oli juba kolm aastat tagasi tervelt kaheksa värssi avaldatud. Selge siis see, et emane edu pidurdas. Ma ei hakanud neile kirjastusbürokraatias esimesi

odakäike raiuvatele geeniustele konsultatsiooni andma, küll anne ise teab, kuidas end ilmutab.

Jõudsin kodusesse maleklubisse tagasi. Tohutult segiaetud toas otsisin ühte väärtraamatut ja leidsingi selle viimaks kõikvõimalike atribuutide kaosest. Kartsin, et klubilised olid raamatu pantinud või maha parseldanud. Teose pealkiri oli «Materialism ja empirio-krititsism», mille tiitellehel seisis autori allkiri koos pühendusega armukesele. Nüüdseks on see Petseri turult portveini vastu vahetatud raamat Moskva Keskmuseumile tagastatud. Kas on aga väärilise hoiukoha leidnud minu epohhiloov jahipüss? Ei, kallid doktor, usun pigem, et organid parseldasid selle vedrukukkedega maiuspala mõnele keelt naksutavale kollektsoonäärile. Ja miks ka mitte ei või ülemorgan ise minu reliikviaga pardijahti pidada? Jah, kahjuks puudub mul võim nõuda näha oma kaheraudset ja erandi tegemist eeskirjadesse. Palun Teilt ainult üht! Et Te selgitaksite instantsidele kõnealuse jahipüssi erakordset osa inimkonna ajaloos, üleüldise vaimu evolutsioonis. Aga tagasi sisse õhtusse.

Korrastasin veidi tulekahjualdist tuba, jõin siis «traktoriga» keedetud teed, mille nautimist tõstsin raadiomuusika kuulamise, «Priima» suitsetamise ja jahipüssi vaatlemise ja silitamisega. Libistasin peoga mööda relva ja adusin tegevusvälja ulatust. Maleanalüüsi ega muu vaimse distsipliiniga ma tegelda ei tahtnud, pea oli veidi kummastav, aga ses välkusid meelipingestavad plaanid. Pimeduses linade vahele pugedes võtsin jahipüssi ligi, kuid kohe mulle und ei tulnud. Taipasin situatsiooni homoseksuaalset varjundit ja ei kallistanud relva enam endise pingega. Plaanid ja tegevuskavad tulid ja läksid, püss võis olla võim, mida polnud kümmelgi maleklubilisel kokku. Nautisin säärast sünergismi, tegin üha suitsu ja suitsu, kuulasin manitsevat propagandat, sellele risti vastusihitud kaughääl ning hakkasin visandama võimu pööramise juhtnööri. Hetke tundsin end Leninina Šveitsis ja mu mõttehoog transformeerus segavaks kujutluseks. Ei mäleta täpselt, millise ahela juures suikusin. Ja see ennatlik suikumine osutuski mu poliitilise võitluse hauakiviks. Just sel ööl tuli pööre, millest kohe jutustan.

Öösel ärkasin veel korraks, ajasin end püsti, adusin seletamatut ohtu, keerasin transistori vakka, kuulatasin hiirvaikselt tumedat tühjust, milles kahises minu teadmatust. Naersin väga valjusti ja kunstlikult, kusin esikus tasingitud solgipange, mul oli vaja tekitada müra, et lõhkuda närvesöövast vaikust. Viimaks vajusin uuesti asemele. See oli minu sotsiaalse missiooni lõplik surm, kuid ärkamine individualiteeti.

Unes nägin, jumala eest, et UFO-mehikesed tulid läbi maandumistuule lõhutud akna tuppä. Õieti polnudki see uni ega ärkvelolek. Halvatult välja magnetiseerituna ei suutnud ma enese kaitseks sõrmegi liigutada. Tajusin, et tulnukad tõmbasid erilise õõneskiirega mult seemet, et Maa-ekspeditsioonil spermapanka täiendada ja

kusagil kosmosekauguses siis mõnda minulikke inimudelit aretada. Muuseas, see seemne imemise tunne oli mul samalaadne, mis alistuda karistussütlale siinses haiglas.

Pärast hõbedaste mehikeste lahkumist sain momendiks nõidusest ärgata ja reaalsemalt veenduda kosmosetulnukate eemaldumises. Ja siis langesin asemele nagu ramp, uni vallutas kui oopium ja ma tundsin UFO-mehikeste poolt indutseeritud kompensatsioonis, selles nägemuses paradiislikku platsi — hektarisuurust voodit, milles kasvasid tulbid. Õite keskel nõguspeeglil kui järvepinnal hellitas elava Veenusena ahvatlev D1 mu meheliku võime hõrgutist maitsma. Alasti kehade liibumine ja sissetung ei olnudki paljalt lihalik, vaid põimingus tundsin ma mingit kõrgemat sorti, vahest vaimset erootikat, midagi ehk maithuna sarnast, kui üldse võrdlema kippuda. Hiljem olen analoogilisel unemaastikul korduvalt viibinud, kuid meie suhe D1-ga ei ületa vandeseltslikku sõprust, mida kinnitatakse vahel lihaliku pitseriga. Oeh!

Kõige selle peale võite Te nüüd arvata, et see on ju pagana tore elamus, aga tegelikus elus pole D1 üldsegi nii lihtsalt vallutatav kui fantaasia paratamatuses. Ta on mu lihane õde, kes kord ses maises ettevõtmises mulle küünte ja hammastega vastu hakkas, nii et ma pole pärast seda poolikut tegu enam üritanud. Ja nõnda kahjuks pole reaalsuses meil midagi ilusat küll olnud.

Niipalju siis ees- ja tagamaadest. Mis puutub aga hiljutisse intsidenti pargis, siis see on väga lihtsasti seletatav. Peale seda, kui mul H8-lt suhteliselt soodsa tehinguga õnnestus hankida jahipüss ja kümme pakki kaarraja moonat, siis mõistsin, et nendes unedes, D1 kangekaelsuses, genofondi jahtinud mehikestes ja kogu kremplis on süüdi Kuu! Jah, ainult Kuu — tema malelauaväline, petlikult armetu kahk. Tundsin seda lausa iga keharakuga ja süda ajas üle ääre. Hiljem käisin 4—5 korda õiti linnaäärses pargis, õigemini puistus ning tulistasin seal täiskuud. Kokku kusagil üle 70 laengu, enne kui mind ses aktis füüsiliselt takistati. Aga minu moraalne süüdistus ja hukkamõistetv karistus Kuule oli seks ajaks täide viidud.

Seoses nende täiskuu tulistamisega palun arvestada, et see häbitu ekshibitsionismiga prostitueeriv Maa kaaslane kiiritab oma täisfaasis minusse kanali mu vaimse energia madaldamiseks, nõrgestab isiku vastupanuvõime ja valvava tahte ning imeb tühja ja külma kosmosekaosesse. Seetõttu tuli mul Kuule kui vampiirile olemasolevate füüsilis-mehhaaniliste vahenditega vastu hakata. Püssi konfiskeerisid mult korrakaitse organid. Nüüd olen juba teist kuud sunnitud Teie haiglas uurimise all viibima.

Palun arvestada minu puhtsüdamlikku ülestunnistust ja ühtlasi käsitleda seda Kuule esitatud süüdistusena. Selle pihtimuse publitseerimise korral palun minu isik ehk nimi saladuses hoida ja arstivannet järgida.

Lugupidamisega E8.»

Istusin mõne minuti tühjalt keerleva plaadi sahinas ega suutnud loetud sõnu seedida. Sõber lehitses vaikides Boschi reproduktsioone kuni sülemiga tuppatalnud psühhiaater kasehalud kolinaga ahjueele laskis.

«Ahaa! Jõudsite juba lugeda? Ammune lugu, kirjutati vist oma kümmeaastat tagasi.» Tõmbas ärritunud — mingist allasurutud pingest vabanedes hoogsalt mu käest paberid ja kägrutas need ahju, kuhu ladus ridamisi halge.

«Huvitav, mis elu see E8 praegu elab?» ei osanud ma targemat küsida.

«Mitmekülgsete huvidega, väga terase tähelepanuga ja vastuvõtlik, varjatult inimsõbralik, samas veidi küüniline. Viina palju ei joo, aga ka karjäärist ei huvitu. Kaks korda lahutatud, kokku kolm last, alimente saadab korrapäraselt. Varasemal vestlusil on selgunud, et eritleb enda seksuaalmaniakaalset kalduvust, daamid erilist pinget ei pakkuvat, peab end tervenemise teel olevaks haigeks. Tavatult avameelne patsient. Hiljem muide töötas lootustandva arvutiinsenerina, kuid äkki pööras lambakasvatusele. Enda sõnade järgi olevat ta tookord mulle spetsiaalselt igasugust jama kokku kirjutatud, et sõjaväest pääseda. Tegelikult diagnoosis konsilium sel E8-l tookord filosoofilist intoksikatsiooni ja maniakaal-depressiivset psühhooosi mõningase jälitusluulu varjundiga. Pikaajalise insuliinikuuriga vabastasime ta koormavast liigmälust ja -tundlikkusest. Nüüd tundub kõik enam-vähem normi piires olevat. Kuigi ausalt öeldes pole ma meest juba mitu aastat näinud,» lõpetas psühhiaater kui elav kartoteek oma kommentaari.

Kükakil kookis ta purude kokkuajamiseks kapi alt kühvli ja harja. Samas märkas, et kapitaluse torbiku otsas irtas nahast aas. See oli jahipüssi vutlari tripp!

Kahtlustavalt põrnitsesin interjööri, sõber tõstis kulmud, psühhiaater süütas tiku. Tundsin kuuenda meelega, kuidas armsad lambad kauguses määgides mind igatsesid.

OLEMISE TABAMATU OLEMUS

Igal asjal ja olendil olevat algus ja lõpp. Ometi näivad tühi meri, lehkav maa, virvendav õhk ja taevatuli igavestena.

Mis tahes olendi sünni olewat tema algus, elu kestus ja surm — lõpp. Iga hingetõmmegi peegeldavat üleminekut.

Kuid maailm tervikuna näib hetkede nähtamatus peenolekus üheks igipüsivaks muutuseks kui paigalseisvaks sipelgapesaks seotud.

Kui planeedikamakaks jäätunud ookeani kohal taevas pole enam kuud, langevat Maagi Päikesele, kes punastab ülitarga hiidmunana

oma hääbumist. Mis tähtsust ja tähendust on neil muutusil Universumis?

Kui juba usud, et Päikegi pole igavene, siis ehk tahad, et igavikki poleks jääv? Või tahad ise jõuetus vihas värisedes päris olematu olla?

Aga nulliks ei saa end taandada, sest vaimuhõlvel on maht ja ise pole ainult vaim.

Inimmõtte võib end vastava tehnikaga «tühjaks teha», kuid ei saavuta ülimat hõredust — seda eimiskit. Miskit annab alati kombata ja sel on ulatus.

Kujutluses võib maailma paisutada kaugemale, kui raadiotelekoobid ulatuvad, kuid inimkujutlusest kui sellisest see mõtte tehtud maailm tegelikuks ei paisu. Kuigi ka kujutus on tegelikkus. Aga üle oma varju ei saa hüpata.

Pimedalt lihkuvate galaktikate vahelises kuristikus toimiva kosmilise pöörituule neelu haaratud tolm tiheneb vahest uute täheparvede plahvatuseks. Ehk loob kaos tsivilisatsiooniks kõlbulikke planeetegi ses määramatuses?

Ja ses unustuse mõõtmatuses, kus on ehk kübegi inimlikku lootust uue Päikese, Maa ja inimese tekkimiseks — ses Jumala igitolmunud mälujärjes toimib järjekordne paljas revisjon ülestõusmiseks. Mis võiks olla veel narrim ja absurdsem?

Mis tahes armetu idu või ideekese algiha pürgida arenguseadusis jälle suveräänseks loovhingeaks, kas õigustab see näiliselt püha tung titaanlusele oma aset — pimepilkevvalt kõiksuunalist hõõrdumist?

Hinge olematuks kuulutamine või igiteo peegeldusele uue nime andmine ei loksuta karvavõrdki seda juhita tahet. Kõik on ses eraldi ja mitte midagi ega kedagi ei ole üks!

Ent iseenda rütmi toimes viibiv kõikmuusika tahab tunda iseend tervikuna ja üleni, kuid ei tunne midagi peale oma täitmatu soovi olla ise. Sest muusikal tuleb ennast kõrvalt kuulata ja toime ei saa oma kõrvu kinni toppida ega oma viisi peatada.

Olemise olemus on kõiksuses samaviisi eraldi nagu hing igatsusest. Ometi pole üheta teist.

Ja kaks loovad juba kõik, mis on üksipulgi eraldi, kuigi ükski pulk pole eraldi ning kõik on lagunev ja end ülesehitav nagu paigalseotud sipelgapesa.

Ehk mõtlemine olemise üle ongi tema olemus?

Ja kui ongi, siis ikka ei jõua me temani kunagi, olemisest rääkimata.

Kas on sel mehel kusagil perekond ja kodu? Mis seob teda veel ühiskonnaga? Kahe tallaga planeedi needuses seisab ta viivu vastu ergavat valgust silmi kissitades ja hakkab siis lohiseval sammul ringi loivama. Ei, ta pole masinlik hull, vaid mõttes kategooriaid eritlev subjekt.

Elas kunagi keegi riigi summutatud filosoof ja luuletaja, kes nägi inimest viiekihilisse sfääri aheldatuna. Ise, Perekond, Riik, Maakera, Päikesesüsteem. Leitsakus ringiloivav mees mäletab filosoofi ja tunneb end nii või teisiti nende kategooriate haardes. Kõige krooniks troonib ümber ja läbi sügavaima siseise, ümber ja läbi viiekihilise «kera» Olemise totaalne paispall. Vahest tõmbub see kokku, pahupidi negatiivseks mahukski? Ja sellest tuksuvast haardest vabanemise janu on eelduseks absurdile, mõtleb mees pärastlõunal tolmu kergitades.

Eemal müüri ääres konutab suitsukontsa kiskuv rongaisa. Ammu perekonnata, on temagi oma mõtetega ja sundalimentidega ikka veel olnuga seotud. Vabadus! Milleks? Nõnda kord hüüatas üks teine filosoof.

Maa-magnetist korraks nagu vabanema on selekteeritud suurriigi ideoloogiale ja pikaajalisele programmile üdini lojaalsed kosmovõi astronautid. Miljonite maksumaksjate raha baasil kontsentreeritud mõte, tehnoloogia ja high ühistöö alistab teise kosmilise kiiruse. Gagarinid jaarmstrongid oleksid nagu Maa embusest vabad, aga seda enam on nad täidetava programmi vangid. Ning lõppeks astub nende jalg jälle maisel asfaldil. Mees jälgib üksisilmi kõrgel sinises taevas planeerivat kajakat.

Päikesesüsteemist väljub inimene vahest XXI sajandi teisel poolel. Ja sealt Pluto-tagusest tumedusest naaseb ta ikka Riigi ja Perekonna rüppe — üldjuhul Maa-vanglasse niikuinii.

Iseendast ja Olemisest pole kellelgi pääsu selles elus. Tundub, et ka järgnevates mitte. Tinglikult on teineteist sisaldavad Ise ja Olemine ühendatud. Mehele tundub, et üheta pole teist.

Ka müür on üheks ümbritsevaks seinaks liigendatud, pääs järgmisse sfääri ei sõltu ainult enese tahtest. Inimene on osa elutuna tunduvast kivikeskkonnast, suletud maastik sisaldab sind ennast ning osake sisehoovi paistab just sinu pinge kaudu. Kõik on lõppeks üks küll, aga ikka tüügastuvad tervikust liialt eraldi eluseadmused.

Näe, tumendab keegi üleval putkas tuhandendat korda rutiini jälgides ja mõtleb enda, lähedaste ja nende asendile selles, mida ta mõte ei vaevu Riigiks nimetama. Kas tundub vahimehelegi, et sotsreaalses rapleva kahejalgse eksistents muust ei koosnegi kui pendeldamisest Perekonna ja Riigi vahel. Maa, Päikesesüsteemi, Ise ja üldistatud Olemise jaoks pole põrgulikes argimuredes või paradiislikus õndsuses mõtteruumi. Ämblik seob sind tuhande niidiga

ja vaid hirmus tema ees võid sa teda nimetada — Riik! Nii oled sa hoitud ja su tühjaksimemine venitatud petlikuks justkui päris elu.

Ei! Ära püüagi väljuda sulle saatuse määratud orbiidilt, vaid mõista leplikult oma paratamatust. Vabadus! Milleks? Ptüü! Võta teadmiseks ja usu, ennastpõletav kihhotist, et ainus tõeline vastuhakk on alati enesesse pööratud!

Keset müüre tolmuses sisehoovis teeb vang viimase jalutusringi ja mõtleb mõne minuti oma libiseva varju üle, mida päike mitte kuidagi puutuda ei saa.

AIN PROSA

Viimased naeratused Alice'ile

kas mäletad veel alice kuis me suveaias
tol varahilisõhtul jõime hiina teed
ja nagu ikka äkki algas padu
ja justkui äkki ikka algas vihm
ning oma nukraid noote kallas tassidesse
suurt suvemuusikat need silmini said täis
ent meie ikka naerdes jõime lõppematut teed
jah jõime sajus sadu lõppematuid teid
ehkki tassi juba kukkus kehkjaid koldseid lehti
ehkki pargis paled kustusid ja algas öö
ehkki hinge lämmatama kippus lume valge sall
kuni viimaks peegliks jahtus sydasuine tee
kuni lõpuks kajaks lahtus syda kirg ja janu
kevad tuli nagu ikka nagu ikka kevad
tyhjad toolid suveaias pragunevad tassid
millel nukrad draakonid ei mäletanud meid
miks kyll nukrad draakonid ei mäletanud teed
mida mööda sina tuleks mööda yht alleed
tuleksid ja saaksid minu tuleks

* * *

ära eksle ringi minus ma ei ole maagiline teater
ma ei ole teater ammugi siis maagiline
ja ka sina pole mina pole hull
jah minusse sa said ent tead nyyd kus on väljapääs

tule alice näitan ärateed kord kui lõpeb seitsmes ring
kord kui lõpeb seitsmes raund ja mõlemil black out
las nemad loevad kymneni ja saavad lootusetult vanaks
ei meile muutu miski sildi kõrval ikka ainult silt
tule alice neile pole vaja seda mis ehk sinu jaoks
võiks olla wonderland nad ei taha kõnelevaid kasse
nende silmad seob ja käsist-jalust köidab
igikestev overkill kus sissepääs on ainult tänastele
las miini otsa astub minu haige mälu
las lõhkeb eilne labyrint ja päike tõuseb yle rusude
siis tõused sina alice
lähed peegli taha lähed homsesse ja sina oled mina
ent ei iial hull mind võid jätta vedelema kildudes
sest ei suutnud olla maagiline teater
sest ei suutnud sinu jaoks
jah ka sinu jaoks ei jõudnud olla kyllaldaselt hull
padrun lykka rauda alice oivaline hõberistist kuul
anna tuld ning ehk ma ükski kord siis põlen
nagu vana teatri rebenenud plakat sina kleebi uus
ja selgi seisku ainus sõna overkill
mine minust välja alice ära vaata taha
olin ainult klaasist pärl ei teagi merikarpidest

* * *

viis minutit veel alice kestavad need vaevakased
ning ei yhtki kysimust kui läheb hamlet
kuhu? wittenbergi? ookeani tuhmi kurku?
viis minutit veel alice teater sulgeb ukсед
rahunevad niidid tydind hampelmannil
kustub ramp ja vaikus ainult vaikus
saab varjama neid silmi kus on vesiroose
poodud igal koidikul ning liftiukсед
avanevad juba allpool keldrit
viis minutit veel alice siis on õhtu
kui kestabki ehk armastuse yhepäevalend
on juba liiga pikaks kummardunud varjud
ja loojangul on vereveini värv
mis ylev vaatepilt kuid poes ei ole šampust
ja kõhus kybekestki hardust ega andumust
ja muld on muusika ja liiv on laulud
ning kuula alice
siis
ma olen viis
kui mööduvad need viivud
olen igavik ja olen
igavesti sinu

VAPPU VABAR

PIMEJOON

Kui moodsas kunstis — vähemalt selle klassikaliseks saanud osas — muututakse muretult pillavaks väljendusvahenditega nende koguses ja intensiivsuses, nimetatakse seda ameerikalikkuseks. Isegi Eestis, kus kuuekümnendatel aastatel ilmus alternatiiv realismile tavatute väljenduslike efektidega, on selle tekitajaid peetud amerikanismi sõnumitoojaks. Tegelikult toimusid ju sellal aktuaalsed POP-ja tolele järgnenud voolud ka Euroopa mandril, kuid neid ei peetud siin nii tõhusaiks ega endast mõistetavaiks. Peagi sai ameerikalikkusest omadussõna, mida võis pruukida üsna suurte mõõndustega. Ja kuigi eesti kunsti sündmused võivad tunduda hiirte võiduajamisena, jääb mõistete sisuline tähendus samaks, sest olime end omas mõttes täielikult sisse sõõnud Euroopa kultuuri mõjupiirkonda, millesse oli omal ajal sisenenud ka Ameerika.

ANKi ja SOUPI lõplik määratlemine nende nähtuste virvarri taustal, mis sõja-järgses lääne kunstis valitseb, seisab meil veel ees. Kindel on aga üks: et meil puudub vahelüli, mis seoks loogiliselt sõjaeelse Eesti kunsti hilisema, stalinismile järgnenuga. Ilmselt oli sotsiaalsete katastroofide tekitatud lõhe liiga sügav ja võimsa ajupesu mõju liiga tugev, et kunst oleks võinud endale lubada sisulise järjepidevuse luksust. Sulaga asuti tervikut tükkidest kokku panema, ent lähemal vaatlemisel osutusid need kirevad killud võõraiks, mitte omadeks. Sest päris meie omadeks ei suudetud POPkunsti ja assamblaaži, geomeetrilise dekorativismi ning slaidikunsti elemente tükil ajal pidada, kui lähtuti klassikaks saanud eesti kunsti üsna rafineeritud omadusist. Ja sellegipoolest käis see killukunst sõltumatult oma teed ning kujundas lõpuks välja uue terviku, mida hakati pikapeale samuti rahvuslikuks pidama, sest üheltpoolt oli ta omaseks saanud ja teiselt poolt kasvas nii põhjalikult läbi siinsete tingimuste ja stereotüüpidega, et algsete otsemõjude ehedusest jäi üsna vähe järele. Ainult et ajaloost seisis too uus rahvuslik kunst igas mõttes väga eraldi, teda lahutas sellest tuhm pimejoon, mille põhjatusse sügavusse vaatamine võttis kellelt tahes kunstiga tegelemise isu ära.

Selle pimejoone koha peal seisis läänes abstraktne ekspresjonism koos oma vaimse isa J. Pollockiga. Viimase tegevust peetakse sürrealismi järeltulijaks, ja kuna Eestis ei olnud esinenud sürrealismi, siis võib seegi

olla põhjuseks, miks abstraktsel ekspresjonismil — voolul, mis oleks võinud omal ajal maandada nii mõnedki üleliigsed pinged — ei olnud õiget tekkimisvõimalust ka kuuekümnendate aastate veel järjepidevust otsivas eesti kunstis. Piirjoon jäi pimedaks ja vahetu lahendus «Pallase» kunstist ülejäänud võimalustele, kõigile lahtistele teetsadele jäi toorkord tulemata.

Mis on sellel ajaloolisel mõttekäigul tegemist Anne Parmastoga? Täpselt niipalju, kui kogu kaheksakümnendate kunst võis arvata eneselt tegemist olevat eesti kunsti ajalooga, mõtestades seda aina ja mitmel viisil ümber. See on küll juba teine lugu, ent A. Parmasto, kes oli Tartus kasvanuna sügavamalt kui pealinna kunstnikud tuttav meie rahvusliku kunsti varamuga, asetask eksimatult vaistuga sõrme sellele murdekohale, mis haigutas kuristikuna tema ja ta vaimse päritolu, kogu tänase päeva eesti kunsti ja selle lätete vahel. Võib-olla kusagil siiski leidub kitsas sild üle selle kuristiku ja ta tuleb ainult üles leida? Toda ei või aga üks kunstnik, pigem on see ajaloolase ülesanne. Teo-inimesena asus A. Parmasto ise silda ehitama ja projekteeris ta enese jaoks tugeva, hästi kandva. Talle omast peaaegu pallaslikku koloriiditunnust toetab pealinlik enesekindlus, millega ta värve, õigemini toone üksteise kõrvale asetab, selleks et siis nende keskele lajatada kontrastvärvis laik. Tema pahtlilabida jälg on lapidaarne ning endis-aegsed peened pintslitööd tunduksid selle kõrval anakronismina. Tunded, mida need värvid esindavad, on korrastatud ja enam-vähem tasakaalu viidud, kuid edasine silumine oleks juba kurjast. Teadmine oma balansseerivast asendist juba liiga suure korrastatuse piiril annab endast A. Parmasto loomingus pidevalt märku. Selle eest põgeneb ta kord väga suurtesse formaatidesse, kord talle võib-olla mitteomasesse kompositsioonilisse lihtsustatusse. Kunst on siis kunst, kui ta peidab endas mõnd paradoksi, millest pääsemiseks on looja pidevalt sunnitud ennast ületama. Võib-olla seisab ANKi ja selle järgse eesti kunsti suurim paradoks selles, et just tema avaldumise esimesel, 1966. aastal, maalis ameeriklane R. Lichtenstein teispool maakera oma hoiatava «Kollase ja punase pintslilajle». A. Parmasto oli siis 14-aastane, ja nagu näha, puudutasid mõlemad nimetatud sündmused ka teda. Aeg ja koht lisavad

tema tänasele loomingle konteksti, millest abstraktsionism on varem alati vaba olnud. Algul alistus ta täpisealt ka sellele teadmisele, asetades oma piltidele tähendusrikkaid allkirju, nüüd on ta neist aga loobunud. Sest kontekst on tegelikult veelgi laiem, on sõnastamatu, kuigi meie ees avaneb A. Parmasto maa-

lides — eelkõige, ent mitte ainult — tegelikuse üks tahk. Kord oli see ainus tahk — silmailu — kunsti jaoks eesmärk omaette, nüüd aga ei ole ta enam seda. Nüüd võib ta olla tasuta kaasanne, mis liitub mõtestatud, kujundlikule sõnumile, ja kuigi see sõnum on ehk lihtne, on ta meie jaoks igatahes tähtis.

NR. 43. RIIGIKOGU POOLT 25. MÄRTSIL 1926. A. VASTUVÕETUD EESTI JA AMEERIKA-ÜHISRIIKIDE VAHELISE SÕPRUS-, KAUBA- JA KONSULAARLEPINGU KINNITAMISE SEADUS.

§ 1. Eesti ja Ameerika-Ühisriikide vaheline sõprus-, kauba- ja konsulaarlepung ning selle juurde kuuluv protokoll, mõlemad alla kirjutatud Washingtonis, 23. detsembril 1925. aastal, tunnustatakse kinnitatuks.

§ 2. Lepingu ning selle juurde kuuluva protokollu ingliskeelne algtekst eestikeelse tõlkega avaldatakse ühes käesoleva seadusega.

Algkirjale alla kirjutanud
Riigikogu esimees A. N e i
Abisekretäär J. P i i s k a r

Sõprus-, kauba ja konsulaarlepung Eesti ja Ameerika Ühisriikide vahel

Eesti Vabariik ja Ameerika Ühisriigid, soovides kõvendada nende vahel õnnelikult püsivaid rahusidemeid kokkulepete teel, millel ülesandeks edendada sõbralikku läbikäimist nende territooriumite vahel abinõude läbi, mis vastavad neil asuvate rahvaste vaimlistele, kultuurilistele, majandus- ja kaubanduslikkudele püüetele, otsustasid sõlmida sõprus-, kauba- ning konsulaarlepungu ja nimetasid sel otstarbel oma täisvolinikkudeks:

Eesti Vabariigi Valitsus:

Ants P i i p'i, Erakorralise Saadiku ja Täisvolilise Ministri, ja

Ameerika Ühisriikide President:

Frank B. K e l l o g g'i, Ameerika Ühisriikide Riigisekretäri, kes pärast oma nõutud korras leitud täisvolituste vastastikust esitamist kokku leppisid järgmiste eeskirjade kohta:

The Republic of Esthonia and the United States of America, desirous of strengthening the bond of peace which happily prevails between them, by arrangements designed to promote friendly intercourse between their respective territories through provisions responsive to the spiritual, cultural, economic and commercial aspirations of the peoples thereof, have resolved to conclude a Treaty of Friendship, Commerce and Consular Rights and for that purpose have appointed as their plenipotentiaries.

The Government of the Republic of Estonia:

Antonius P i i p, Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary,

and

The President of the United States of America:

Frank B. K e l l o g g, Secretary of State of the United States

of America,

Who, having communicated to each other their full powers found to be in due form, have agreed upon the following articles:

Anne Parmasto. Õli, lõuend. 1990.

Anne Parmasto. Õli, lõuend. 1990.

Artikkel I.

Kummagi Kõrge Lepinguosalise kodanikkudele lubatakse teise Lepinguosalise territooriumitele sisse tulla, seal reisida ja asuda; seal südametunnistuse ja usuvabadust kasutada; ilma mingi takistusega tegev olla igasugu teadusliku töö, usu, heategevuse, tööstuse ja kaubanduse alal; end pühendada igasugu kaubanduslikule tegevusele, mis ei ole keelatud kohaliste seadustega; anduda igasugu töödusele, teenistusele ja kutsele, mis ei ole reserveeritud ainuüksi selle maa kodanikkudele; elamiseks, samuti teaduslikkudeks, usulisteks, heategeelisteks, tööstuslikkudeks, kaubanduslikkudeks ning matmisotstarveteks kohaseid ehitusi vallata, ehitada, üürida ning pidada ja samasugusteks otstarveteks maatükke rentida; kasutada esitajaid oma valiku järele, ja üldse toimetada kõike, mis ühenduses mõne eelnimetatud õiguse kasutamisega või selleks tarvilik, samadel tingimustel kui asukoha riigi kodanikud või mõne kolmanda riigi kodanikud, kellele tulevikus võidakse anda enamsoodustuse õigus, sellejuures neid alistades kõigile kohalistele, seatud korras jõesseastunud seadustele ja määrustele.

Kummagi Kõrge Lepinguosalise kodanikud ei allu teise Lepinguosalise territooriumitel kõrgemaile või muile sisemistele koormatustele ehk maksudele, kui need, mida nõutakse ning maksetakse selle oma kodanikkude poolt.

Kummagi Kõrge Lepinguosalise kodanikud kasutavad vabadust teise Lepinguosalise kohtute poole pöörduda, kohalistele seadustele vastavalt, nii õigusnõudmise kui oma õiguste kaitse otstarbel, kõigis seadustes ettenähtud kohtuastmetes.

Kummagi Kõrge Lepinguosalise kodanikud peavad teise Lepinguosalise territooriumitel, niivõrd kui nad alistuvad selle oma kodanikkudele ettekirjutatud tingimustele, kõige püsivama kaitse ja julgeoleku osalisteks saama oma isiku, ning varanduse suhtes, ja nad kasutavad selles sihikaitset niisuguses ulatuses, nagu seda nõuab rahvusvaheline õigus. Nende omandust ei pea neilt võetama ilma seaduspärase menetluseta ega ilma õiglase tasu maksmiseta.

Ükski eeskiri käesolevas lepingus ei pea puudutama kummagi Lepinguosalise maksivaid seadusi väljamaalaste sisseändamise alal, ega kummagi Kõrge Lepinguosalise õigust niisuguseid seadusi maksuma panna.

Artikkel II.

Kui kummagi Lepinguosalise kodanik teise Lepinguosalise territooriumitel saab vigastada või surma ja riigi-, osariigi- või konnaalseadused niisuguste juhtumiste kohta

Article I.

The nationals of each of the High Contracting Parties shall be permitted to enter, travel and reside in the territories of the other; to exercise liberty of conscience and freedom of workshop; to engage in scientific, religious, philanthropic, manufacturing and commercial work of every kind without interference; to carry on every form of commercial activity which is not forbidden by the local law; to engage in every trade, vocation and profession not reserved exclusively to nationals of the country; to own, erect or lease and occupy appropriate buildings and to lease lands for residential, scientific, religious, philanthropic, manufacturing, commercial and mortuary purposes; to employ agents of their choice, and generally to do anything incidental to or necessary for the enjoyment of any of the foregoing privileges upon the same terms as nationals of the state of residence or as nationals of the nation hereafter to be most favored by it, submitting themselves to all local laws and regulations duly established.

The nationals of either High Contracting Party within the territories of the other shall not be subjected to the payment of any internal charges or taxes other or higher than those that are exacted of and paid by its nationals.

The nationals of each High Contracting Party shall enjoy freedom of access to the courts of justice of the other on conforming to the local laws, as well for the prosecution as for the defense of their rights, and in all degrees of jurisdiction established by law.

The nationals of each High Contracting Party shall receive within the territories of the other, upon submitting to conditions imposed upon its nationals, the most constant protection and security for their persons and property, and shall enjoy in this respect that degree of protection that is required by international law. Their property shall not be taken without due process of law and without payment of just compensation.

Nothing contained in this Treaty shall be construed to affect existing statutes of either of the High Contracting Parties in relation to the immigration of aliens or the right of either of the High Contracting Parties to enact such statutes.

Article II.

With respect to that form of protection granted by National, State or Provincial laws establishing civil liability for injuries or

ette näevad tsiviilvastutuse selle eest, kindlustades kannatanu omakstele või pärijatele või neile, kes õigustatud temalt ülespidamist saada, kaitset kohtulise nõude esitamise õiguse või rahalise kasumaksu kujul, siis kasutavad niisugused omaksed, pärijad või isikud, kes ülespidamise saamiseks õigustatud, vaatamata nende võõra kodakondsuse peale või selle peale, et nende elukoht on väljaspool territooriumi, kus õnnetus juhtunud, samasugustel tingimustel neidsamu õigusi ja eesõigusi, mis kindlustatud või tulevikus kindlustatakse oma kodanikkudele.

Artikkel III.

Kummagi Kõrge Lepinguosalise kodanikkude elukorterid, laduhooned, vabrikud, kauplused ja muud äriruumid kui ka kõik sinna juurde kuuluvad krundid, mis asuvad teise Lepinguosalise territooriumitel ja mida tarvitatakse artikkel I. nimetatud otstarveteks, on puutumatud. Niisugustes ehitustes, kõrvalhoonetes ja kruntidel ei ole lubatud koduseid või muid läbiotsimisi toimetada või seal kontrollleerida ehk läbi vaadata raamatuid, pabeleid või arveid, teisiti kui samasugustel tingimustel ja kooskõlas eeskirjadega, mis seadustes, määrustes ja ametlikkudes korraldustes ette nähtud oma kodanikkude suhtes.

Artikkel IV.

Kui mõne isiku surma puhul temalt ühe Kõrge Lepinguosalise territooriumi piiridesse järele jääb mõni maaomand või muu kinnisvara või õigused selle suhtes ja kui niisugune omandus või õigused selle suhtes lähevad üle kas selle maa seaduse või testamentliku korralduse põhjal teise Kõrge Lepinguosalise kodanikule, vaatamata selle peale, kas ta seal asub või mitte, ja kui see viimane isik seaduste põhjal, mis maksivad maal, kus see omandus või huvid selle suhtes asuvad, ei ole selleks õigustatud, siis peab sarnasele kodanikule lubama kolmeaastaline tähtaeg, mille kestel ta peab selle müüma, missugune tähtaeg tuleks kohaselt pikendada juhtumisel, kui asjaolud seda nõuavad, ja teda õigustama müügisaadist vabalt ja takistamata omale võtta; teda tuleb vabastada igasugustest päranduse, kohtu ja administratsiooni maksudest või koormatustest, välja arvatud need, mis samasugustel juhtumistel peale pannakse selle maa kodanikkudele, kust see tulu on saadud.

Kummagi Kõrge Lepinguosalise kodanikud on täielikult õigustatud oma igasugu vallasvara üle, mis teise Lepinguosalise territooriumitel asub, käsutama testamendi, kinkimise või muul teel, ning nende pärijad, legaadi või kingi saajad, vaatamata selle

for death, and giving to relatives or heirs or dependents of an injured party a right of action or a pecuniary benefit, such relatives or heirs or dependents of the injured party, himself a national of either of the High Contracting Parties and within any of the territories of the other, shall regardless of their alienage or residence outside of the territory where the injury occurred, enjoy the same rights and privileges as are or may be granted to nationals, and under like conditions.

Article III.

The dwellings, warehouses, manufactories, shops, and other places of business, and all premises thereto appertaining of the nationals of each of the High Contracting Parties in the territories of the other, used for any purposes set forth in Article I. shall be respected. It shall not be allowable to make a domiciliary visit to, or search of any such buildings and premises, or there to examine and inspect books, papers or accounts, except under the conditions and in conformity with the forms prescribed by the laws, ordinances and regulations for nationals.

Article IV.

Where, on the death of any person holding real or other immovable property or interests therein within the territories of one High Contracting Party, such property or interests therein would, by the laws of the country or by a testamentary disposition, descend or pass to a national of the other High Contracting Party, whether resident or non-resident, were he not disqualified by the laws of the country where such property or interests therein is or are situated, such national shall be allowed a term of three years in which to sell the same, this term to be reasonably prolonged if circumstances render it necessary, and withdraw the proceeds thereof, without restraint or interference, and exempt from any succession, probate or administrative duties or charges other than those which may be imposed in like cases upon the nationals of the country from which such proceeds may be drawn.

Nationals of either High Contracting Party may have full power to dispose of their personal property of every kind within the territories of the other, by testament, donation or otherwise, and their heirs, legatees and donees, of whatsoever nationality, whether residents or non-resident, shall

Anne Parmasto. Õli, lõuend. 1990.

Anne Parmasto. Õli, lõuend. 1990.

peale, kelle kodakondsusesse nad kuuluvad ja kas neil selles riigis asukoht on või mitte, võivad niisuguse vallasvara kas ise või oma esitajate läbi vastu võtta, seda pidada või sellega oma heaksarvamise järele talitada, alludes sellejuures ainult niisugustele maksudele ja koormatustele, mida samalaadistel juhtumistel on kohustatud tasuma selle Lepinguosalise oma kodanikud kelle territooriumitel niisugune vallasvara asub või kelle territooriumitele see kuulub.

Artikkel V.

Kummagi Kõrge Lepinguosalise kodanikud võivad eelpool ettenähtud usuvabaduse õiguse kasutamisel teise Lepinguosalise territooriumitel, ilma mingi takistuse või tülitamiseta nende usu pärast või teistel põhjustel, oma usulisi talitusi täita kas ise-oma majades või teistes kohastes hoonetes, niivõrd kui neil vabadus on neid hooneid kohases paigas ehitada ja ülal pidada, eeldusel, et nende õpetused või usulised kombed ei seisa vastuolus avaliku korraga või avaliku kombusega; neile on samuti lubatud oma surnuid matta oma usuliste kommets kohaselt, kohastel ning passilikkudel paikadel, mis selleks otstarbeks sisse seatud ja ülal peetud, alludes vastavatele matmiskohal maksvatele seadustele ja tervishoiupoliitsetele määrustele matmise kohta.

Artikkel VI.

Sõja juhtumisel kummagi Kõrge Lepinguosalise ja mõne kolmanda riigi vahel on see Lepinguosaline õigustatud sunduslikult sõjaväeteenistusse võtma teise Lepinguosalise kodanikke, kellel alaline asukoht tema territooriumitel ning kes vormiliselt tema seaduste järele, väljendanud soovi tema kodakondsust omandada naturalisatsiooni teel, välja arvatud juhtumised, mil niisugused isikud lahkuvad nimetatud sõdapidava Lepinguosalise territooriumitelt kuuekümnepäeva jooksul pärast sõjakuulutamist.

Artikkel VII.

Mõlema Kõrge Lepinguosalise territooriumite vahel peab valitsema kaubanduse ja laevasõidu vabadus. Kummagi Kõrge Lepinguosalise kodanikud kasutavad, ühevõrd-selt enamsoodustatud riigi kodanikkudega, vabadust oma laevadega ja laadungitega vabalt sõita kõikidesse kohtadesse, sadamatesse ja igasugu vetesse teise Lepinguosalise territooriumite piirides, mis avatud või tulevikus avatakse väliskaubandusele ja välisele laevasõidule. Käesolevas lepingus ei või midagi tõlgitseda niiviisi, nagu oleks

succeed to such personal property, and may take possession thereof, either by themselves or by others acting for them, and retain or dispose of the same at their pleasure subject to the payment of such duties or charges only as the nationals of the High Contracting Party within whose territories such property may be or belong shall be liable to pay in like cases.

Article V.

The nationals of each of the High Contracting Parties in the exercise of the right of freedom of worship, within the territories of the other, as hereinabove provided, may, without annoyance or molestation of any kind by reason of their religious belief or otherwise, conduct services either within their own houses or within any appropriate buildings which they may be at liberty to erect and maintain in convenient situations, provided their teachings or practices are not contrary to public order or public morals; and they may also be permitted to bury their dead according to their religious customs in suitable and convenient places established and maintained for the purpose, subject to the reasonable mortuary and sanitary laws and regulations of the place of burial.

Article VI.

In the event of war between either High Contracting Party and a third State, such Party may draft for compulsory military service nationals of the other having a permanent residence within its territories and who have formally, according to its laws, declared an intention to adopt its nationality by naturalization, unless such individuals depart from the territories of said belligerent Party within sixty days after a declaration of war.

Article VII.

Between the territories of the High Contracting Parties there shall be freedom of commerce and navigation. The nationals of each of the High Contracting Parties equally with those of the most favored nation, shall have liberty freely to come with their vessels and cargoes to all places, ports and waters of every kind within the territorial limits of the other which are or may be open to foreign commerce and navigation. Nothing in this treaty shall be construed to restrict the right of

selle läbi kitsendatud kummagi Kõrge Lepinguosalise õigus maksa panna tingimustel, nagu ta tarviliseks peab, tervishoidliku iseloomuga keelusi või kitsendusi, milledel ülesandeks inimeste, loomade või taimete elu kaitsmine, või määrusi politsei- ehk maksuseaduste teostamiseks.

Kumbki Kõrgetest Lepinguosalistest kohustub samuti tingimusteta ühegi artikli sisseveole, mis kasvanud, toodetud või valmistatud teise Lepinguosalise territooriumitel, ei kõrgemaid või muid makse või tingimusi ega keelusi peale panema, kui need, mis peale pandud samasuguse, mõnes teises riigis kasvanud, toodetud või valmistatud artikli sisseveole.

Kumbki Kõrge Lepinguosaline kohustub samuti tingimusteta kaupadele, mida teise Lepinguosalise territooriumitesse välja veetakse, mitte peale panema kõrgemaid või muid koormatise või teistsuguseid kitsendusi ehk keelusi, kui need, milledega koormatud mõnele teisele maale väljaveetavad kaubad.

Iga soodustus, olgu missugust laadi tahes, mida kumbki Kõrgetest Lepinguosalistest annab mõnesugusele, mõnes teises riigis kasvanud, toodetud või valmistatud artiklile, laieneb otsekohe ja tingimusteta, ilma soovivaldust äraootamata ja ilma vastutasuta, ka samasuguse artikli peale, mis kasvanud, toodetud või valmistatud teise Lepinguosalise territooriumitel.

Kõiki artikleid, mida praegu või tulevikus seaduspäraselt välismaadelt Eesti sadamatesse sisse veetakse, või mida praegu või tulevikus sealt välja veetakse Eesti laevadel, võib samuti niisugustesse sadamatesse sisse vedada või sealt välja vedada Ühisriikide laevadel, ilma et nad alluksid mingisugustele muudele või kõrgematele maksudele või koormatustele, kui sel juhtumisel, kui niisuguseid artikleid sisse või välja veetakse Eesti laevadel; ja samuti, vastastikkuse alusel, kõiki artikleid, mida nüüd või tulevikus seaduspäraselt välismaadelt Ühisriikide sadamatesse sisse veetakse või mida nüüd ehk tulevikus sealt välja veetakse Ühisriikide laevadel, võib samuti neisse sadamatesse sisse vedada või sealt välja vedada Eesti laevadel, ilma et nad alluksid mingisugustele muudele või kõrgematele maksudele või koormatustele, kui sel juhtumisel, kui niisuguseid kaupaid sisse või välja veetaks Ühisriikide laevadel.

Sisse- ja väljaveo pealt võetavate igasugu maksude suuruse ja sissenõudmise suhtes kohustub kumbki Kõrgetest Lepinguosalistest teise Lepinguosalise kodanikkudele, laevadele ja kaupadele andma kõiki soodustusi, eesõigusi ning vabastusi, mida ta annab

either High Contracting Party to impose, on such terms as it may see fit, prohibitions or restrictions of a sanitary character designed to protect human, animal, or plant life, or regulations for the enforcement of police or revenue laws.

Each of the High Contracting Parties binds itself unconditionally to impose no higher or other duties or conditions and no prohibition on the importation of any article, the growth, produce or manufacture, of the territories of the other than are or shall be imposed on the importation of any like article, the growth, produce or manufacture of any other foreign country.

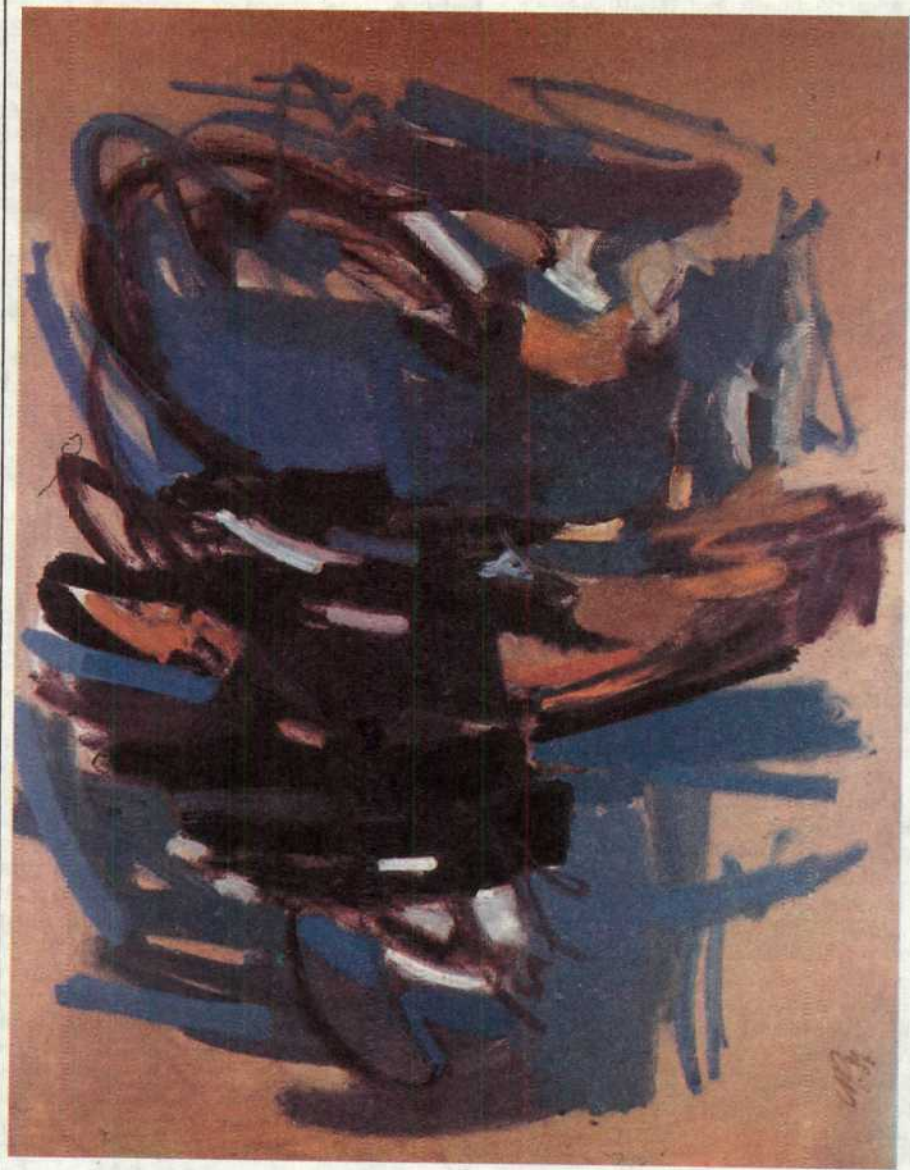
Each of the High Contracting Parties also binds itself unconditionally to impose no higher or other charges or other restrictions or prohibitions on goods exported to the territories of the other High Contracting Party than are imposed on goods exported to any other foreign country.

Any advantage of whatsoever kind which either High Contracting Party may extend to any article, the growth, produce or manufacture of any other foreign country shall simultaneously and unconditionally, without request and without compensation, be extended to the like article the growth, produce or manufacture of the other High Contracting Party.

All articles which are or may be legally imported from foreign countries into the ports of Esthonia or are or may be legally exported therefrom in Esthonian vessel may likewise be imported into these ports or exported therefrom in vessels of the United States without being liable to any other or higher duties or charges whatsoever than if such articles were imported or exported in Esthonian vessels; and, reciprocally, all articles which are or may be legally imported from foreign countries into ports of the United States or are or may be legally exported therefrom in vessels of the United States may likewise be imported into those ports or exported therefrom in Esthonian vessels, without being liable to any other or higher duties or charges whatsoever than if such articles were imported or exported in vessels of the United States.

With respect to the amount and collection of duties on imports and exports of every kind, each of the two High Contracting Parties binds itself to give to the nationals, vessels and goods of the other the advantage of every favor, privilege or immunity which it shall have accorded to the nationals, vessels and goods of a third State, whether such favored State shall have been accorded such treatment gratuitously or in return

Anne Pärnasto. Õli, lõuend. 1990.

Anne Parmasto. Õli, lõuend. 1990.

mõne kolmanda riigi kodanikkudele, laevadele ja kaupadele, selle peale vaatamata, kas niisugusele soodustatud riigile see käsitlus kindlustatud ilma vastutasuta või vastutasuks sellele vastava käsitluse eest. Iga niisugune soodustus, eesõigus või vabastus, mis tulevikus antakse mõne kolmanda riigi kodanikkudele, laevadele või kaupadele, laieneb otsekohe ja tingimusteta, ilma sooviva valdust äraootamata ning ilma vastutasuta, teise Kõrge Lepinguosalise peale, nii tema enda kui ka tema kodanikkude ja laevade kasuks.

Selle artikli eeskirjad ei laiene käsitluse peale, mis Ühisriikide poolt kindlustatud Kuuba kaubandusele Kaubandusliku Konventsiooni põhjal, mis sõlmitud Ühisriikide ja Kuuba vahel 11. detsembril 1902, või mõne muu kaubanduskonventsiooniga, mida pärastpoole Ühisriikide ja Kuuba vahel sõlmitakse, ega ka Ühisriikide kaubanduse peale oma asumaadega ja Panama kanali piirkonnaga praeguste või tulevaste seaduste alusel, või käsitluse peale, mis Eesti poolt praegu kindlustatud või tulevikus kindlustatakse Soomele, Lätile, Leedule, Venele ning/ehk riikidele, kelledega Eesti tolli- või majandusliidus, või kõikidele nendele riikidele, nii kaua, kui niisugust erikäsitlust ei ole antud mõnele muule riigile.

Artikkel VIII.

Kummagi Kõrge Lepinguosalise kodanikud ja kaubad saavad teise Lepinguosalise territooriumitel sama käsitluse osalisteks, kui oma riigi kodanikud ja kaubad, nii sisemiste maksude, transiitmaksude ning koormatuste suhtes kaupade laostamise ja muude soodustuste eest, kui ka tagasimaksude ning preemiate suuruse mõttes.

Artikkel IX.

Kummagi Lepinguosalise territooriumite sadamates ei allu teise Lepinguosalise laevad mingisugustele tonnaashi-, sadama-, lootsi-, tuletorni-, karantiini või muudele sarnastele või vastavatele maksudele või koormatustele, ükskõik mis nimelistele, mis võetakse valitsuse, avalikkude ametnikkude, eraisikute, igasugu kehakondade või asutuste nimel või kasuks, kui neid samasugustel tingimustel samavõrdset peale ei panda omamaa laevadele. Niisugune võrdlus käsitluses on vastastikku maksev mõlema maa laevade kohta, selle peale vaatamata, kust nad tulevad või missugusesse kohta nad sihitud.

Artikkel X.

Kummagi Kõrge Lepinguosalise lipu all sõitvad kauba- või muud eraomanduses-

for reciprocal compensatory treatment. Every such favor, privilege or immunity which shall hereafter be granted the nationals, vessels or goods of a third State shall simultaneously and unconditionally, without request and without compensation, be extended to the other High Contracting Party, for the benefit of itself, its nationals and vessels.

The stipulations of this Article do not extend to the treatment which is accorded by the United States to the commerce of Cuba under the provisions of the Commercial Convention concluded by the United States and Cuba on December 11, 1902, or any other commercial convention which hereafter may be concluded by the United States with Cuba, or to the commerce of the United States with any of its dependencies and the Panama Canal Zone under existing or future laws, or to treatment which Esthonia accords or may hereafter accord to the commerce of Finland, Latvia, Lithuania, Russia, and/or to States in custom or economic union with Esthonia, or to all of those States, so long as such special treatment is not accorded to any other State.

Article VIII.

The nationals and merchandise of each High Contracting Party within the territories of the other shall receive the same treatment as nationals and merchandise of the country with regard to internal taxes, transit duties, charges in respect to ware-housing and other facilities and the amount of drawbacks and bounties.

Article IX.

No duties tonnage, harbor, pilotage, light-house, quarantine, or other similar or corresponding duties or charges of whatever denomination, levied in the name or for the profit of the Government, public functionaries, private individuals, corporations or establishments or any kind shall be imposed in the ports of the territories of either country upon the vessels of the other, which shall not equally, under the same conditions, be imposed on national vessels. Such equality of treatment shall apply reciprocally to the vessels of the two countries respectively from whatever place they may arrive and whatever may be their place of destination.

Article X.

Merchant vessels and other privately owned vessels under the flag of either of the

olevad laevad, kui neil on kaasas oma koduriigi seadustes nõutud laevapaberid riiklise kuuluvuse tõestamiseks, loetakse, nii teise Kõrge Lepinguosalise territoriaalvetes kui ka ulgumerel, selle Lepinguosalise laevadeks, kelle lippu nad kannavad.

Artikkel XI.

Kaubalaevadele ning muudele eraomandusesolevatele laevadele, mis sõidavad kummagi Kõrge Lepinguosalise lipu all, lubatakse osasid oma laadungist välja laadida igas väliskaubandusele avatud sadamas teise Kõrge Lepinguosalise territooriumitel, ja ülejäänud osadega laadungist edasi sõita teistesse sadamatesse sama riigi territooriumitel, ilma et neil tuleks tasuda muid või kõrgemaid tonnashi- või sadamamakse, kui need, mida niisugustel juhtumistel maksetakse oma riigi laevade poolt samasugustel asjaoludel; neile lubatakse samal viisil laadungit peale võtta mitmes sadamas ühel ja selsamal välissõidul, sel tingimusel siiski, et Lepinguosaliste rannakaubandus ei käi ei käesoleva artikli ega teiste käesoleva lepingu eeskirjade alla, ning et ta korraldatakse kummagi Kõrge Lepinguosalise sellekohaste seaduste järele. Siiski on kokku lepitud, et kummagi Kõrge Lepinguosalise kodanikud saavad teise Lepinguosalise territooriumitel rannakaubanduse suhtes enamsoodustuse osalisteks.

Artikkel XII.

Piiratud vastutusega ja muud kehakonnad ning ühingud, olgu neil ostarbeks ainelise kasu taotlemine või mitte, mis asutatud või tulevikus asutatakse vastavalt kummagi Kõrge Lepinguosalise riigi-, osariigi- või kommunaalseadustele ja nende järele, ning millele juhatus asub selle riigi territooriumitel, tunnustatakse teise Kõrge Lepinguosalise poolt juriidiliste isikutena, tingimusel, et nad ei taotle sihte, mis vastuolus seisavad selle riigi seadustega. Nad kasutavad vabalt kohtute poole pöördumise kui ka ühtaolisuse õigust niihästi oma õiguste taastamise kui ka nende kaitsmise otstarbel, vastavalt antud juhtumise kohta käivatele seadustele, kõigis seaduses ettenähtud kohtuastmetes.

Kummagi Kõrge Lepinguosalise niisuguste, teise Lepinguosalise poolt niiviisi tunnustatud kehakondade ning ühingute õigus tegevust alustada selle teise Lepinguosalise territooriumitel, seal osakondi asutada ja oma ülesandeid täita, oleneb ainuüksi selle Lepinguosalise nõusolekust, nagu see väljendatud tema riigi-, osariigi- või kommunaalseadustes, ning neid valitsetakse selle kohaselt.

High Contracting Parties, and carrying the papers required by its national laws in proof of nationality shall, both within the territorial waters of the other High Contracting Party and the high seas, be deemed to be the vessels of the Party whose flag is flown.

Article XI.

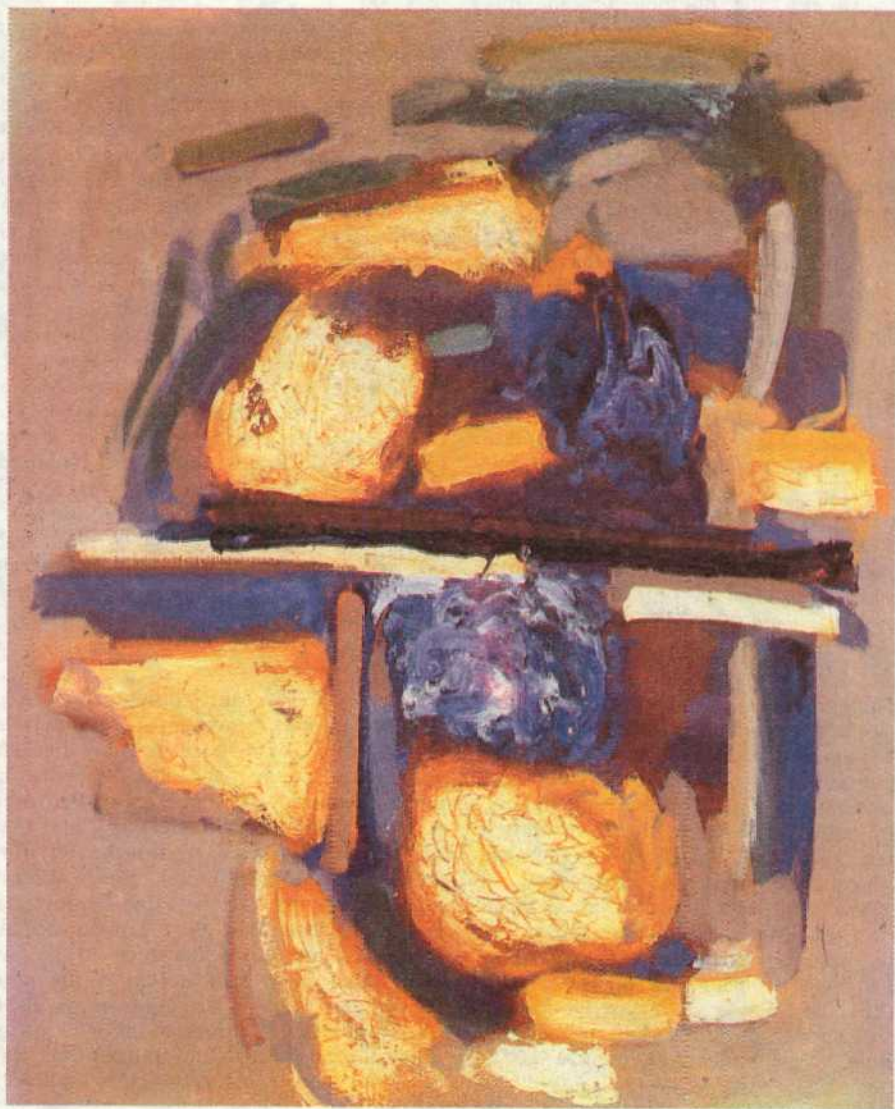
Merchant vessels and other privately owned vessels under the flag of either of the High Contracting Parties shall be permitted to discharge portions of cargoes at any port open to foreign commerce in the territories of the other High Contracting Party, and to proceed with the remaining portions of such cargoes to any other ports of the same territories open to foreign commerce, without paying other or higher tonnage dues or port charges in such cases than would be paid by national vessels in like circumstances, and they shall be permitted to load in like manner at different ports in the same voyage outward, provided, however, that the coasting trade of the High Contracting Parties is exempt from the provisions of this Treaty, and is to be regulated according to the laws of each High Contracting Party in relation nationals of either High Contracting Party shall within the territories of the other enjoy with respect to the coasting trade the most favored nation treatment.

Article XII.

Limited liability and other corporations and associations, whether or for pecuniary profit, which have been or may hereafter be organized in accordance with and under the laws, National, State or Provincial, of either High Contracting Party and maintain a central office within the territories thereof, shall have their juridical status recognized by other High Contracting Party provided that they pursue no aims within its territories contrary to its laws. They shall enjoy free access to the courts of law and equity, on conforming to the laws regulating the matter, as well for the prosecution as for the defense of rights in all the degrees of jurisdiction established by law.

The right of such corporations and associations of either High Contracting Party so recognized by the other to establish themselves within its territories, establish branch offices and fulfill their functions therein shall depend upon, and be governed solely by, the consent of such Party as expressed in its National, State, or Provincial laws.

Anne Parmasto. Õli, lõuend. 1990.

Anne Parmasto. Õli, lõuend. 1990.

Artikkel XIII.

Kummagi Kõrge Lepinguosalise kodanikud kasutavad teise Lepinguosalise territooriumitel, vastastikku ja seal maksvate tingimuste täitmisel, samasuguseid õigusi ja eesõigusi, kui need, mis antud või tulevikus antakse mõne teise riigi kodanikkudele piiratud vastutusega ja muude, ainelist kasu taotlevate või mitte, kehakondade ning ühingute organiseerimise või neist osavõtmise suhtes, ühes arvatud õigus osatähti välja anda, inkorporeerida, osta, omanduses pidada ja müüa ning neis mõnda täidesaatvat või ametniku kohta omada. Eel tähendatud õiguste teostamisel ja niisuguste kehakondade või ühingute organiseerimise või tegevuse juhtimise menetluse või korraldamise suhtes ei allu niisugused kodanikud vähem soodsatele tingimustele, kui need, mis maksuma pandud või tulevikus pannakse enamsoodustatud riigi kodanikkude kohta. Niisugused kehakonnad või ühingud, mis kummagi Kõrge Lepinguosalise kodanikkude poolt teise Lepinguosalise territooriumitel asutatakse või kontrolleeritakse või milledes nad seal osanikkudeks on, alluvad oma õiguse suhtes seal oma ülesandeid täita selle Lepinguosalise territooriumitel maksvatele või tulevikus makspandavatele riigi-, osariigi- või kommunaalseadustele ja korraldustele, kus niisugused kehakonnad või ühingud tahavad tegevust alustada.

Eelkäivad eeskirjad ei käi poliitiliste ühingute organiseerimise ja neist osavõtmise kohta.

Kummagi Kõrge Lepinguosalise kodanikud kasutavad peale selle teise Lepinguosalise territooriumitel vastastikususe alusel ja seal maksvate tingimuste täitmisel, samasuguseid õigusi ja eesõigusi, kui need, mis antud või tulevikus antakse mõne muu riigi kodanikkudele söe, fosfaadi, nafta, õlikivi, gaasi ja kivisoola mäetööstusliku tootmise alal teise Lepinguosalise avalikus omanduses olevatel maaaladel.

Artikkel XIV.

Kaubareisijad, kes esitavad kummagi Kõrge Lepinguosalise territooriumitel asuvaid tööstureid, kaupmehi ja tööndureid, kasutavad sissesõidul teise Lepinguosalise territooriumitele, seal viibimisel ja sealt lahkumisel enamsoodustatud riigi käsitlust tolli- ja muude eesõiguste alal ning kõigi koormatuste ja maksude suhtes, nende nimetuse peale vaatamata, mis käivad nende eneste või nende muustrite kohta.

Article XIII

The nationals of either High Contracting Party shall enjoy within the territories of the other, reciprocally and upon compliance with the conditions there imposed, such rights and privileges as have been or may hereafter be accorded the nationals of any other State with respect to the organization of and participation in limited liability and other corporations and associations, for pecuniary profit or otherwise, including the rights of promotion, incorporation, purchase and ownership and sale of shares and the holding of executive or official positions therein. In the exercise of the foregoing rights and with respect to the regulation or procedure concerning the organization or conduct of such corporations or associations, such nationals shall be subjected to no condition less favorable than those which have been or may hereafter be imposed upon the nationals of the most favored nation. The rights of any of such corporations or associations as may be organized or controlled or participated in by the nationals of either High Contracting Party within the territories of the other to exercise any of their functions therein, shall be governed by laws and regulations, National, State or Provincial, which are in force or may hereafter be established within the territories of the Party wherein they propose to engage in business. The foregoing stipulations do not apply to the organization of and participation in political associations.

The nationals of either High Contracting Party shall moreover, enjoy within the territories of the other, reciprocally and upon compliance with the conditions there imposed, such rights and privileges as have been or may hereafter be accorded the nationals of any other State with respect to the mining of coal, phosphate, oil, oil shale, gas, and sodium on the public domain of the other.

Article XIV.

Commercial travelers representing manufactures, merchants and traders domiciled in the territories of either High Contracting Party shall on their entry into and sojourn in the territories of the other Party and on their departure therefrom be accorded the most favored nation treatment in respect of customs and other privileges and of all charges and taxes of whatever denomination applicable to them or to their samples.

Artikkel XV.

Transiidi alal läbi kummagi Kõrge Lepinguosalise territooriumite, territoriaalveed ühes arvatud, läbikäimisteedel, mis kõige kohasemad rahvusvaheliseks transiidiks, raudteel, laevasõiduks kõlbulistel veeteedel ja kanalitel, Panama kanal välja arvatud, samuti veeteedel ja kanalitel, mis moodustavad riikidevahelisi piiriseid, peab valitsema täielik vabadus isikute ja kaupade kohta, mis tulevad teise Kõrge Lepinguosalise territooriumitelt või neist territooriumitest läbi lähevad, välja arvatud niisugused isikud, kellele sissetulek tema territooriumite keelatud, või kaubad, mille sissevedu seadusega keelatud. Transiitliikumisel ei allu isikud ega kaubad mingisugusele transiitmaksule, ega võida nende liikumist asjata aeglustada või kitsendustega piirata; maksude, soodustuste ning kõige muu suhtes kasutavad nad sama käsitlust, kui oma kodanikud.

Transiitkaubad peavad läbi käima vastavatest tolliasutustest, kuid nad on vabad kõigist tolli- ja muist sellesarnastest maksudest.

Kõiki transiitveolt võetavaid makse tuleb hoida kohastes piirides arvestades veotingimustega.

Artikkel XVI.

Kumbki Kõrge Lepinguosalistest avaldab nõusolekut vastu võtta teise Lepinguosalise konsuleid neisse oma sadamatesse, kohtadesse ja linnadesse, kus see kohane, ning mis avatud mõne muu riigi konsulaar-esitajatele.

Kummagi Kõrge Lepinguosalise konsulid kasutavad, pärast oma ametikohuste täitmisele asumist, vastastikkususe alusel teise Lepinguosalise territooriumitel kõiki neid õigusi, eesõigusi, vabastusi ja puutumatus, mille osalisteks on enamsoodustatud riigi samaametiastmelised konsulid. Ametlikkude esitajana on niisugustel ametnikkudel õigus suurt lugupidamist väljendava ümberkäimise peale kõigi riigi- või kohaliste ametnikkude poolt, kellega nad ametlikus läbikäimises seisavad riigis, kus nad vastu võetud.

Kummagi Kõrge Lepinguosalise valitsus annab maksuvabalt välja tarvilise exequatur'i niisugustele teise Lepinguosalise konsulitele, kes esitavad korrapärase volikirja, millele alla kirjutatud konsuli määraja riigipea ning mis varustatud suure riigipitseriga: alamaastmelisele või asetäitjale konsulile, kes ametisse määratud vastuvõetud kõrgema konsuli poolt korrapäraselt, oma valitsuse heakskiitmisel, või mõne muu selle riigi asjaomase ametniku poolt antakse vastuvõtja

Article XV.

These shall be complete freedom of transit through the territories including territorial waters of each High Contracting Party on the routes most convenient for international transit, by rail, navigable waterway, and canal, other than the Panama Canal and waterways and canals which constitute international boundaries, to persons and goods coming from or going through the territories of the other High Contracting Party, except such persons as may be forbidden admission into its territories or goods of which the importation may be prohibited by law. Persons and goods in transit shall not be subjected to any transit duty, or to any unnecessary delays or restrictions, and shall be given national treatment as regards charges, facilities, and all other matters.

Goods in transit must be entered at the proper custom house, but they shall be exempt from all customs or other similar duties.

All charges imposed on transport in transit shall be reasonable, having regard to the conditions of the traffic.

Article XVI.

Each of the High Contracting Parties agrees to receive from the other, consular officers in those of its ports, places and cities, where it may be convenient and which are open to consular representatives of any foreign country.

Consular officers of each of the high contracting parties shall after entering upon their duties, enjoy reciprocally in the territories of the other all the rights, privileges, exemptions and immunities which are enjoyed by officers of the same grade of the most favored nation. As official agents, such officers shall be entitled to the high consideration of all officials, national or local, with whom they have official intercourse in the State which receives them.

The Governments of each of the High Contracting Parties shall furnish free of charge the necessary exequatur of such consular officers of the other as present a regular commission signed by the chief executive of the appointing State and under its great seal; and they shall issue to a subordinate or substitute consular officer duly appointed by an accepted superior consular officer with the approbation of his Government, or by any other competent officer of that Government, such documents as according to the laws of the respective countries

Frank B. Kellogg

riigi valitsuse poolt välja dokumendid, mis selle riigi seaduste järele nõutud konsulaar-ametitalituste täitmiseks nimetatu poolt. Pärast exequatur'i või muu dokumendi ettepanemist, mis eeltähendatud alamaastme-lisele konsulile exequatur'i asemel välja antud, lubatakse niisugusele konsulile oma ametikohuste täitmisele asuda ja käesoleva lepinguga antud õigusi, eesõigusi ning puutu-matust kasutada.

Artikkel XVII.

Konsuleid — selle riigi kodanikke, kes neid nimetanud, ei või vangistada, välja arvatud juhtumine, kui neid süüdistatakse tegudes, mis asukoha riigi seaduste järele loetakse mitte üleasteks vaid kuriteoks, ning mille pärast süüdiolenev isik kohtuliku karistuse alla langeb. Niisugused ametnikud on vabas-tatud sõjaväele korterriandmise kohustusest ja igasugu sõja- või mereväelise, admi-nistratiiv- või politseilise iseloomuga teenis-tusest.

Kriminaalasjus võidakse süüdistaja või kaitse poolt nõuda konsuli juuresolekut protsessil tunnistajana. Sellekohane nõue tuleb esitada kõige mõeldava tähelepanuga konsulaarameti tähtsuse ja teenistuskohuste vastu, ja konsulil omaltpoolt tuleb seda täita.

Tsiviilasjus alluvad konsulid selle riigi kohtute jurisdiktsioonile, kus nad vastu võe-tud, sel tingimusel siiski, et konsulil, selle riigi kodanikult, kes tema nimetanud, kui ta ei ole eraviisil tegev kasutaotle-mise sihiga, võetakse tema tunnistus vastu suusõnaliselt või kirjalikult ta korteris või ametiruumis, tarvilise tähelepanuga tema soovide vastu. Konsulaarametnik peaks siiski vabatahtlikult oma tunnistust andma kohtu-lisel asjaarutamisel, kui see vähegi võima-lik, ilma et ta ametikohused selle all tõsiselt kannataksid.

Artikkel XVIII.

Konsulid, konsulaadi ametnikud ühes arva-tud, selle riigi kodanikud, kes nad nimeta-nud, kui nad ei ole eraviisil tegevad kasaamamise otstarbel, selles riigis, kus nad oma ametikohuseid täidavad, on vabastatud kõigist riigi-, osariigi- ning kogukonna-maksudest oma isiku või oma varanduse pealt, välja arvatud need maksud, mis langevad kinnisvara valdamise või oman-duse peale, mis asub selle riigi terri-tooriumitel, kelle piirides nad oma ameti-kohuseid täidavad, või tulu pealt, mis saadud igasugu muust varandusest, mis asub nimeta-tud riigi territooriumitel või sinna kuulub. Kõik konsulid ja konsulaatide ametnikud,

shall be requisite for the exercise by the appointee of the consular function. On the exhibition of an exequatur, or other docu-ment issued in lieu thereof to such subordi-nate, such consular officer shall be permitted to enter upon his duties and to enjoy the rights, privileges and immunities granted by this treaty.

Article XVII.

Consular officers, nationals of the State by which they are appointed, shall be exempt from arrest except when charged with the commission of offenses locally designated as crimes other than misdemeanors and subjecting the individual guilty thereof to punishment. Such officers shall be exempt from military billetings, and from service of any military or naval, administra-tive or police characted whatsoever.

In criminal cases the attendance at the trial by a consular officer as a witness may be demanded by the prosecution or defence. The demand shall be made with all possible regard for the consular dignity and the duties of the office; and there shall be compliance on the part of the consular officer.

Consular officers shall be subject to the jurisdiction of the courts in the State which receives them in civil cases, subject to the proviso, however, that when the officer is a national of the State which appoints him and is engaged in no private occupation for gain, his testimony shall be taken orally or in writing at his residence or office and with due regard for his convenience. The officer should, however, voluntarily give his testimony at the trial whenever it is possible to do so without serious interference with his official duties.

Article XVIII.

Consular officers, including employees in a consulate, nationals of the State by which they are appointed other than those engaged in private occupations for gain within the State where they exercise their functions shall be exempt from all taxes, National, State, Provincial and Municipal, levied upon their persons or upon their property, except taxes levied on account of the possession or ownership of immovable property situated in, or income derived from property of any kind situated or belonging within the territories of the State within which they exercise their functions. All consular officer and employees, nationals of

selle riigi kodanikud, kes nad ametisse määranud, on vabastatud maksudest palga, honorari ja tasu pealt, mida nad saavad oma teenistuse eest konsulaaralal.

Kummagi Kõrge Lepinguosalise territooriumitel asuvad krundid ja hooned, millede seaduslikuks või õigeks omanikuks on teine Kõrge Lepinguosaline, ning mida omaniku poolt tarvitatakse erandita ainult riiklisteks otstarveteks, on vabastatud igasugu riigi-, osariigi- ja kogukonnamaksumust, välja arvatud tasud teenistuse või kohaliste avalikkude sisseseadete tarvitamise eest, mida need krundid ja hooned kasutavad.

Artikkel XIX.

Konsulid võivad oma ametiruumide välisukse kohale paigutada oma riigi vapisildi vastava pealkirjaga, millega ära märgitakse ruumide ametlik iseloom. Niisugused ametnikud võivad samuti oma riigi lipu üles tõmmata oma ametiruumide majadel, ka need ühes arvatud, mis asuvad kummagi riigi pealinnas. Nad võivad samahästi selle lipu üles tõmmata ka igal paadil või laeval, mida tarvitatakse ametikohuste täitmisel.

Konsulaar-ametiruumid ja -arhiivid on igal ajal puutumatud. Ühelgi tingimusel ei ole lubatav sissetung neisse mingisuguste selle maa ametivõimude poolt, kus niisugused ametiruumid asuvad. Samuti ei tohi need ametivõimud milgi ettekäändel ette võtta paberite või muude konsulaar-ametiruumides alalhoitavate asjade läbivaatust või väljavõtmist. Konsulaar-ametiruumid ei tohi tarvitada varjupaigana. Ühelgi konsulilt ei või nõuda ametlikkude arhiivipaberite ettepanemist kohtule või tunnistuse andmist nende sisu kohta.

Konsuli surma, teenistusvõimetuse, või äraoleku korral, kellel ta ametikohal puudub alluv konsul, võivad niisuguse surnud, teenistusvõimetu või äraoleva konsuli ametikohuseid täita sekretärid või kantseleijuhatajad, kelle ametlik iselaad on varemalt teatavaks tehtud selle riigi valitsusele, kus konsulaar-ametikohuste täitmine sünnib; niisuguse tegevuse ajal kasutavad nad kõiki konsulile antud õigusi, eesõigusi ja vabastusi.

Artikkel XX.

Konsulid — selle riigi kodanikud, kes nad nimetanud, võivad oma ametipiirkonnas pöörduda riigi, osariigi või kogukonna ametivõimude poole oma kaaskodanikkude kaitse otstarbel neilekuuluvate õiguste kasutamise alal, mis põhjendatud riikidevahelise lepinguga või muul viisil. Nad võivad niisuguste õiguste rikkumise korral kaebust

the State appointing them shall be exempt from the payment of taxes on the salary, fees or wages received by them in compensation for their consular services.

Lands and buildings situated in the territories of either High Contracting Party, of which the other High Contracting Party is the legal or equitable owner and which are used exclusively for governmental purposes by that owner, shall be exempt from taxation of every kind, National, State, Provincial and Municipal, other than assessments levied for services or local public improvements by which the premises are benefited.

Article XIX.

Consular officers may place over the outer door of their respective offices the arms of their State with an appropriate inscription designating the official office. Such officers may also hoist the flag of their country on their offices including those situated in the capitals of the two countries. They may likewise hoist such flag over any boat or vessel employed in the exercise of the consular function.

The Consular offices and archives shall at all times be inviolable. They shall under no circumstances be subjected to invasion by any authorities of any character within the country where such offices are located. Nor shall the authorities under any pretext make any examination or seizure of papers or other property deposited within a consular office. Consular offices shall not be used as places of asylum. No consular officers shall be required to produce official archives in court or testify as to their contents.

Upon the death, incapacity, or absence of a consular officer having no subordinate consular officer at his post, secretaries or chancellors, whose official character may have previously been made known to the government of the State where the consular function was exercised, may temporarily exercise the consular function of the deceased or incapacitated or absent consular officer; and while so acting shall enjoy all the rights, prerogatives and immunities granted to the incumbent.

Article XX.

Consular officers, nationals of the State by which they are appointed, may, within their respective consular districts, address the authorities, National, State, Provincial or Municipal, for the purpose of protecting

tõsta. Kui vastavate ametivõimude poolt abi või kaitset ei anta, õigustab see vastavate sammude astumiseks diplomaatilisel teel; diplomaatilise esitaja puudumise korral võib peakonsul või konsul, kelle ametiasukoht pealinnas, pöörduda otseteed asukoha riigi valitsuse poole.

Artikkel XXI.

Konsulid võivad, oma riigi seaduste kohaselt, igas kohases paigas oma ametipiirkonnas vastu võtta avaldusi oma riigi laevadel olevatelt isikutelt või igalt oma riigi kodanikult või isikult, kellel on alaline asukoht selle riigi territooriumitel. Niisugused ametnikud võivad valmistada, tõestada, kinnitada ja legaliseerida igasugu kirjalikke dokumente ja testamentlikke korraldusi, samuti lepinguid, kus oma riigi kodanik ühe poolena esineb. Nad võivad valmistada, tõestada, kinnitada ja legaliseerida igasugu kirjalikke dokumente, missugustes väljendusele tuleb või mille sisuks on igasugu omanduse edasiandmine või koormamine, mis asub selle riigi territooriumitel, kelle poolt niisugused ametnikud nimetatud, samuti ühepoolseid juriidilisi tehinguid, omanduse ülekandeid, testamentlikke korraldusi ning lepinguid omanduse kohta, mis asub, või tehingute kohta, mis täitmisele tulevad selle riigi territooriumitel, kelle poolt nad nimetatud, ühes arvatud ühepoolsed juriidilised tehingud, omanduse ülekanded, testamentlikud korraldused või lepingud, mille osalisteks on ainuüksi selle riigi kodanikud, kus konsulid oma ametikohuseid täidavad.

Niiviisi valmistatud pabereid ning dokumente ja ära kirju ning tõlkeid nendest, kui nad on tarvilisel legaliseeritud konsuli poolt ja tema ametipitseriga varustatud, tuleb mõlema Lepinguosalise territooriumitel vastu võtta tõendusabinõuna, vastavalt kas algdokumentidena või legaliseeritud ära kirjadena, ja neil peab samasugune tõendusjõud ja mõju olema, kui oleksid nad valmistatud selleks volitatud notaariuse või muu avaliku ametniku poolt selles riigis, kes konsuli nimetanud; sel eeldusel siiski, et niisugused dokumendid on kokku seatud ja valmistatud vastavalt selle riigi seadustele ja määrustele, kus nad tarvitamiseks määratud.

Artikkel XXII.

Konsulile ainuüksi kuulub õigusmõistmine tülisjade kohta, mis tekivad sisemise korra alal tema koduriigi eralaevadel; samuti

their countrymen in the enjoyment of their rights accruing by treaty or otherwise. Complaint may be made for the infraction of those rights. Failure upon the part of the proper authorities to grant redress or to accord protection may justify interposition through the diplomatic channel, and in the absence of a diplomatic representative, a consul general or the consular officer stationed at the capital may apply directly to the government of the country.

Article XXI.

Consular officers may, in pursuance of the laws of their own country, take, at any appropriate place within their respective districts the depositions of any occupants of vessels of their own country, or of any national of, or of any person having permanent residence within the territories of, their own country. Such officers may draw up, attest, certify and authenticate unilateral acts, deeds, and testamentary dispositions of their countrymen, and also contracts to which a countrymen is a party. They may draw up, attest, certify and authenticate written instruments of any kind purporting to express or embody the conveyance or encumbrance of property of any kind within the territory of the State by which such officers are appointed, and unilateral acts, deeds, testamentary dispositions and contracts relating to property situated, or business to be transacted within, the territories of the State by which they are appointed, embracing unilateral acts, deeds, testamentary dispositions or agreements executed solely by nationals of the State within which such officers exercise their functions.

Instruments and documents thus executed and copies and translations thereof, when duly authenticated under his official seal by the consular officer shall be received as evidence in the territories of the contracting parties as original documents or authenticated copies, as the case may be, and shall have the same force and effect as if drawn by and executed before a notary or other public officer duly authorized in the country by which the consular officer was appointed; provided, always that such documents shall have been drawn and executed in conformity to the laws and regulations of the country where they are designed to take effect.

Article XXII.

A consular officer shall have exclusive jurisdiction over controversies arising out of the internal order of private vessels of his

teostab ainuüksi tema õiguspõhjustamist tüli-
asjus, mis, ükskõik kus, tekivad niisuguse
laeva juhtkonna ja meeskonna vahel, ning
käivad distsipliini maksmapaneku kohta lae-
val, eeldades, et laev ja isikud, keda eba-
õiges teos süüdistatakse, on tulnud mõne-
sugusesse, tema ametiringkonnas olevasse
sadamasse. Niisugusele ametnikule kuulub
samuti õiguspõhjustamine tüliküsimustes, mis
puutuvad palgaasjade korraldamisesse ja selle
kohta käivate lepingute täitmisesse, eelda-
des, et see lubatud on kohaliste seaduste
järele.

Kui eralaeval, mis sõidab selle riigi lipu
all, kelle poolt konsul nimetatud, tema teeni-
stuse asukoha riigi territoriaalvetes on
toime pandud tegu, mis selle riigi seaduste
järele on kuritegu, milles süüdi leitud isik
kuulub kurjategijana karistuse alla, siis võib
konsul ainult niivõrd õiguspõhjustamist teos-
tada, kui võrd talle see lubatud kohaliste
seaduste järele.

Konsul võib vabalt abi nõuda kohalistelt
politseivõimudelt igas asjas, mis puutub sise-
mise korra alalhoidmisesse tema riigi lipu
all sõitval laeval, kui see viibib tema ameti-
asukoha riigi territoriaalvetes, ja niisuguse
nõude peale tuleb soovitud abi anda.

Konsul võib oma riigi lipu all sõitva
laeva juhtkonna ja meeskonna liikete kaasas
ilmuda oma ametiasukoha riigi kohtu-
võimude ette, et neile tõlgina või vahe-
talitajana abiks olla.

Artikkel XXIII.

Juhtumisel, kui kummagi Kõrge Lepingu-
osalise kodanik sureb teise Lepinguosalise
territooriumil, ilma et tal selle riigi terri-
tooriumil järele jääks teadaolevaid pärijaid
või tema poolt nimetatud testamendi täide-
saatajaid, tuleb asjaomastel kohalistel ameti-
võimudel kohe lähemale selle riigi konsulile,
kelle kodakondsusesse lahkunu kuulus, tea-
tada tema surma fakti tarvilise informatsiooni
kättetoimetamiseks asjastuhtutatud
pooltele.

Kui kummagi Kõrge Lepinguosalise ko-
danik sureb teise Kõrge Lepinguosalise
territooriumil, ilma et ta järele jätkaks korral-
dust surmajuhutamiseks või testamentlikku
korraldust, tuleb konsulilt, kelle koduriigi
kodakondsusesse lahkunu kuulus ja kelle
ametipiirkonnas surnud isik kodu oli ta
surma silmapilgul, lugeda, niivõrd kui see
asukoha riigi seaduste järele lubatud, voli-
tatuks lahkunu poolt järelejäetud varanduse
hoolevõtmiseks selle alalhoidmise ning
kaitse otstarbel, kuni pärandusvara valitseja
nimetamiseni või pärandustombu valituse
sisseseadmiseni. Niisugusel konsulil on õigus

country, and shall alone exercise jurisdiction
in cases, wherever arising, between officers
and crews, pertaining to the enforcement of
discipline on board, provided the vessel and
the persons charged with wrongdoing shall
have entered a port within his consular
district. Such an officer shall also have
jurisdiction over issues concerning the
adjustment of wages and the execution of
contracts relating thereto provided the local
laws so permit.

When an act committed on board of a
private vessel under the flag of the State
by which the consular officer has been
appointed and within the territorial waters
of the State to which he has been appointed
constitutes a crime according to the laws
of that State, subjecting the person guilty
thereof to punishment as a criminal, the
consular officer shall not exercise juris-
diction except in so far as he is permitted
to do so by the local law.

A consular officer may freely invoke
the assistance of the local police authorities
in any matter pertaining to the maintenance
of internal order on board of a vessel
under the flag of his country within the
territorial waters of the State to which he is
appointed and upon such a request the
requisite assistance shall be given.

A consular officer may appear with the
officers and crews of vessels under the flag
of his country before the judicial authorities
of the State to which he is appointed to
render assistance as an interpreter or
agent.

Article XXIII.

In case of the death of a national of
either High Contracting Party in the terri-
tory of the other without having in the
territory of his decease any known heirs or
testamentary executors by him appointed,
the competent local authorities shall at once
inform the nearest consular officer of the
State of which the deceased was a national
of the fact of his death, in order that
necessary information may be forwarded
to the parties interested.

In case of the death of a national of
either of the High Contracting Parties with-
out will or testament, in the territory of
the other High Contracting Party, the con-
sular officer of the State of which the
deceased was a national and within whose
district the deceased made his home at the
time of death, shall, so far as the laws of
the country permit and pending the appointment
of an administrator and until letters of
administration have been granted, be deemed

saada määratud administraatoriks kohtu või mõne teise ametivõimu äranägemisel, kes pärandusvara valitsemise järele valvavad, tingimusel, et selle koha seadused, kus päranduse valitsemine sünnib, seda lubavad.

Kui konsul võtab vastu mõne oma riigi surnud kodaniku päranduse valitseja ameti, siis alistub ta niisugusena selle kohtu või muu ametiasutuse õigustumõistmisele, kelle poolt ta nimetamine päranduse valitsejaks sündinud, kõigil arvessetulevatel otstarvetel, samasuguses ulatuses kui selle riigi kodanikud, kus ta päranduse valitsejaks nimetatud.

Artikkel XXIV.

Kummagi Kõrge Lepinguosalise konsulitel on õigus oma äraolevate kaaskodanikkude nimel kviteerida viimastele kinnitamismenetlusel olevatest pärandustompudest jaotatavaid osasid või summasid, mis neile osaks langevad niinimetatud tööliste kahjutasu seaduste või teiste sarnaste seaduste põhjal, tingimusel, et konsulaarametnik niiviisi vastuvõetud summad isikutele, kes nende rahade saamiseks õigustatud, edasi toimetab oma valitsuse vastavate asutuste kaudu, ning eeldusel, et ta ametivõimudele või asutustele, kes raha tema kaudu välja jaotavad, tarvilise tõenduse annab raha niisuguse edasitoimetamise kohta.

Artikkel XXV.

Kummagi Kõrge Lepinguosalise konsulil on õigus teise Kõrge Lepinguosalise sadamates, mis asuvad tema konsulaar-ringkonna piirides, üle vaadata eralaevu, nende lipu peale vaatamata, mis sihitud või väljakaarimisel, on sõiduks selle riigi sadamatesse, kes konsulaarametniku nimetanud, et tutvuneda tervishoidlikkude tingimustega niisugustel laevadel ja seal sel alal tarvituselevõetud abinõudega, mille põhjal tal võimalik oleks tervishoiupassisid ja muid dokumente välja anda, mis tema riigi seaduste järele nõutud, ning oma valitsust informeerida sellest, missuguses ulatuses tema eeskirju tervishoiu kohta silmas peetud lähtesadamates laevade poolt, mis tema sadamatesse sihitud, seda kõik selleks, et niisuguste laevade sissepääsu sinna kergendada.

Artikkel XXVI.

Kumbki Kõrgetest Lepinguosalistest on nõus lubama kõigi nende mööblite, sisseseadesade ja tarbeasjade täiesti maksuvaba väljavedu, mis määratud ametlikuks tarvita- miseks teise Lepinguosalise konsulaar-

qualified to take charge of the property left by the decedent for the preservation and protection of the same. Such consular officer shall have the right to be appointed as administrator within the discretion of a tribunal or other agency controlling the administration of estates provided the laws of the place where the estate is administered so permit.

Whenever a consular officer accepts the office of administrator of the estate of a deceased countryman, he subjects himself as such to the jurisdiction of the tribunal or other agency making the appointment for all necessary purposes to the same extent as a national of the country where he was appointed.

Article XXIV.

A consular officer of either High Contracting Party may in behalf of his nonresident countrymen receipt for their distributive shares derived from estates in process of probate or accruing under the provision of so-called Workmen's Compensation Laws or other like statutes provided he remit any funds so received through the appropriate agencies of his Government to the proper distributees, and provided further that he furnish to the authority or agency making distribution through him reasonable evidence of such remission.

Article XXV.

A consular officer of either High Contracting Party shall have the right to inspect within the ports of the other High Contracting Party within his consular district, the private vessels of any flag destined or about to clear for ports of the country appointing him in order to observe the sanitary conditions and measures taken on board such vessels, and to be enabled thereby to execute intelligently bills of health and other documents required by the laws of his country, and to inform his Government concerning the extent to which its sanitary regulations have been observed at ports of departure by vessels destined to its ports, with a view to facilitating entry of such vessels therein.

Article XXVI.

Each of the High Contracting Parties agrees to permit the entry free of all duty of all furniture, equipment and supplies intended for official use in the consular offices of the other, and to extend to such

ametiruumides, samuti laiendama selle teise Lepinguosalise konsulite, nende perekondade ja nende saatjaskondade peale, niivõrd kui need kõik on konsuli saateriigi kodanikud, maksuvaba sisseveo eesõigust kogu nende багаaši ja kõige muu isikliku omanduse kohta, mis konsulil kaasas sõidul oma ametikohale; sel eeldusel siiski, et ühtegi artiklit, mille sissevedu kummagi Kõrge Lepinguosalise seaduse järele keelatud, tema territooriumitele siiski ei toodaks. Isikliku omanduse kohta, mis konsulite, nende perekondade või saatjaskondade poolt sisse tuuakse konsulite ametikestvuse ajal, on maksvad kõik eesõigused ja vabastused tolli alal, mis antud enamsoodustatud riigi konsulitele.

Siiski on kokku lepitud, et seda eesõigust ei laiendata konsulite peale, kes on eraviisil tegevad mõnesugusel alal kasutaotlemise otstarbel, neis maades, kus nad akrediteeritud, välja arvatud juhtumine, kus tegemist tarbeasjadega ametlikkudeks otstarveteks.

Artikkel XXVII.

Kõiki toiminguid kummagi Kõrge Lepinguosalise laevade päästmise alal, missugustega teise Lepinguosalise randades laevaõnnetus juhtunud, juhitakse laeva lipuriigi konsuli poolt, kelle ametipiirkonnas õnnetus sündinud. Kuni niisuguse ametniku kohale jõudmiseni, kellele juhtumusest tuleb viibimata teatada, peavad kohalised ametivõimud kõik tarvilised abinõud tarvitusele võtma isikute kaitseks ning õnnetuse all kannatanud vara alalhoidmiseks. Kohalised ametivõimud võivad vahele segada ainult niivõrd, kui see tarviline korra alalhoidmiseks, päästjate huvide kaitseks, kui viimased ei kuulu laevaõnnetust kannatanud laevaekipaashidesse, ning selleks, et täide saata korraldusi, mis tehtud päästetud kauba sisse-laskmiseks ja väljavedamiseks. On kokku lepitud, et niisuguse kauba pealt ei tule võtta mingisuguseid tollimakse, kui see ei ole määratud tarvitamiseks maal, kus laevaõnnetus sündinud.

Kohaliste ametivõimude tegevus nimetatud mitmesugustel juhtumistel ei pea esile kutsuma mingisuguseid kulusid, välja arvatud niisugused, mis tekitatud päästetöödega ja päästetud varade alalhoidmisega, ühes nende kuludega, mida sarnastel asjaoludel tuleks kanda omamaa laevadel.

Artikkel XXVIII.

Ilma et see muudaks piirandusi ja erandeid, mis käesolevas lepingus eelpool ette nähtud, või mille kohta tulevikus kokku lepitakse,

consular officers of the other and their families and suites as are its nationals, the privilege of entry free of duty of their baggage and all other personal property, accompanying the officer to his post; provided, nevertheless, that no article, the importation of which is prohibited by the law of either of the High Contracting Parties, may be brought into his territories. Personal property imported by consular officers, their families or suites during the incumbency of the officers in office shall be accorded the customs to consular officers of the most favored nation.

It is understood, however, that the privileges of this article shall not be extended to consular officers who are engaged in any private occupation for gain in the countries to which they are accredited, save with respect to governmental supplies.

Article XXVII.

All proceedings relative to the salvage of vessels of either High Contracting Party wrecked upon the coasts of the other shall be directed by the Consular Officer of the country to which the vessel belongs and within, whose district the wreck may have occurred. Pending the arrival of such officer, who shall be immediately informed of the occurrence, the local authorities shall take all necessary measures for the protection of persons and the preservation of wrecked property. The local authorities shall not otherwise interfere than for the maintenance of order, the protection of the interests of the salvors, if these do not belong to the crews that have been wrecked and to carry into effect the arrangements made for the entry and exportation of the merchandise saved. It is understood that such merchandise is not to be subjected to any custom house charges, unless it be intended for consumption in the country where the wreck may have taken place.

The intervention of the local authorities in these different cases shall occasion no expence of any kind, except such as may be caused by the operations of salvage and the preservation of the goods saved, together with similar circumstances by vessels of the nation.

Article XXVIII.

Subject to any limitation or exception hereinabove set forth, or hereafter to be agreed upon the territories of the High

tuleb Kõrgete Lepinguosaliste territooriumite all, missuguste kohta käesoleva lepingu eeskirjad tarvitusele tulevad, mõista kõiki maa- ja vete-pindalaid ning õhuruumi nende kohal, mille kohta vastavad Lepinguosalised enestele suveräänset võimu nõuavad ja seda teostavad, välja arvatud Panama kanali piirkond.

Artikkel XXIX.

Niivõrd, kui see käesoleva artikli kolmandas lõikes ei ole teisiti ette nähtud, peab käesolev leping täielikult jõusse jääma kümneks aastaks, arvates ratifikatsiooni kirjade vahetamise kuupäevast, missugusel päeval maksta hakkavad kõik tema eeskirjad.

Kui kumbki Kõrgetest Lepinguosalistest ühe aasta jooksul enne nimetatud kümneaastase tähtaja lõppemist ei tee teisele Lepinguosalisele teatavaks kavatsust käesolevas lepingus mõne artikli mõnesuguseid eeskirju muuta või välja jätta, või tema maksvust piirata nimetatud tähtaja lõpuga, peab leping täielikult jõusse ning maksvusele jääma pärast nimetatud tähtaja lõppu, kuni ühe aasta möödumiseni päevast, mil kumbki Kõrgetest Lepinguosalistest annab teada teisele Lepinguosalisele oma kavatsusest lepingut muuta või lõpetada.

Artikkel VII-da viies paragrahv ning artikkel IX. ja XI. jäävad jõusse kaheksateistkümneks kuuks, arvates ratifikatsiooni kirjade vahetamise kuupäevast, ja kui nende maksvust siis ei lõpetata üheksakümnepäevase etteteatamisega, jäävad nad jõusse kuni kumbki Lepinguosalistest paneb seadusandlikul teel maksta neile vastukäiva korra, missugusel juhtumisel nad automaatselt maksvuse kaotavad kuuskümmend päeva pärast niisuguse korra maksmapanekut; pärast niisugust maksvusekaotamist kasutab kumbki Lepinguosalistest kõiki õigusi, mis ta oleks omanud, kui lepingusse ei oleks mahutatud niisuguseid lõikeid või artikleid.

Artikkel XXX.

Käesolev leping tuleb ratifitseerida ja ratifikatsiooni kirjad vahetatakse Tallinnas või Washingtonis niipea kui võimalik.

Selle tõenduseks on vastavad täisvolinikud käesolevale alla kirjutatud ja ta oma pitsiräitega varustanud.

Tehtud kahes eksemplaaris, Washingtonis, detsembrikuu 23-dal päeval, 1925.

A. Piip.
Frank B. Kellogg.

Contracting Parties to which the provisions of this Treaty extend shall be understood to comprise all areas of land, water, and air over which the Parties respectively claim and exercise dominion as sovereign thereof, except the Panama Canal Zone.

Article XXIX.

Except as provided in the third paragraph of this Article the present Treaty shall remain in full force for the term of ten years from the date of the exchange of ratifications, on which date it shall begin to take effect in all of its provisions.

If within one year before the expiration of the aforesaid period of ten years neither High Contracting Party notifies to the other an intention of the modifying by chance or omission, any of the provisions of any of articles in the Treaty or of terminating it upon the expiration of the aforesaid period, the Treaty shall remain in full force and effect after the aforesaid period and until one year from such a time as either of the High Contracting Parties shall have notified to the other an intention of modifying or terminating the Treaty.

The fifth paragraph of Article VII and Articles IX and XI shall remain in force for twelve months from the date of exchange of ratifications, and if not then terminated on ninety days' previous notice shall remain in force until either of the High Contracting Parties shall enact legislation inconsistent therewith when the same shall automatically lapse at the end of sixty days from such enactment, and on such lapse each High Contracting Party shall enjoy all the rights which it would have possessed had such paragraphs or articles not been embraced in the Treaty.

Article XXX.

The present Treaty shall be ratified, and the ratifications thereof shall be exchanged at Tallinn or Washington as soon as possible.

In witness whereof the respective Plenipotentiaries have signed the same and have affixed their seals thereon.

Done in duplicate, at Washington, this 23rd day of December, 1925.

A. Piip.
Frank B. Kellogg.

Protokoll sõprus-, kauba- ja konsulaar- lepingu juure.

Sõprus-, kauba- ja konsulaarlepingu alla-
kirjutamise silmapilgul Ameerika Ühis-
riikide ja Eesti Vabariigi vahel on alla-
kirjutajad täisvolinikud, kes vastavalt oma
Valitsuste poolt tarviliselt volitatud, kokku
leppinud alljärgneva kohta:

1. Lepingu artikkel I. kolmanda lõike
eeskirjade alla ei käi vabastamine tagatise
andmisest või raha sissemaksmisest kohtu-
kulude kindlustamiseks (cautio judicatum
solvi) ega ka tasuta kohtulise abi andmine;
neis asjus alluvad Ühisriikide kodanikud
Eestis ja Eesti kodanikud Ühisriikides sise-
maa seadustele, mis maksavad väljamaalaste
kohta üldse. Siiski silmas pidades, et nii-
suguse iseloomuga eesõigused Ühisriikides
on paljude osariikide poolt korraldatud laial-
daselt, kasutavad Ühisriikide kodanikud,
kelle alaline elukoht osariikides, missuguste
poolt Eesti kodanikkudele niisugused vabas-
tused ja soodustused antakse tasuta või
vastastikkususe alusel, Eesti seadustes lubatud
vabastusi ja soodustusi.

2. Juhtumisel, kui kumbki Kõrgetest
Lepinguosalistest loeb tarviliseks ametliku
dokumendi esitamist kaubareisijate identsuse
ja volituse kindlakstegemiseks, kes esitavad
teise Lepinguosalise territooriumitel alaliselt
asuvaid tööstureid, kaupmehi või tööndureid,
sel otstarbel, et niisugune kaubareisija võiks
tema territooriumitel kasutada selle lepingu
artikkel XIV-das antud eesõigusi, lepivad
Kõrged Lepinguosalised nootidevahetuse teel
kokku niisuguse dokumendi vormi ja neid
väljaandvate isikute volipiiride kohta.

3. Artikkel XV. eeskirjad ei takista
Kõrgeid Lepinguosalisi transiidiliikumise
pealt makse võtma, mis määratud ainu-
üksi niisugusest transiidist tingitud järevalve
ja administratsiooni kulude katmiseks; nii-
suguste maksude määr peab nii lähedalt
kui võimalik vastama kuludele, missuguste
katmiseks nad määratud ega või kõrgemad
olla, kui need, millega koormatud muu
samaliigiline liikumine neilsamadel teedel.

4. Igalpool, kus selles lepingus on
tarvitatud sõna «konsul», tuleb selle all mõis-
ta peakonsuleid, konsuleid, asekonsuleid ja
konsulaaragente, kellele on välja antud
exequatur või muu tunnustusdokument,
vastavalt artikkel XVI. kolmanda lõike
eeskirjadele.

Protocol accompanying Treaty of Friend- ship, Commerce and Consular Rights.

At the moment of signing the Treaty of
Friendship, Commerce and Consular Rights
between the United States of America and
the Republic of Esthonia the undersigned
plenipotentiaries duly authorized by their
respective Governments have agreed as
follows:

1. Exemptions from requirements of
giving security or making deposits for costs
in judicial proceedings (cautio judicatum
solvi) and the benefit of free judicial aid
are not embraced within the provisions of
paragraph 3 of Article 1 of the Treaty, but in
respect of these matters nationals of the
United States in Esthonia and nationals of
Esthonia in United States shall be subject
to the municipal laws applicable to aliens
in general. It is, however, understood that
inasmuch as in the United States privileges
of this character are regulated largely by
the law of the several States, nationals of the
United States, domiciled in States which
accord such exemptions and benefits to
nationals of Esthonia freely or on the basis
of reciprocity shall be accorded the exemp-
tions and benefits authorized by Esthonian
law.

2. If either High Contracting Party shall
deem necessary the presentation of an
authentic document establishing the identity
and authority of commercial travelers repre-
senting manufacturers, merchants or
traders domiciled in the territories of the
other party in order that such commercial
traveler may enjoy in its territories the
privileges accorded under Article XIV of
this Treaty, the High Contracting Parties
will agree by exchange of notes on the form
of such document and the authorities of
persons by whom it shall be issued.

3. The provisions of Article XV do not
prevent the High Contracting Parties from
levying on traffic in transit dues intended
solely to defray expenses of supervision and
administration entailed by such transit, the
rate of which shall correspond as nearly as
possible with the expenses which such dues
are intended to cover and shall not be
higher than the rates charged on other
traffic of the same class on the same routes.

4. Wherever the term "consular officer"
is used in this Treaty it shall be under-
stood to mean Consuls General, Consuls,
Vice Consuls and Consular Agents to
whom an exequatur or other document
of recognition has been issued pursuant to
the provisions of paragraph 3 of Article
XVI.

5. Lisaks konsulitele, konsulaarattasheedele, kantseleijuhatajatele ja sekretäridele ei pea ametnikkude arv, kes kasutavad artikkel XVIII-daga antud eesõigusi, tõusma üle viie iga üksiku konsulaarposti kohta.

Selle tõenduseks on allakirjutatud täisvolinikud käesolevale protokollile alla kirjutatud ja ta oma pitseritega varustatud.

Tehtud kahes eksemplaaris, Washingtonis, 23. detsembril 1925.

A. Piip.
Frank B. Kellogg.

5. In addition to consular officers, attachés, chancellors and secretaries, the number of employees to whom the privileges authorized by Article XVIII shall be accorded shall not exceed five at any one post.

In faith whereof the undersigned Plenipotentiaries have signed the present Protocol and affixed thereto their respective seals.

Done in duplicate at Washington the 23rd of December, 1925.

A. Piip.
Frank B. Kellogg.

ÜLO VALK

PILGUHEIT DEMONOLOGIASSE I

Kaasajal on kuradist laiemalt püsima jäänud vaid tema nimetus, märk, mille taga pole enam teadvustatud kujutelmale kardetavast deemonlikust olendist. Kuid on hästi teada, kui elav oli kuradiusk keskajal, eriti aga selle viimastel sajanditel, ja kui ränki tagajärgi see põhjustas. Teise kristliku aastatuhande keskpaigas levis üle Euroopa nõiajaht, mis viis tuleriidale tuhandeid inimesi. Nõidu süüdistati alguses kaasinimeste maagilises kahjustamises, edaspidi üha enam aga selles, et nad olid taganenud pühast usust ning sõlminud reeturliku lepingu inimkonna ja Jumala peavaenlase Saatanaga. Ent võttis aega, enne kui usk isikustatud kurjusse Euroopas äärmusse jõudis. Ka kristlikul kuradikujutelmal on oma ajalugu ning demonoloogia kui teoloogia haru — deemoneid ehk kurje vaime käsitlev süsteemne õpetus — kujunes paljude sajandite jooksul.

Usk nähtamatusse ja vägevasse vaimude ilma ning selle pidevasse mõjusse maale ning inimkonnale lähendas ristiusku paganlikele usunditele ning judaismile. Õpetus headest ning kurjadest vaimudest oli ühendustee, mille kaudu võeti vastu mitmesuguseid mõjusid. Kuid miski ei tohtinud vastuollu sattuda pühakirjaga, kust kõigele tuge ja põhjendust otsiti. Vana Testament tunneb mitmesuguseid üleloomulikke olendeid, nii jumalaid kui ka

kõiki maailma valdkondi hingestavaid vaime. Sellised on araabia džinnidega sarnased deemonid, seda tunti nimetuse all *se'irim* ('karvane olend'). Vanast Testamendist saame teada, et juudid tõid neile ohvreid, mis Jahvele vastumeelne oli: «Ja nad ei tohi enam tappa oma tapaohvreid paharettidele (- - -)» (3 Mo. 17,7). Teisal mainitakse neid saatüri moodi deemoneid Paabeli varemeis tantsimas: «Vaid seal lebavad kurjad vaimud ja nende kojad on täis öökulle; seal asuvad jaanalinnud ja karglevad sikujalgseid paharetid!» (Js. 13, 21). Selle liigi juhiks oli ilmselt sokusarnane kõrbedeemon Azazel (eestikeelses Piiblis «Asasel»), kellele lepituspäeval saadeti kõrbesse sikk pärast seda, kui talle olid inimeste patud üle kantud (3 Mo. 16). Ilmselt on ka ristiusu kurat saanud oma sarved ja kabjad pärandiks neilt muistsetelt kujutelmadelt.

Deemonite koduks peeti metsikut loodust ning juudi rahvauskumuste järgi olid nad mitmesuguste hädade ja haiguste põhjustajad. Eriti ohtlikud olid deemonid öösiti: kardeti vastutulijaid tertitada, sest tegemist võis olla kurja vaimuga; kardeti enne hommikust kukelaulu väljas ilma kaaslaseta jalutada, samuti majas üksinda magada. Eriti kriitiliseks ajaks peeti neljapäeva ja sabati õhtuid. Mõnikord esinesid deemonid inimestena,

kuid neid võis ära tunda varju puudumise-
st, ajuti näitasid nad end mustade soku
moodi olenditena või isegi seitsmepealise
lohe kujul.

Loodusvaimude kõrval tunti ka mitmeid
jumalaid. Esimene Piibli kümnest käsut
kõlab: «Mina olen Jehoova, sinu Jumal,
(---). Sul ei tohi olla muid jumalaid minu
palge kõrval!» (2 Mo. 20,2—3).^{*} Ilmselt tä-
hendas see algselt, et teiste kõrgemate olendi-
te olemasolusse tohib küll uskuda, kuid neid ei
tohi kummardada. Kunagine pilt Jahvest kui
ühest jumalast paljude seas asendus aega-
mööda usuga, et ta on ainus Jumal. Mono-
teistlik rõhuasetus viis järeltulele, et nii
hea kui kuri on üht päritolu. See välistas
terava dualismi. Jesaja raamat kinnitab:
«Mina valmistan valguse ja loon pimeduse,
mina annan õnne ja toon õnnetuse, mina,
Jehoova, teen kõike seda!» (45,7). Prohvet
Aamos küsib: «Kas linnas juhtub õnnetus,
mida Jehoova ei ole teinud?» (3,6). Vana
Testamendi Jumal esineb sageli deemonliku
jõuna, kes oma püha vihaga ka väljavalitud
rahvast karistab. Varases juudi traditsioonis
pole ühtegi märki usust saatanasse kui ise-
seisvasse kurjust kehastavasse jõudu, kes
oleks Jumalaga lepitamatus vaenus.

Vanas Testamendis esineb «saatan»
(heebrea *sātān*) üldnimena tähenduses «opon-
ent; vastane tülis, kohtus või sõjas; süüdist-
taja; ässitaja; keelepeksja». Üleloomuliku
olendina ilmub Saatan Iiobi raamatus Jumala
laste—inglite—seas Jahve lähikondsenä (1,6-
7). Jumala ja Saatan omavahelised suhted
on veel pisut ähmased, kuid Saatan näib siiski
Jumalast sõltuvat ja kuulab tema sõna (Ii. 1,
12; 2,6). Igatahes on Saatan inimsoo vaen-
lane ja süüdistaja Jahve ees ning püüab
paljastada inimloomuse pahelisust.

Ilmselt hakkasid judaismis dualistlikud
jooned selgemat kuju võtma pärast Paabeli

vangipõlve, kui puututi kokku vanairaani
masdaistliku usundiga, mis hea ja kurja tera-
valt vastandas. Aja jooksul hakati Jahvet
kujutlema läbinisti heana, mistõttu ka Saatan
vägevus ja nende omavaheline antagonism
suurenes. Mõnikord leidsid rabiid isegi vara-
semad Jahve teod vastuvõetamatud olevat
ning uutes tekstides loeti süüdlaseks Saatan.
Teises Saamueli raamatus kutsub Jahve
Taavetit üles rahvaloendusele ja maksab
juutidele pärast selle eest karmilt kätte, karis-
tades neid katkuga (Peat. 24). Hilisemas
tekstis kihutab kuningat rahvaloendusele
aga Saatan (1 Aj. 21). Saatanaga hakati
samastama ka Aadamat ja Eevat pattulan-
gemisse ahvatlenud madu ning näiteks koraanis
esinebki mao asemel peakurat Iblis (20:
118-119). Judaistlikus müstikas Saatan lä-
hedus Jumalale „siiski säilis, teda tõlgendati
kui Jahve püha viha personifikatsioon. Ka-
bala järgi hõlmab jumalik täius ka kurjuse
jõude ning seda kajastab õpetus Jumala ühest
emanatsioonist Saatan või Samaeli märgi
all.

Vana Testament ei selgita kuradi pärit-
olu, igatahes Jahve loomingus seas deemo-
neid ei mainita. Üldtuntuks sai aga legend,
kus üks peaingel uhkusest Jumalale vastu
hakkas ning taevast välja heideti. Tradit-
siooniline pühakirjatõlgendus seostas selle
legendiga lõiku Jesaja raamatust, kus Paabeli
kuningat on võrreldud planeet Veenusega.
«Kuidas sa ometi oled, helkjas koidutäht,
alla langenud taevast, tükikidena paisatud
maha, rahvaste alistaja? Sina mõtlesid oma
südamis: «Mina tõusen taevasse, kõrgemale
Jumala tähtedest ma tõstan oma aujärje ja
ma istun kogunemismäele kauget põhjamaal!
Ma lähen üles pilvede kõrgustikele, ma teen
ennast Kõigekõrgema sarnaseks!» Aga sind
tõugati alla surmavalda, kõige sügavamasse
hauda!» (14, 12—15). Ladinakeelses Piiblis
Vulgatas seisab «hommikutähe» kohal tõlke-
vaste «Lucifer» (otsetõlkes «valguseandja»),
millest sai üks tuntumaid peakuradi nimesid,
mida ta olevat kandnud juba enne pattu-
langemist. Varakristliku kirjamehe Irinaeuse
järgi toimus see inglite mäss ja taevast välja-
heitmine inimese loomise ja pattulangemise
vahelisel perioodil.

Jesaja raamatu katkendi seostamine
inglite vastuhaku ja karistamise looga on
ilmselt hilisem tõlgendus, kuid mõned Uue
Testamendi lõigud näivad sellele legendile
otseselt vihjavat. Näiteks Peetruse teisest
kirjast loeme: «Jumal ei säästnud ing-
leidki, kes pattu tegid, vaid tõukas nad
põrgupimeduse soppidesse säilitatavaks koh-
tu jaoks» (2,4). Legendist jutustavad ka
mitmed kirikuisad, teiste seas Püha Augusti-
nus. Ent leidub teinegi lugu algselt täius-

* Piibli Jumala õige nimi on tõenäoliselt Jahve.
«Jehoova» on tuletuslik vorm, kus heebrea kon-
sonandid (jvhv) on ühendatud sõna «adonai»
(‘Is(s)and’) vokaalidega. Eestikeelsed piiblitä-
taadid on toodud siiski muutumatul kujul 1968. a
väljaandest. (Lähemalt vt K. Ross, Ühest piibli
tõlkimise võimalusest. «Vikerkaar» 1989, nr 12, lk
61—63.) Samast väljaandest pärinevad ka artiklis
esinevad lühendid: 1 Mo. — Esimene Moosese
raamat, 2 Mo. — Teine Moosese raamat, 3 Mo. —
Kolmas Moosese raamat, 2 Sa. — Teine Saamueli
raamat, 1 Ku. — Esimene Kuningate raamat,
2 Ku. — Teine Kuningate raamat, 1 Aj. — Esi-
mene Ajaraamat, Ii. — Iiobi raamat, Js. — Jesaja
raamat, Mt. — Matteuse evangeelium, Jh. —
Johannese evangeelium, Lk. — Luuka evan-
geelium, 2 Ko. — Pauluse 2. kiri korintlastele,
Ef. — Pauluse kiri efeslastele, 1 Pe. — Peetruse
1. kiri, Ilm. — Johannese ilmutusraamat.

likeks loodud inglite langusest, mille järgi pole patuks uhkus või kadetus, vaid loomuvastane iha. «Ja kui inimesi hakkas maa peal palju saama ja neile sündis tütreid, siis nägid Jumala pojad, et inimeste tütreid olid ilusad, ja nad võtsid enestele naise kõigest neist, kelled nad välja valisid. (---) Sel ajal, ja veel pärastpoolegi, kui Jumala pojad heitsid inimeste tütarde juure ja need neile lapsi ilmale tõid, olid hiiglased maa peal: need-samad vägimehed, kes muistsest ajast on kuulnud mehed» (1 Mo. 6-124). Vanas Testamendis on legend veel visandlikul kujul ning märksa detailsema versiooni toob alles apokrüüfne Eenoki raamat, mille oli suur osa kristliku kuradikujutelmale väljakujunemisel. Teos pärineb tõenäoliselt 2.—1. sajandist e. Kr. ning autoriteks on Palestiina ja Egiptuse juudi õpetlased. Raamatu erinevaid versioone on leitud etioopia, kreeka ja ladina keeles. Selle teose sõnul tundsid taeva lapsed iha inimeste tütarde järele ning 200 inglit laskusid maale, võtsid naised ja sigitasid lapsi. Need inglid kuulusid valvajate, unetute liiki (*'irin*) ja ei maganud varem päeval ega öösel, et olla valmis Jumala käske täitma. Nende juhina esines Samiaza, teises lõigus Azazel. Inglitelt õpiti nõidust, taimede ja juurte kasutamist ning astroloogiat, Azazeliit ka relvade ja soomusrüüde, samuti peeglite ja ehte valmistamist ning pahelist kosmeetikakunsti. Maal hakkas levima kõlvatus ja patune eluviis. Inimeste ja inglite lapsed hiidud olid kohutavad õgarded ning muutusid lõpuks inimsööjateks, säästmata ka endataolisi. Jumala käsu aheldas peaingel Rafael Azazeli kõrbesse. Kõrbesse jääb Azazel viimse kohtupäevani, mil ta igavesse tulle heidetakse. Teised valvajad pidid nägema oma laste, hiidude tapmist. Ent maa ei saanud siiski kurjusest puhtaks, sest surnud hiidude kehast sündisid demonid, kes püsivad maailmas tänini, põhjustades pattu ja hävitus-tööd. Ühes Eenoki raamatu lõigus oletatakse, et inglite patuks polnud iha, vaid igatsus perekonnaõnne järele, mis on esimene vihje hiljem tuntud kujutelmale, et mõned inglid kadestavad inimesi. Hilisemal ajal hakati legendi mõistma kui seletust kurjuse, verevalamise ja salaõpetuste päritolu kohta. — Kõik halb sai legendi kohaselt alguse loomuvastasest kuriteost: ingelliku ja taevaliku ihulikust ühinemisest surelike inimestega, millest sündisid koletislikud hiidud. Lugu on otsekui saatanlik paralleel ristiusukessele imele, Jumala Poja sündimisele sureliku naise lapsena.

Hiljem pakkusid teistsuguseid versioone demonite päritolu kohta välja kabala ning talmud, mis on demonoloogias üsna lähedased ja mis kristlikku õpetust mõjutasid. Arvati,

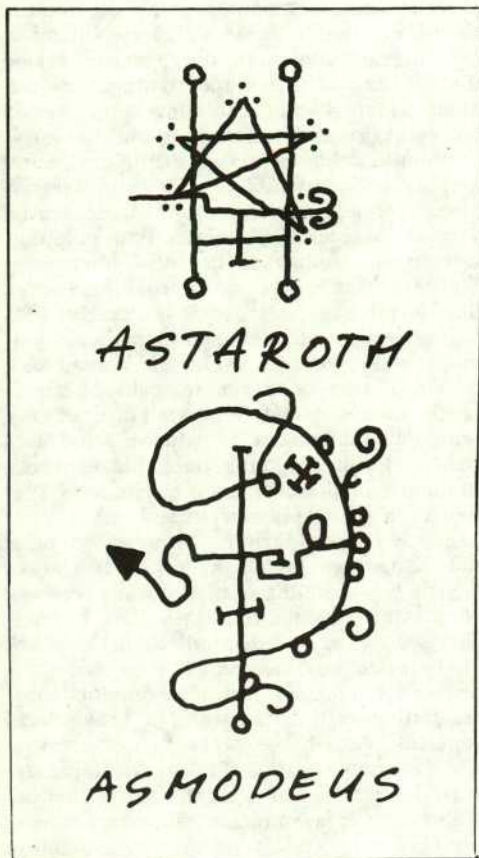
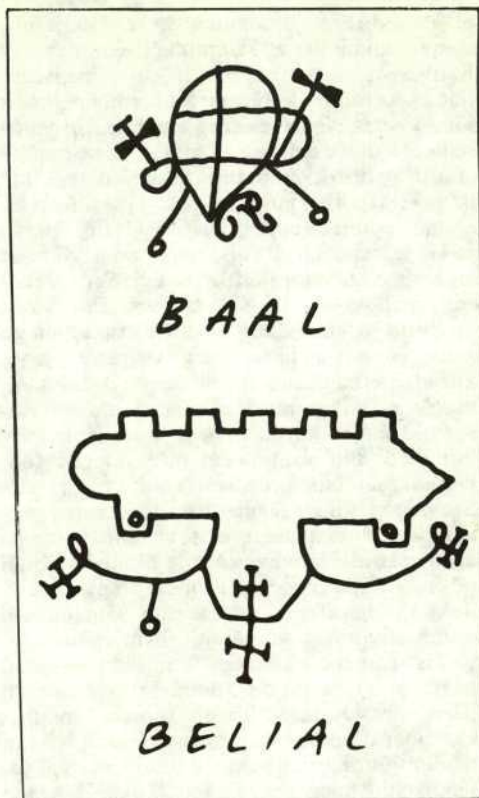
et Jumal lõi kurjad vaimud loomisinädala viimasel silmapilgul reede õhtul ega jõudnud algava sabati tõttu oma tööle lõplikku lihvi anda. Teise legendi järgi kahetses Aadama pattu ja lahkus Eevast 130-ks aastaks. Aadama patune iha olevatki täitnud maa demonitega. Kolmanda võimalusena oletati, et demonid on veeuputuses hukkunud inimeste vaimud. Neljanda ettekujutuse järgi lõi Jumal naisdeemoni Lilithi, kes oli Aadama esimene naine ning kelle ühendusest Aadamaga sündisidki demonid. Tähtsaim neist oli Asmodeus. Kabalas peeti Lilithi hilisemaks abikaasaks Samaeli (kes oli ühtlasi Eevat pattulangemisse meelitanud kurat). Lilith arvati olevat tiibadega ja pikkade juustega võrgutav naine. Talle allus 480 deemoni väehulka, ta liikus öösiti ning võis ohustada toas üksi magajaid. Keskajal usuti, et Lilith võib öökulli kujul ringi lennata, ja kardeti, et see vampiiri kalduvustega demon varastab lapsi.

Uues Testamendis on saatan Jumalaga juba selges opositsioonis ning ilmselt uskusid nii Jeesus kui tema jüngrid, et tal on võim kogu ilmaliku elu ning rikkuse üle. Jeesus nimetas teda «selle maailma vürstiks», apostel Paulus «sellesinase maailma jumalaks» (Jh. 12,31; 2 Ko. 4,4). Evangeeliumi järgi kiusas kurat Jeesust kõrbes, näidates talle kõiki maailma kuningriike ja lausus sõnad, millest sai kogu hilisema satanismi tuum: «Selle kõik ma annan sinule, kui sa maha langed ja mind kummardad!» (Mt. 4,8—9). Ent Lunastaja sünd oli määratud lõppu tegema kuradi meelevallale inimeste üle ning varakristlikud tekstid kirjeldavadki Kristuse tulekut kui teist ja lõplikku saatana kukutamist. Kui jüngrid on jutlustamast tagasi tulnud ja ütlevad, et ka kurjad vaimud alistuvad neile Jeesuse nime kuuldes, vastab Jeesus: «Ma nägin saatana nagu välgu taevast maha langevat!» (lk 10, 17—18). Legendide järgi sai Saatan isegi oma elupaigas põrgus häbistada, kui Kristus pärast ristisurma sinna laskus, põrguvürsti alistas ja Vana Seaduse pühakud ning Aadama ja Eeva tema võimu alt vabastas.

Hilisem traditsioon samastas kuradi ka Vana Testamendi koletisliku ürglohe Leviat(h)aniga, kes Jumala vastu mässu tõstis. Jesaja ütleb, et «Sel päeval nuhtleb Jehoova oma ränga, suure ja tugeva mõõgaga Leviatanit, põgenevat madu, ja Leviatanit, keerdunud madu, ja tapab meres oleva lohe!» (Js. 27,1). Seda legendi võib siduda babüloonia müüdiga jumal Marduki võidust suure lohe Tiamati üle, kes oli püüdnud jumalaid kukutada. Müüt kohutavast lohest ja mässama hakanud kuradist seostuvad Johannese Ilmutusraamatus: «Ja teine imetäht il-

mus taevas, ja vaata, suur tulipunane lohe, seitsme peaga ja kümne sarvega, ja ta peade peal seitse ehissidet. Tema saba pühkis ära kolmanda osa taevatahti ja viskas need maa peale. (---) Ja sõda tõusis taevas: Miikael ja tema inglid sõdisid lohe vastu, ja lohe sõdis ja tema inglid. Ja ta ei saanud võimust ja nende aset ei leitud enam taevast. Ja suur lohe, see vana madu, keda hüütakse Kuradiks ja Saatanaks, kes eksitab kogu maailma, visati maa peale, ja tema inglid visati välja ühes temaga. Ja ma kuulsin suurt häält taevast ütlevat: «Nüüd on õnnistus ja vägi ja kuninglik valitsus saanud meie Jumala ja meelevald tema Kristuse kätte, sest välja on visatud meie vendade süüdistaja, kes nende peale kaebab meie Jumala ees päevad ja ööd! (---) Häda maale ja merele, sest kurat on tulnud maha teie juure ja tal on suur viha, sest ta teab, et tal on pisut aega!» (Ilm. 12,3-4,7-10,12). Selles nägemuspildis ühinevad hilisema ristiusu põhilised kuradikujutelmad: inimesi Jumala ees süüdistav Saatan, sõda taevas ja Miikael kui Jumala väehulkade juht, Luciferi välja-

Kuradite sümboleid keskaegsest maagilisest käsiraamatust «Lemegeton»

heitmine ja temaga koos langenud inglid ning uskumus kõiki ähvardavast kättemaksu-
himulise kuradi raevust. Ühe Uue Testamen-
di teksti järgi käib kurat «ümber nagu mõir-
gaja lõukoer otsides, keda neelata!» (1. Pe.
5,8).

Kuulus ketserluse vastu võitleja, teise sa-
jandi kirikuisa Irenaeus kinnitab, et Saatan
ja demonite meeletu kurjus sai äärmus-
liku kuju alles Kristuse sünni ja tegevu-
sega. Kuradi meeletu viha põhjuseks oli
tema ilmajäämine võimust inimkonna üle.
Nimelt töötasid esimeste kristlike sajandite
kirikuasad välja detailse õpetuse, mis mõtes-
tas Kristuse ristisurma kui kuradi võitmist.
Varem oli kuradil inimese üle õiguslik võim.
Irenaeuse järgi sai kurat inimese valitsejaks
hetkel, kui see andis kiusatusele järele, taga-
nes Jumala ettekirjutusest ning tegi pattu.
Esimeste inimeste pattumeelitamine oli
kuradi kuritegu, ent kuna Aadam ja Eeva
taganesid Jumalast vabatahtlikult, sai Saatan
täieliku õiguse inimese üle valitseda. Selle
võis kuradilt ära võtta vaid inimene, kes
end samuti vabatahtlikult tema võimu alt
vabastaks. Et see käis lihtsurelikule üle jõu,

oli vaja vabastaja sekkumist, kes oleks inime-
mene, samas aga ka midagi enamat. Et
Kristus oli puhas nii patust kui pärispatust,
toimis kurat teda surma saates ebaõiglaselt
ning kaotas õiguse endiste alamate üle valit-
seda. Kui esimese inimese üleastumine
muutis patusteks kõik ta järeltulijad, tegi ühe
inimese täielik kuulekus kõik jälle õigeteks.
Seda õpetust kaitses Origenes (u 185—
254) ja selle järgi võis kurat oma võimust
loobuda vaid vastutasuks mingi ekvivalendi
eest, milleks sai Lunastaja veri. Ent kurat
sai petta, uskudes, et ta võib Kristuse hinge
enda võimusse jätta, ning Origenes luges
kuradi peetmist Jumala eelnevalt hästi läbi-
mõeldud kavatsuseks. Kuna Jeesuse risti-
surm toimus kuradi enese käe läbi (sest
inimesed olid vaid deemonite juhitud töö-
riistad), sai Saatan ise oma võimu hävitajaks.
Seega sai surm surma väe lõpetamise va-
hendiks. Nimelt usuti, et surm tuli maailma
alles pattulangemise tõttu. Mõnede juudi
legendide järgi peeti esimese tapja Kaini
isaks Eevaga ühinenud deemon Samaeli, või
esines siis kurat tapmisele ahvatlejana.

Ristiusus pole Saatan kui kurjuse jõud
heale ja armastavale Jumalale vastandatud
päris võrdsel alusel. Ta on Jumala loomine,
kes pöörab oma looja vastu temalt endalt
saadud jõu. Kuradi vastane temaga samal ta-
sandil on hoopis peaingel Miikael, heade
inglite juht ja usklike kaitsja pühas sõjas
Saatanaga. Siiski nägi kirik esimestel kristlikel
sajanditel ränka vaeva, võideldes katsetega
seostada ristiisku dualismiga, mis headuse ja
kurjuse jõude võrdsel alusel vastandas. Sel-
lega paistsid silma ketseriteks kuulutatud
gnostikud, kes päris ühtset õpetust küll ei
rajanud, kuid kes olid üldiselt veendunud,
et materiaalne maailm on paheline ning
kurjuse küüsis. Seepärast ei usutud, et selle
võis luua hea jumal ning maise ilma valit-
sejaiks ja loojaiks peetigi väiksemaid juma-
lusi arhonte (kr. k. 'valitsejad'), kes olid
kaugel taevas oleva tõelise Jumala vastu
mässu tõstnud varasemad peainglid. Mit-
med gnostikud samastasid arhontide juhi
Vana Testamendi Jahvega, keda peeti kätte-
maksuhimuliseks ja verejanuliseks. Usuti, et
ka inimese loojaks olid arhondid ja et ihuliku
olendina on ta läbinisti paheline, ehkki
temas peitub jumalik säde. Mõned gnosti-
kud samastasid Jahve Saatanaga, mõned
väitsid, et viimane on arhontide vastane
hea ingel. Ka Eedeni aia madu kui tarkuse
kehastust peeti päästjaks, kelle oli saatnud
ülilm Jumal, õpetama Aadamat ja Eevale
hea ja kurja tundmist, et nad mõistaksid
Jahve loodud maailma kurja iseloomu ning
võiksid jõuda tõelisele teadmisele. Mõned
gnostikud taunisid Jeesust kui metsiku Jahve

poega, kuid enamik pidas teda taevalikuks
päästjaks, kes tuli inimesi juutide Jumala
võimu alt vabastama. Ka judaistlikke ja
kristlikke moraalnorme peeti arhontide
kehtestatust ning nende järgimist ei peetud
vajalikuks, ehkki oli ka askeetlikke gnosti-
kuid. Igatahes ei piisanud gnostikute arvates
pääsemiseks vagast eluviisist, sellest tähtsam
oli tunnetus ja teadmine.

Kolmanda sajandi Kartaago piiskop Cyp-
rianus pidas ketserluse ja usutülide otseseks
algatajaks kuradit. Saatanakummardajateks
kuulutati ka gnostikud, kelle õpetus elas
hiljem edasi mõnedes ketserlikes sektides,
nagu paulikiaanid, bogomiidid ja katarid.
Ent gnostitsism polnud ainuke dualistlik õpe-
tus, millega kirikul tuli ränka võitlust pidada.
Väga mõjuvõimas oli manihheism, mis samu-
ti hilisemas ketserluses edasi elas ning headu-
se ja kurjuse jõud teravalt vastandas, maist
ilma paheliseks kuulutades. Taoliste dualisti-
like õpetuste pooldajaid süüdistas kirik saata-
nakummardamises, mis polegi kuigi häm-
mastav. Pimeduse ja kurjuse jõudude võrd-
sustamine Jumalaga näib igatahes sammuna
selles suunas, andes vastastele võrdväärse
positsiooni.

Hellenistlikule maailmavaatele oli tunnus-
lik usk deemonitesse, nende kõikjalviibimisse
ja mõjuse inimkonna ning maiste asjade
üle. Ühiskonna alamkihtidest tungis see usk
õpetatud ringkondadesse ning seda jagasid
ka varakristlased. Mitmesuguseid üksikasju
deemonite kohta kirjeldas Tertullianus, teisel
ja kolmandal sajandil elanud kristlik kirja-
mees: «Meie, kristlased, tunnistame teatud
vaimude eksistentsi. Ka nende nimi pole uus.
Deemoneid tunnevad filosoofid nagu isegi
Sokrates, kes pidas oma deemoniga nõu.
See on loomulik, sest saatis ju deemon teda
lapsepõlvest peale, teda muidugi heast vai-
must eemale juhtides. Neid tunnustavad kõik
poeedid, aga ka harimatu rahvas lausub
sageli vandes nende nimesid, kutsudes see-
juures ka saatanat, selle pahelise seltskonna
vürsti. On ju teadmine neist hinges kaasa
sündinud; inglite eksistentsi ei eita isegi Pla-
ton . . . Ent vaid pühakirjast võib teada saada
nende tegeliku päritolu — need on omal
süül langenud inglid, kelle Jumal hukka
mõistis koos süüdlasega, keda me eespool
vürstiks nimetasime. Siin on küllalt, kui näi-
data ära nende tegevus, mille ainus eesmärk
on inimeste hukutamine. (- - -) Nad põh-
justavad haigusi ja igat liiki õnnetusjuhtu-
meid ning eriti ootamatuid ja erakordseid
vapustusi, mis hinge tugevasti nõrgestavad.
Kui nad hinge ja ihu ründavad, tuleb mär-
kida, kui peenelt ja kergelt on see tehtud.
Nähtamatute ja vaadeldamatutena annavad
need vaimud endast teada, tõsi — mitte

päris tegevuse, vaid tagajärje kaudu — kui näiteks seletamatu õhus olev kurjus kahjustab puid ja põllutaimi päris õitsemisel, hävitab nad eos ja rikub küpsemise ajal või kui teadmata põhjusel saastatud õhust paiskub nakatavat auru. Niisama salapäraselt põhjustab deemonite ja inglite nakkav hingus erinevaid vaimuhaigusi meeltesegaduse, hullumeelsuse, häbiväärsete ja hirmsate soovide ning mitmesuguste eksituste kujul, milledest peamine on, et neist vallatud hingedele on nad sisendanud, et neid tuleb pidada jumalateks... Ja milline võiks neile veel meeldivam nauding olla kui takistada valeliku pettuse teel inimestel Jumalale mõtlemast ja teda tunnetamast? Ma näitan kohe, kuidas on need pettused võimalikud. Iga vaim on tiivuline ja järelikult ka inglid ning deemonid ja seepärast võivad nad ainsa silmapilguga kõikjal olla. Kogu maailm on nende jaoks kui üks paik. Mis kuskil juhtus, saavad nad kiiresti teada ja välja kuulutada. Nende kiirust peetakse nende jumalikkuse tunnuseks, sest tavalised inimesed ei tunne nende olemust. Et teha end vajalikuks, on nad sageli ise selle põhjustajad, millest äsja kuulutasid. Suhetes halvaga on nad ka tegelikult selles süüdi, aga mis puudutab head, siis oskavad nad mõnikord tungida isegi Jumala kavatsustesse, — muistsel ajal prohvetite kõne kaudu, tänapäeval pühade kirjade lugemisest. Neist allikaist saavad nad teada palju tuleviku kohta käivat ning jäljendavad Jumalust, ehkki ainult varastavad tuleviku nägemise andi. (- - -) Kuna nad elavad õhus tähtede naabruses ja on ühenduses pilvedega, võivad nad kohe teada saada, mis seal toimumas on, nii et neil on võimalik lubada viljasaaki, mida nad juba ette tunnevad.¹

Sarnaselt langenud inglitele moodustavad kuradi väehulga antiikmaailma paganlikud jumalad, keda hakati kujutama põlastusväärsete ja verejanuliste deemonitena. Tertullianuse kirjutas: «Me kummardame ühte Jumalat... Teiste olendite kohta, keda te nimetate jumalateks, teame me, et nad pole midagi muud kui deemonid.»² Kui varakristlastelt nõuti paganlikele jumalatele ohverdumist, oli nende tavaline vastus: «Ma ei taha ohverdada iidolitele ja kurjadele roojastele vaimudele.» Neljandal sajandil nägi Tours'i piiskop Püha Martin deemoneid Jupiteri, Mercuriuse, Veenuse ja Minerva kujul. Kuid antiikmaailma jumaladena ilmusid deemonid veel tuhatkond aastat hiljem: kolmeteistkümnendal sajandil näitasid nad end Nocera

¹ А. Спасский, Вера в демонов в древней церкви и борьба с ними. — Богословский вестник. М., 1907, nr 6. lk 358—360.

² М. Шейнман, Вера в дьявола в истории религии. М., 1977, lk 4.

³ А. Спасский, op. cit., lk 360.

piiskopile Püha Rainaldole Jupiteri, Veenuse, Mercuriuse, Bacchose ja Hebena. Kümnenda sajandi Ravenna kirjamees Vilgardo puutus ühel ööl kokku deemonitega, kes ilmusid tema lemmikirjanikena — antiikautorite Vergiliuse, Horatiuse ja Juvenalisena. Tertullianuse sõnade kohaselt õpetasid deemonid inimestele ka oma kujude — iidolite valmistamist. Iidolid olid ühtlasi deemonite elukohtadeks. Kuraditeks muutunud paganlike jumalate loominguks käsitati kogu antiikaja kultuuri: mitte ainult filosoofiat, kirjandust ja teadust, vaid ka kõike materiaalselt. Seega loeti deemoneid väga osavateks meistriteks ning kunstnikeks.

Puhast immateriaalsust loeti ainult Looja eeliseks ja seepärast usuti, et päris kehatud pole isegi inglid, kes on varustatud eeterliku ihuga, mis sarnaneb inimhinge substantsile ning koosneb õhust ja valgusest. Pärast langust muutus deemonite keha märksa tihedamaks ja robustsemaks, ent jäi siiski peenemaks kui põrmust loodud inimihu. Mõned demonoloogid õpetasid, et kõrgemate deemonite keha koosneb puhtast eetrist ja on peenem kui madalate deemonite keha, mille aluseks on elemendid tuli ja õhk, või kõige madalamate oma, mis koosneb veest ja maast. Teisel sajandil kirjutas Tatianus: «Deemonitel pole mingit keha, kuid nende vaimne koostis sarnaneb tule või õhuga; kuna neil pole keha, ei saa nad ka surra, ehkki [kõlbeliselt] surevad nad iga kord, kui õpetavad oma kummardajatele pattu; nad on säravast ainest ning nende kurjus ja iseloom ei anna kohta kahetsusele.»³ VII sajandi algul omistas Sevilla Isidorus deemonitele õhust keha. Ent Dante (1265—1321) «Põrgus» on Luciferi keha nii massiivne ja tihke, et autor ja Vergilius ronivad sellel otsekui kaljul (34.70—81).

On loomulik, et ihulikud deemonid vajasid ka toitu ning Origenese, Tertullianuse, Athenagorase jt järgi neelavad nad aplalt paganate toodud ohvrite auru ning suitsu. Mõnede juudi rabide järgi toituvad nad tule hõngust ja veeaurust, ent on maiad ka vere järele. Talmudi järgi on deemonitel 6 põhiomadust, millest pooled on inimlikud, pooled ingellikud: inimeste kombel deemonid söövad ja jooavad, paljunevad ning surevad, kuid nagu inglitel on neil tiivad, nad teavad tuleviku ja liiguvad ühest maailma otsast teise. Sevilla Isidoruse õpetuse kohaselt deemonid ei vanane ega sure, küll oli aga keskajal nõidu, kes piinamisel tunnistasid, et kurat võib haigeks jääda ning vajab siis hoolitsemist ja põetamist. Teistsugusel seisukohal deemonite materiaalsuse küsimuses oli Gregorius Suur (paavst 590—604) ja mõned teised teoloogid, kes väitsid, et need on keha-

tud. Aquino Thomas (1225—1274) tsiteeris vastakaid arvamusi ja lahendas probleemi sellega, et kuulutas kuradite kehalisuse küsimuse usu seisukohalt tähtsuseruks.

Minucius Felix kirjutas 2.—3. sajandi paiku deemonite kohta järgmist: «Eksisteerivad valelikud roojased vaimud, kes on taevalikust puhtusest langenud maiste kirgede kõntsa. Need vaimud jäid ilma oma loomuse puhtusest, olles end pattudega rüvetanud, ja et end oma õnnetuses lohutada, ei lakka nad, ise juba hukkunud, teisi hukutamast, ise rikutud, püüavad nad levitada hukutatavat eksitust ja Jumalast võõrdumist; külvates inimeste seas väärusku, sunnivad nad kõiki Jumalast eemalduma.»¹

Dionysios Areopagita* sõnade kohaselt on deemoneile tunnuslikud järgmised oma-

¹ А. Спасский, op. cit., lk. 360.

* Sellele Ateena esimesele piiskopile on omistatud mitmeid V sajandil kirjutatud teoseid, mille tegelik autor on teadmata.

dused: «Ohjeldamatus, talitsematu ahnus, piiritu fantaasia uhkuses, kadeduses ja kurjuses. Seepärast on nad inimsoo vaenlased. Nad on vaimulaadilt arukad, kiire taipamisega, kasututes asjades kogenud, kahjurluseni ahned, alati valmis uuteks pettusteks. Nad (- - -) toovad haigusi, kutsuvad esile torme, muudavad end valguse ingliteks, toovad kõigile hukatust, nõuavad nõidadelt jumaliku austust.»² Deemonid tegutsevad omavahel üksmeeles, aga sõprust nad ei tunne, sest pole üllasteks tunneteks võimelised. Tuntakse ka kujutelma, et sõltub inimese enese kõlbelisusest, millised vaimud inimest saavad. Kui inimesega seltsivad deemonid, on ta ilmselt loomu poolest kuri.

² Я. Шпренгер, Г. Инститорис, Молот ведьм. М., 1932, lk 109.

— Täpsed viited on toodud tsitaatide puhul. Kasutatud allikate loetelu leiab lugeja artikli viimase osa lõpust.

MARGITA GÜTMANE

SISSEVAADE LÄTI PAGULASKIRJANDUSSE II

Andrejs Eglitise (s 1912) luules domineerivad põhiliselt patriootilised ja religioossed motiivid, mis on paljudel puhkudel põimunud rännumuljetega.

*Naapoli kõrtsis jumalaema tahmaseid seinu
hoomab.*

*Visalt hingitseb tuluke õlises lambis.
Koidab hommik. Kalju pilvedest aeglaselt
roomab.*

*Me kõnnime pimedas öös, kus hinged on
valves.*

*Mis teed sa küll kätatsevas kõrtsis, Sancta
Maria?*

Mõtle ka meile.

(Otranto, 1956)

Eglitise vanne, millele ta eluks ajaks truuks jääb, kõlab nii:

*Mul ammu enam oma valu pole,
vaid rahva oma.*

*Mul ammu enam unistusi pole,
vaid rahva omad.*

*Mul oma elu, oma surma pole,
vaid rahva omad.*

*Ma olen mõök ta käes ja lill nii malbe,
kui tuli tules olen vendadega liitunud,
nii tihti haavatud ja rohtu saanud —
vaid rahva oma.*

(1945)

Andrejs Eglitise mõjukaim, jääva väärtusega teos on kantaat «Jumal, sinu maa põleb» (Lücija Garūta muusika), mis esitati Riias 1943. aastal, kui kukkusid pommid, ja millele alles 1988. aastal sai osaks koduslavastus Riias.

Kuid aastate möödudes jäid ühised üleelamised üha kaugemale minevikku. Paguluses jääb elu elamata. Vapustavad ajaloolamused on sünnitanud lahendamatu konfliktliki tegelikkuse ja mineviku vahel. Kuid see ei ole ainuüksi minevik — katkenud on sidemed kodumaaga. Eglitise raamatud hakkavad täituma lootusetuse- ja surmamotiividega, talvemotiivilt on Eglitis väga lähedane Zinaida Lazdale selle elu lõpul:

*Tulega tulin ma,
lumega lähen.*

*Vana talv veel kõiges väes,
külma värin hinges,
uus on juba jälle käes,
seisan tuules vinges.*

(«Needus», 1961)

Koos Lazda, Eglitise, Vilis Cedriņši jt luulega oli läti lüürika leidnud oma tee, et kunstiliselt kõrgel tasemel avada rahva vaikima sunnitud, ummistunud luuleallikaid. On läti kirjanduse tragöödia, et see toimus hetkel, mil ajaloolised sündmused olid niisugused, et läti natsiooni eksistents oli ohustatud põhialusteni (Jānis Andrupis, Vitauts Kalve: *Latvian Literature*, 1954).

Esimene pööre pagulaskirjanduses algab 1950. aastal, mil Stockholmis ilmub raamat «Kolm autorit» Velta Sņikere, Dzintars Sodumsi ja Ojārs Jēgensi luulega. Kui Jēgens jääb traditsiooniliste kujutluste ja vormi piiresse, siis Sņikere ja Sodums toovad hoopis uusi helisid.

Velta Sņikere (s 1920, elab Londonis) on «esimene, kes hakkas kirjutama nii, nagu ei puutukski eelnenud luule temasse. Ükski varem kasutatud vorm ei vällanud teda, rütmikõla ei veedelnud» (Andrupis).

Sņikere luulet on nimetatud sürrealistlikuks, kuid ta ise ütleb: «Ma ei ole sürrealist tavalises mõttes.» Sņikere looming on kujunenud rohkem Rainer Maria Rilke sümbolismi ja Paul Valéry *poesie pure* mõjul. Luule peab leidma puhta poeetilise väljenduse, hüljates harjunuks saanud tegelikkuse. Iga pilk asjadele, mis ei võõranda, on ebaõige. Luuletamine on sõnalise materjali kombineerimine, kuni leitakse puhas keeleline vorm. Valéry nimetab luulet «imeliseks ja hapraks tasakaaluks meelelise ja intellektuaalse keele jõu vahel».

Moodne luule on Mallarmést ja Rimbaud'ist saadik muutunud üha enam keelemaagiaks. Retsensioonides on Sņikere luulet nimetatud «maagiliseks luuleks», isegi «nõiasõnadeks». Võib minna veel kaugemale ja kasutada teist mõistet, mis on 20. saj moodsas luules juurdunud — «sugestioon». Sņi-

kere ise kõneleb sõnadest, mis «toimivad». Sņikere sõnad ei ole enam ainuüksi konkreetsete mõistete kandjad, vaid neid lugedes tekib aimus asjade ürgloomusest. Tuleb suhelduda sõnade ürgseisse kihtidesse ajast, mil sõnad veel «toimisid» ning kui sündisid mõjusad nõiasõnad ja needused. Sņikere sõnadel on täiesti visuaalne ja meeleline ilu:

*Ma kukkusin sõnade vetesse
ja vajusin nendest läbi.*

*Mu kohal on vesi nii sügav ja vaik,
ma vaatan ja arutan, kus on mu paik.*

*Maa pimedus piirab, ei anna,
tuul ja tuli
teavad, ei leia.*

*Tuul ja tuli
teavad, ei leia,
maa pimedus
piirab, ei anna.*

*Ma kukkusin sõnade vetesse
ja vajusin nendest läbi.*

*Mu kohal on vesi nii sügav ja vaik,
ma vaatan ja arutan, kus on mu paik.*

Neid puhtvisuaalseid kujutlusi tugevdab ka Sņikere esitusviis, mida ta oma luuletustes «tantsib».

Luuletajate põlvkond, kes debüteeris pagenduses, alates **Dzintars Sodumsist** (s 1922), on ägedalt traditsioonilise patriootliku luule vastu. Sodumsi protest etableeritud patriootliku luule vastu oli leppimatu ja teadlikult provokatsiooniline. Tema sihiks oli lahulöömine kõigist rahvuslikest konventsioonidest, ja see tal ka õnnestus.

Kuid veel suurem panus läti kirjandusse on Sodumsi tõlge James Joyce'i «Ulyssesest», mis ilmus 1960. aastal. See on võrreldav ainult Jānis Rainise «Fausti»-tõlkega (1895—97) ja tema tähtsust ei ole veel siiani päris õigesti hinnatud. Kümme aastat tegeles Sodums ööl ja päeval Joyce'iga, kuid koos tõlke valmimisega katkes või sai koguni otsa Sodumsi enda kirjanduslik tegevus. Sodums rändas Rootsist USAsse ja vaikis aastateks. Alles viimasel ajal näib, et ta on oma isolatsioonist otsekui välja murdnud.

Viiekümnendate aastate teisel poolel algab Lätis ja paguluses üheaegselt luule uus arengujärk. Lätis on see seotud Ojārs Vācietise, Vizma Belševica ja Imants Ziedonise nimega, paguluses New Yorgi «Põrgukööbiga» (*Hell's Kitchen*). Kui palju on «Põrgukööbi» kuulsus müütiline, või on ta ise olnud

ainult müüt, seda otsustagu teised. Gunars Saliņš, Linards Taunsi kõrval silmapaistvaim «Põrguköögi» luuletaja, kirjeldab seda nii:

«Times Square'ist Hudsoni poole, neljakümnenda ja viiekümnenda tänava vahel, on see rajoon kunagi olnud kuulugangsterite võitlustanner — inglise keeles Hell's Kitchen. Kui viiekümnendate aastate paiku hakkas siia kogunema läti kirjandus- ja kunstiimeesi, oli vanast kuulsusest jäänud veel vaid nimi. Sel ei puudunud omad meeldivused, ometi oleks reklaami mõttes sobinud paremini, kui rajooni oleks nimetatud Ingli- või Taeva- või mõneks muuks sarnaseks köögiks, kui ta just köök pidi olema. Võhikud võisid kujutleda pööraseid prassimiskohti ja ei tea mida kõik. Tegelikkus oli pisut teist-sugune.

Kuigi mitte kaugel Times Square'ist, oli Põrguköök omaette maailm — vanade kuuekordsete üürimajadega, pisikeste kauplustega, sööklatega, tavernidega, Päästearmeega, «Jesus Saves»-asutustega, meremeestega, «päikesevendadega» tänavail, puertoriikolastega ja mustade noorukitega, Hudsoni sadamaga, kala- ja veelõhnaga, puuvilja- ja köögiviljavirnade hõnguga piki 9. avenüüd, sadamaäärsete tapamajade lehkade ja ammumisega, ookeaniaurikute udusireenidega, tänavamüradega ja dokkide kōminaga, Lincoln tunneli liiklusummikuga, viaduktide kurvidel keerutavate bussidega — niisugusena näeb Põrguköök välja sissesõitjale: eraldatud, kuid lähedal liiklusmagistraalidele ja lähedal kõige, mis New Yorgis toimub. (...)

Mõnigi imestab, miks tuli kõigest New Yorgi rajoonidest valida just see. Mida ütelda? Ühes Põrguköögi kvartalis oli mingiks majade ülevaatajaks tõusnud helge ja heasoovlik läti inimene — Brunis Igals, ja temal oli nõrkus muusateenrite vastu. Tema pesades oli üür tühine, kuigi Times Square'i tulled paistsid aknasse. Kui järele mõelda, siis oli siin palju sellest keskkonnast, millest omal ajal luuletas Aleksandrs Čaks — võib-olla ka sellepärast tundus see New Yorgi kolgas meile täiesti kodune. (...)

Niinimetatud Põrguköögi-luule sündis intensiivses suhtluses meie kahe — Linardsi ja minu vahel. Meile mõlemale meeldisid õõ läbi kestvad seansid, kus lugesime teineteisele igasugust luulet... Kõige palavikulisemaks arenes meie kokkumäng Linardsiga ajal, mil võtsid kuhu meie esimesed raamatud — minul «Udukõrts ja teised luuletused» (1957), Linardsil «Igavene pilv» (1958). Kohtusime või helistasime teineteisele ükskõik mis tunnil, et vaid lugeda ette uusimat luuletust.»

Astrid Ivask on Gunars Saliņšit (s 1924) nimetanud «kahe päikese luuletajaks», kelle

luulemaailm on müütilise suvise ja talvise pööripäeva võimuses. Kaugel põhjas ei looju suvepäike kunagi, samuti ei tõuse ta keset talve. «Udukõrtsi» luuletuste keskpunktiks on see suvepäike.

Ühes kirjas Jānis Rudzītisele kirjutab Saliņš, et Rilke, Thomas Stearns Elioti, Marcel Prousti, Dylan Thomase ja Juan Ramón Jiménez kõrval on teda mõjutanud läti rahvalaulud ja muinasjutud, eriti muinasjutud. «Olen mõelnud, miks ei kasutata tänapäeva kirjanduses teatud «imepärasusi», mida väljendab sõna «muinasjutuline realism» või «muinasjuturealism». (...) Vähemalt ma ise tunnen, et ilma selle teerajajata ei oleks õiget pinda jalge all.»

Keskpäeval isegi «surnud/päikeselist näevad und», kuid öösel:

«Öösel päikest
ei eralda pimedast,
ütlesin talle.
«Silmad ei näe,» ta vastas,
«kuid kätega vaata ja suuga.»

«Musta päikese» (1967) põhimeeleolu on seevastu sügavalt traagiline. Surma-teema on nagu veelahke mõlema kogu vahel (Ivask). Surnud on Linards Tauns, surnud olid ka teised New Yorgi läti kirjanikud. Põrgukööki ei eksisteerinud enam samal kujul nagu enne. «Mustas päikeses» annab end kõikjal tunda vältimatut pagulussituatsioon, mil pagulaste kogunemiskohad hakkasid muutuma hõredaks ja vaikseks. Nüüd mängivad veel vaid «peimuusikud, kes ei või lõpetada».

«Kohtumised», Gunars Saliņš si seni viimane kogu, mis ilmus küll juba kaksteist aastat tagasi, on kohtumine iseendaga, oma minevikuga, oma kuuluvusega. Alates 70. aastaist astub Velta Toma, Olafs Stumbrsi, Gunars Saliņši, Valdis Krāslavietise, Juris Kronberģsi jt teostes pagulaskirjandusse üha enam Läti — siis veel ainult Riia — külastuste motiiv. Varem kujutati Läti-tee- ma puhul meenutusi ja igatsusi. Nüüd sai Lätimaa taas reaalseks, või vähemalt reaalsemaks, niivõrd kui külastused 70. aastail või hotelliaknast nähtud Riia võisid kajastada reaalsust.

Ent ka Saliņši luuletused pagendusest ei ole optimistlikud.

Hästi, kui oled vähemalt näinud, et
lätlased lausa pöörase
kiiruga kaugenevad üksteisest — välja
arvatud
muidugi laulupeod — siis universum
aheneb, voolab kokku, mässib end
laulude kerra — ja
me embame üksteist ses kerask — et siis

lõhkeda ja pudeneda laiali igasse kanti.
Nüüd sa elavned: — Jaa, see on hästi öeldud,
see on hästi öeldud!
Aga kas pole üldiselt nii, et varsti tuleb
kiigata lausa astronoomilistest
kaugustest, et lätlane lätlast märkaks?
— Hm, peaaegu kosmilised värinad jooksevad
üle ihu, kui mõtled!
Ja neidsamu väheseid, keda me märkame —
kui tohutu kiiruga keegi
kisub neid eemale — mõnest tabad
vaid infrapunase varju. (...)

Aga sina, et olla, pead olema,
sa ei oska veel olemata olla. Ja selleks

on aeg. Ja selleks peatame
selle protsessi, peatame, peatame.
(...)

Sest see on aeg, et varsti ei ole aega.
Sest see on aeg, et tuleb päästa aeg.

(«Heinaaeg», kogust «Kohtumised»)

Linnast olid läti kirjanduses kirjutanud juba Arveds Švābe, Ādamsons, Čaks. Švābe linn lämmitas inimest; Čaksi linn on kolgas, mis loob sotsiaalsel alaväärsuskompleksi; Ādamsonsi linn on Riia vanalinn —

— *kuid New York? Mis on lätlastele New York. Taun ja linn.*

Võib-olla siit on pärit **Linarde Taunsi** pseudonüüm — ingliskeelsest sõnast «town». Mis on New York Taunside, kes oli ise kasvanud Riia äärelinnas Anniņmuižas, ent kes elab New Yorgi südames visioonidega, ja üks neist on visioon väikelinnast,

mis on kui soe piim
juurviljaleemes, kus väikesed majad
kui tombud, kus laste naeru
ja peedipeenraid,
ja sillutist pole, vaid väikelinn lapsena
liivakastis mängib
ja kasvab
mu sõbraks.

«Me ei armasta võib-olla ei Riiat, ei Stockholmi ega Manhattanit, vaid armastame oma unistuste linna, seda kohta, mis on saanud meie elu noodijoonteks, millele me kirjutame oma ainukese elu loo» (Andrejs Irbe, *Jaunā Gaita*, 1968).

«Igavene pilv» — see on Linards Taunsi ainuke kogu, ilmunud 1958. aastal, ta oli veel elus. «Igavese pilve» esimene luuletus «Unistus linnast» ja viimane luuletus «Lamentatsioon maakera pöörlemise üle» otsekui kaja-
vad teineteisele vastu:

Me ei unista linnast. Me oleme unistus,
millest unistab linn.

(...)

Me oleme turul
ja siis jälle matustel.

(...)

Sest me oleme oma matustel
ja siis jälle turul.

(...)

Ja sinna turule
tuleb üksainuke turumees —
see on vankrimees
Elias.

On läbi käidud tee unistusest jampsini. Taun armastas oma unistuste linna, kuni see oli unistus ja mitte sonimine.

Taunsi luule assotsieerub tihti Vincent van Goghi maalidega — neid assotsiatsioone äratavad luuletuste pealkirjad «Van Goghi kartulisööjad» või «Jalutuskäik päevalilledega, aga ka päikesed ja aiad, peamiselt aiad». Valda Dreimane nendib artiklis «Loodus Linards Taunsi, Gunars Salinši, Baiba Bičole ja Astrid Ivaski luules»:

«Läti luule koosneb suures osas variatsioonidest inimese ja looduse seoste üle. (...)

Meie pagulasluules on see seos muundunud seose otsimiseks; võiks öelda, et luuletajate elamus on muutunud romantilisest traagiliseks. (...) selle muutuse võti peitub luuletajate paguluselamustes, sest nende luules on vastandus «kodumaa — pagulus» muundunud sarnaseks vastanduseks «maa — linn», kus loodus on saanud kaotatud kodumaa sümboliks. (...)

Taunside on iseloomulik see, et luuletuses nähtud loodusmaastik on aed, st mitte loodus oma sügavaimas loomulikkuses, vaid maastik, mida on korrastanud inimene» (*Jaunā Gaita* nr 81, 1970).

Minu arvates ei ole loodus ainult muundunud aedadeks, vaid Taunsi luule on sõnadesga maalitud natüürmort, ja ta ise seisab tegelikult selle kõrval.

Linarde Taunsi varises kokku 1963. aasta 30. juuli õhtul, saanud südameataki ühes New Yorgi apteegis, südamerohuresept käes. Põlvkonnas, kes hakkas kirjutama pagenduses, on Linards Taunsi esimene langenu.

«**Jaunā Gaita**» («**Uus Kulg**»)

Pagulaskirjanduse õitselepuhkemine viiekümnendate aastate lõpul ei olnud võimalik «Jaunā Gaitata», mis hakkas ilmuma 1955. aasta sügisel Ameerika Lätlaste Noorsooühingu (ALJA) artiklikogumikuna noorsoole.

Vaevalt võis toimetajaile tollal pähe tulla, et ajakiri, mille esimesi numbreid kaunistasid kohustuslikud läti piigad, kaasikud, kin-

da-, vöö- ja paelamustrid, saab peagi tähtsaim pagulaskirjanduse väljaanne ja et ilma temata oleks lätlaste pagulaskirjandus vaevalt tänapäevani püsima jäänud.

Esimese numbri sissejuhatuses on deklaareeritud «Jaunā Gaita» ülesanne ja eesmärk:

«Vaimne keel on kultuuri keel; ainult vaimses keeles saab luua kultuuri ja hoida alal kultuurielu. Seepärast on tähtis seda keelt harida, et me suurte rahvaste keskel jäljetult ei kaoks. Sellepärast on tähtis edendada kirjandust, mis vaimset keelt säilitab ja edasi arendab.»

Ja edasi on öeldud:

«Jaunā Gaita» ülesanne on «teenida Läti-maad ja läti rahvast. Noorsugu teab, et ta vastutab juba praegu ajaloo ees läti kultuuri jätkumise eest; ta vaatab tagasi ja otsib uusi teid edasi.»

Peale Ameerika Lätlaste Noorsooühingu (ALJA) asutati ka Euroopa Lätlaste Noorsooühing (ELJA), samuti Austraalia ja Kanada lätlaste noorsooühingud. Need kogusid enda ümber terveid põlvkondi läti noorsugu ja kaitsesid neid assimileerumise eest.

Ja niisamuti on «Jaunā Gaita» enda ümber koondanud kõiki järgmiste põlvkondade läti kirjanikke ja luuletajaid. «Jaunā Gaita» muutus peagi asendamatuks kultuuriajakirjaks, kus ei ilmunud ainult kirjandusloolised ja kultuurilised artiklid, vaid ka ühiskondlikud, sotsioloogilised, majanduslikud ja ajaloolised analüüsid. Kõigile, kellele tegi muret läti asi, andis «Jaunā Gaita» võimaluse oma vaateid välja öelda. Julgesti seistes demokraatlike vabaduste eest pidid «Jaunā Gaita» ja «jaungaitnieksid» aeg-ajalt taluma mitme pagulasorganisatsiooni ägedaid rünnakuid. Ka siis, kui ta hakkas avaldama Läti autorite teoseid. «Jaunā Gaita» motoks sai ütlus:

«Ma ei jää nõusse ühegi sinu sõnaga, kuid kaitsen surmani sinu õigust seda öelda.»

Kuid aja jooksul harjutas «Jaunā Gaita» oma lugejaid nii paguluses kui ka Lätimaal vastutama ühiselt läti kultuuri tuleviku eest.

Olafs Stumbrsiga tuleb pagulaskirjanduse luuletaja, kellest sai pagulane 13aastaselt ning kelle haridus ja muljed on saanud Saksamaa põgenelaaagrist ja Ameerika kolledžeist, sest Stumbrs rändas 1950. aastal 19aastasena Ameerikasse, kus võttis osa ameerika kirjanduselust, nn *beat generation*'i tegevusest, lugedes oma inglise keeles kirjutatud luuletusi Hollywoodi ja Los Angelese kohvikuis ja superrandadel.

Pagulaskirjanduse kuuekümnendate aastate luuletajate seas on Olafs Stumbrsit nime-

tatud pagulaskirjanikuks *par excellence*, nii temaatika kui ka vaimse hoiaku poolest.

Stumbrs — nagu ka Saliņš ja Tauns — on Aleksandrs Čaksi algatatud luuletraditsiooni jätkaja. Stumbrsi suhtumine pagulasühiskonnasse ja selle negatiivseisse väljendusisse Ameerika lätlaste seas on aga palju skeptilisem, kohati isegi täis tigidust. Ta pöördub ägedalt kõigi nende fraaside vastu, mida paljudel pagulastel on kombeks sobival ja sobimatul ajal kuuldavale lasta; ta astub pealiskaudsuse ning keskmise pagulase pealiskaudse rahulolevuse vastu. Stumbrs on palju pessimistlikum, sügavalt traagilise tunnetusega. See tunnetus tõuseb kohati meeletu valuni. Stumbrsile, nagu Sodums ütleb, on luule kirg, ta elab oma luulel. Oma suhtumist pagulaskirjandusse väljendab ta nii:

«Millega me siin väljaspool lõppude lõpuks nii väga uhkustame? Kas sellega, et meie prosaistid ja luuletajad siamaani **tohivad** kirjutada, mida ja kuidas vaid tahavad, kui nad vaid soovivad kirjutada sedasama ja samamoodi, nagu kakskümmend või kolmkümmend aastat tagasi?» («Jaunā Gaita» nr 29).

Stumbrsi esimene raamat «Etüüdid» ei leidnud mitu aastat väljaandjat, ent kui ta ilmus, oli raamat lühikese ajaga läbi müüdnud ja elas nelja aastaga üle kolm väljaannet — pagulusoludes täiesti uskumatu sündmus. «Orava tund» (1970) on peaaegu täielikult pühendatud «Riia sündroomile» (Lasmanis), temaatilisele ja vaimsele tagasi-pöördumisele, kuid ta on selgelt pagulaslik raamat, sest kõikjal on tunda, et see tagasi-pöördumine on imaginaarne. Järgmised kogud on küll sisult jälle mitmekesisemad, kuid märgatav koht on Läti-külastustel. See on laskumine ja tõus; luuletus «Ameerikasse. (Lennuk umbes Riia kohal)» lõpeb niisuguste ridadega:

*Ja ma palun nuttes
teid kõiki
tugevaid
tublisisid
ausaid:*

*Elage üle talv selle lume all
palun palun
armsad mu armsad
elage üle talv
elage üle talv*

Eriline koht pagulaskirjanduses on Ast-
rid Ivaski luulel. «Järve ristsed» (1966) ja «Talve tõed» (1968) nimetasid kriitikud puhtaks loodusluuleks, kuid Ivaski luules on ka mingi sügavama perspektiiviga alltekst. Traditsiooniline ettekujutus ja looduse näge-

mine võib siin eksiteele viia. See variseb kokku, ja lugeja seisab äkitselt pimeduses, tihnikus, rajata, mis edasi viiks. Traditsiooniline kujutus on nagu jää, mida mööda, näib, et võib veel julgesti minna, kuni mineja järsku sisse kukub.

Arhailised dimensioonid looduspiltide taga — justkui mingi lapsepõlve- ja kodumüüt. Siin ilmneb biograafiline taust, välja ütlemata on Ivaski luule poliitiline ja ajalooline dimensioon: mitte ainult kaotatud lapsepõli ja kaotatud kodud, vaid ka 1940. aastal kaotatud isa — ajalooline ja isiklik murrang Astrid Ivaski luules.

Tundub, et optimismi Ivaski luules on vääriri mõistetud. Need luuletused on kirjutatud pigem pessimismi vastu eneses. Külme, öö, lumi tulevad alati tagasi siis, kui seda kõige vähem oodatakse. See luule assotsieerub kohati lumehelbega, mida tahetakse kinni püüda, aga kui kätte saadakse, on peos ainult külm.

*Sel vihmasel hommikul
laane üksinduse kirves
raiub mind
pooleks
ülevalt alla.*

Läti kirjandus emigratsioonis on möödud. Pagulusel rahvuskultuuri jätkamise perioodina on omad piirid, pagulusele ei ole antud igavest elu. Jānis Rudzītis nendib

1969. aasta lõpul, et on «puhas ime», et kirjanike pere on selle ajaga saanud veel arvukamaks kui 25 aastat tagasi. Sellal tuli pagulaskirjandusse uus põlvkond, kel ei ole Läti maast enam mingeid mälestusi või kes on sündinud juba pagenduses. Keeleliselt on see põlvkond üpris kriitilises olukorras, sest läti keel on talle õieti võõrkeel. See põlvkond on tegelikult kahekordses pagenduses — geograafilises ja keelelises.

Sellesse põlvkonda kuuluvad Baiba Kaugara, Ausma Jaunzeme, Juris Mazutis, Pāvils Johansons, Juris Kronbergs, Sniedze Runge, Sarma Muižniece, kuid ka terve rida aastailt veel nooremaid; Juris Kronbergs on läti autoreid süstemaatiliselt ka rootsi keelde tõlkinud. Selle põlvkonna luules võib jälgida kaht nähtust: suuremat abstraktsust (sest lätlus leiab argipäeval tihti aset veel vaid peas), kuid samuti lähenemist tänapäeva Läti luulele. Kuivõrd aastatelt nooremad püsima jäävad, see oleneb igaühe soovist sisse murda läti keelde, pagulasühiskonnast, kes «laseb oma luuletajail kas või vastukaja puuduse kätte lämbuda» (Rudzītis), ja arengust Lätist.

*Läti keelest tõlkinud Toomas Rosin
Toimetanud ja värsid tõlkinud Ita Saks*

(Järgneb)

ARNO RAAG

SAATUSLIKUS KOLMNURGAS II

Soome talvesõja kajastusi

N. Liidu läbirääkimised Soomega temalt baaside saamiseks venisid. Oli ilmne, et Soome ei andnud Vene nõudmistele kergesti järele. Temal näis aega olevat selle «kiire asjaga». Levis andekoot, et Stalin ütelnud Paasikivile — Soome delegatsiooni esimehele: Kui Soome ei taha asjaga kiirustada ärgu kiirustagu. Neil ei tarvitsevat Moskva sõita lennukil (delegatsioon käis kodus valitsusega nõu pidamas), võivad tulla hobusõidukil — neil aega küll.

Siis korraga rabas meid kõiki nagu välk

Tassi teade: Soome territooriumil olevat kahurist tulistatud N. Liidu territooriumile üks mürsk, mis lõhkedes surmanud ja haavanud mitu N. Liidu sõdurit. Selliste provokatsioonide vältimiseks N. Liidu valitsus esitanud Soomele ultimatiivse nõudmise: sõjavägi tõmmata piirilt 25 km tagasi. Kui Soome vastas, et Vene süüdistus ei pea paika ja tema ei tõmba oma kaitseväge tagasi, siis oligi sõda valla.

Soome piiri taha koondatud arvukas puuarmee hakkas ründama. Karjala kannasel,

kus Soome oli loonud piiri kaitseks kindlustusi, tõmmati väed kindlustuste liinile. Soome eelüksuste poolt mahajäetud Terijõel Moskva käsilane vana soomlasest kommunist Kuusinen moodustas niinimetatud Soome demokraatliku rahvavalitsuse ja Moskva kohe tunnustas seda «valitsust». See oli meile väga tuntud Vene muster meie Vabadussõja päevilt, kus Jaan Anvelt juba järgmisel päeval pärast Narva vallutamist punaväe poolt seal moodustas Eesti kommunistliku valitsuse — Eesti Tööraha Kommuuna. Sõda Venega taheti kohe esimesest hetkest kanda kodusõja pinnale. Nii nüüdki Vene rünnak Soome vastu taheti maailma avalikkuse ees teha Soome kodusõjaks.

Õhtuti toimetuses hakkasime kuulama Lahti raadiojaama eestikeelseid saateid, mida Vene segajad kõigiti püüdsid summutada. Nendest saadetest selgus, kuidas Vene lennukid ründasid Soome lahtisi linnu. Ja mis veel halvem — meie toimetuse Tallinna osakond teatas, et Vene lennukid Eestis asetsevatest baasidest käivad Soomet pommitamas. Ometi oli abistamisaktis sõnaselge klausel, et abistamisakt on suurrügi vastu, mis ründab Eestit mere poolt või lõunast läbi Läti. Viha täitis hinge, kuid meil polnud midagi parata.

Moskva lootus Soomest võitu saada Saksa väiksõja taktikaga osutus ekslikuks. Soome sõjaväe vaprus ning ohvrivalmidus pälvis kogu maailma imetluse.

Sõjategevus oli tulnud meile otse ukse alla ja meie rahvas jälgis sügava kaasaelamisega vennasrahva sangarlikku heitlust, lehed aga pidid olema oma sõnavõttudes rangelt erapooletud. Mõlemad sõdivad pooled, nii Soome kui Vene andsid informatsiooni oma vägede vaprust, kuigi tõeline vaprus oli Soome poolel, kus võideldi mitmekordselt ülekaalus olevate punaväe massidega. Vastutava peatoimetaja Jaan Kitzbergiga kaalusime, kuidas serveerida lugejaile episoodi vennasrahva kangelaslikust võitlusest. Oli selge, et kui neid lehes toome, siis tasakaalu mõttes peab olema selliseid lugusid ka Vene poolelt, kust Tass levitas neid üsna ohtrasti. Otsustasime avaldada aeg-ajalt ühe lehekülje sõjakirjasaatjate lugusid, kus võrdsel määral on nii Soome kui ka teda ründava Vene «kangelastegusid».

Toimetuse sekretärina kui lehe tegelik koostaja püüdsin hoida ruumilist võrdsust nende lugude lehte paigutamisel. Paar sellist lehekülge oli ilmunud, kui ühel hommikul tuli toimetusse võrdlemisi kehvalt riietatud mees ja tahtis peatoimetaja jutule. Juhatasin ta Kitzbergi kabinetti. Tüki aja pärast, kui mees oli lahkunud, tuli peatoimetaja minu juurde ja jutustas: see mees olnud täis viha —

miks olevat toodud lehes venelaste plära kui mingeid kangelastegusid. Tõelised põhjala kangelased on Soomes. Kitzberg oli temale seletanud, et meie ei saa teisiti avaldada Soome sangarlikke võitlusepisoodi, kui peame tooma ka Tassi poolt antud vastavaid teateid. Mees ei olnud hoolinud sellest argumentidist: öelnud vaid: kui lehes peaks veel ilmuma Vene sellist plära, siis tema lööb «Postimehe» aknad sisse. Kitzberg oli ähvardas peale vastanud, et meil ei ole midagi selle vastu, kui ta seda teeb, sest see on selle meeoleolu peegeldus, mida tunneb kogu meie rahvas Vene kallaletungi puhul Soomele. Meie siin toimetuses aga selle sõjatandri materjalide avaldamisel peame olema rangelt erapooletud. Jätkasime Vene-Soome sõja üksikepisoodide avaldamist nagu varemgi, kuid «Postimehe» aknad jäid siiski sisse löömata.

Ei mäleta täpselt, kas see oli 1938. aasta lõpul või 1939. a algul, kui Tartusse ilmus keegi soomlane, korpulentne mees, nii 50—60 eluaasta vahel, nimega Entunen. Tuli toimetusse ja esitles end rahvusvahelise õiguse professorina, kes töötanud Pariisi ülikooli juures, kuid nüüd on kodumail ja tulnud mõneks ajaks Eestisse. Ta kõneles vene keelt soravalt ja ütles seda keelt ka kirjas hästi valdavalt ning avaldas soovi kirjutada mitmesuguste poliitiliste ja majanduslike probleemide kohta, mis praegu maailmas on tulipunktis. Nimetas mõnda neist pealkirjaliselt. Kuna teemad olid päevakohased, ütlesin talle, et kirjutagu pealegi. Nii ta kirjutas mitmed artiklid, mis tõlgiti eesti keelde ja ilmusid «Postimehes».

Soome talvesõja puhkemise järel tuli ta taas toimetusse ja kõneldes minuga ütles: Soomlased tegid halvasti, et ei andnud Venele baase. Nad ei jõudvat kaua venelastega sõdida. Neil ei jätkuvat laskemoonagi rohkem kui 3—4 kuuks. Muidugi meile kõigile oli selge, et väiksel Soomel ei ole kerge Vene karuga maadelda, kuid hiljem pani mind imestama Entuneni tookordne, ajalisel võrdlemisi paikapidav ennustus Soome vastupanuvõime suhtes. Kuidas tema teadis seda nii täpselt, pealegi ta polnud kutseline sõjamees, vaid sootuks teisel alal õpetlaseks, ja miks ta viibis nii kaua Eestis, kuna tema enese jutu järgi naine ühes väikese tütreaga asus Helsingis, mida Vene lennukid alatasid ründasid.

Mind huvitas küsimus, kas nüüd, mil Vene baasid on Eestis, meie põranda-alused kommunistid on muutunud aktiivseks. Pöördusin vastava küsimusega tavalise poliitilise politsei assistendi poole ja sain vastuse, et selles osas ei ole olnud märgata nimetamisväärselt aktiivsust. Nii näis, et Moskva esialgu ei tahtnud oma kaarte milgi moel näidata.

Kuid pärast abistamispakti kehtima hakkamist hakati meie ajalehtedele peale pressima Tassi poolt levitatavat nõndanimetatud kultuuriinformatsiooni bülletäänide avaldamist. Nendes bülletäänides oli toodud teateid Nõukogude teadlaste uurimustest, nõukogude kunstnike, kirjanike ja teatrite tegevusest. Riiklik Propaganda Talitus soovitas, et toimetuse sealt oma äranägemise järgi võtaks mõningaid teateid ja neid avaldaks 20—30 rida igas lehenumbri heanaaberlike suhete säilitamise huvides.

Kuid ka teisiti hakati meile peale suruma vene «kultuurat» — küll nõukogude kunstnike tööde näitusi, küll nõukogude autorite näidendeid jne. 1940. aasta algul toimuski Tartus nõukogude graafika näitus. Korraldati vist kunstikool «Pallase» ruumes. Mina selle näituse avamisel ei käinud. See toimus ühel jaanuari lõpupoolel pühapäeval. Esmaspäeva hommikul aegsasti tööle läinud, et saabunud posti läbi vaadata, teatas korraga mulle toimetuse käskjal, et Tassi esindaja Izimestjev tahtvat minuga kõnelda. Palusin küllaline juhatada mu töötuppa. Olin sellest mehest kuulnud, kuid isiklikult ei olnud teda näinud. Väheldast kasvu, brünett, aastaid vist mitte palju üle kolmekümne, korralikus kotiknahast sallkraega mustas hinnalises palitus, mis näis olevat ostetud Tallinnast. Esitles ennast ja ütles siis ka oma tuleku põhjuse. Tema olnud eile nõukogude graafikanäituse avamisel, jäänud ööseks Tartusse ja nüüd tahaks väga teada, mida kõnelevad viimased telegrammid sõjategevusest Soome rindel.

Toimetuse üks stenografiste, vanem proua, oli just parajasti telefoni teel vastu võtnas Tallinnast ETA telegramme. Ütlesin küllalisele, et oodaku pisut, siis saab soovitud informatsiooni, kuna meie stenografist praegu võtab vastu vastavaid telegramme.

«Seltsimees» Izimestjev jäi hetkeks nagu mõttesse, siis algas kohe süüdistustega: Miks «Postimees» olevat N. Liidu vastu vaenulik. Minu küsimusele, et milles ilmneb see vaenulikkus tema arvates, tuli vastus: «Postimees» avaldavat liiga vähe Tassi kultuuriinformatsioone. Seletasin, et meil ei ole lehes niipalju ruumi, et kõiki tema «kultuuri-bülletääne» ära trükkida. Võtame nendest valikuga võimaluse piires. Kui soovib, võin tuua «Postimehe» viimaste nädalate kõite ja sealt võib ta ise näha, et peaaegu igas numbris on Tassi kultuuriinformatsioone. Ei, lehtede köidet polevat talle tarvis, temal olevat täpne ülevaade, kuipalju Eesti lehtedes ilmub Tassi teateid. N. Liit olevat võtnud Eesti oma kaitse alla, aga meie suhtuvat vaenulikult N. Liidusse ja sumpatiseerivat Soome sõjaprovokaatoreid.

Mul kihvatas sees, kuid pidin end valitsema, et sellele NKVD agendile mitte tõtt näkku karjuda ja ta välja visata.

Parajasti tuli stenografist ümberkirjutatud telegrammidega. Ütlesin sellele, et seletagu härra Izimestjeville, mis ETA telegrammid kõnelevad sõjategevusest Soome rindel. Proua, kes oskas vabalt vene keelt, tõlkis talle mõne vastava telegrammi. Kuna seal ei olnud midagi punaväe edust, vaid kohati soomlased olid punaväe rünnakud tulemusrikkalt tõrjunud, siis telegrammid Tassi esindajat rohkem ei huvitanud.

Küsis, et kust Tartus saavat süüa. Vastasin, et igast restoranist ja sööklast ning lisan, et ma viin ta einele. Läksime Rüütli ja Kүүtri tänava nurgal asetsevasse «Kuld-lõvisse», endine Segerlini restoran, mis peremehe vahetamisega oli saanud enesele ka uue nime. Küsisin Izimestjevilt, kuidas on tema muljed Tartust. Vastas: «Ujutnoi gorodok (mugav linnake)!»

«Kuldlövi» oli esmapäeva hommikul küllalistest võrdlemisi tühi. Baariruumis leti ees oli kaks meest, suur saal oli täiesti lage. Sinna ühe laua taha võtsime istet. Kelner tuli söögikaardiga. «Seltsimees» vaatas kaarti ja ulatas siis minule: valigu mina, mis on maitsev — ilmselt ei osanud ta ise sealt midagi valida, sest kaart oli eesti- ja prantsuskeelne. Tegin küllalisele ettepaneku võtta külmaks toiduks searibi sibulaga ja soolatud lõhet. Soojaks toiduks sibulaklopsi. Küllaline oli sellega väga nõus — ta teadvat, et need toidud on hästi maitvad. Tellisin ka ühe väikese karahvini valget viina, veini «seltsimees» ei soovinud. Lõpuks jõime kohvi konjakiga.

Kogu söömisaja käis ta mulle peale kui uni: tema teadvat, et mina olen lehe tegelik koostaja, pangu rohkem sisse Tassi kultuurteateid. Ta olevat statistikat teinud ja leidnud, et «Postimehes» tulevat iga numbri kohta ainult 20 rida Tassi «kultuurat». Kas ei saaks ikka rohkem. Kauples kui juut, nagu ütleb rahva kõnekäänd niisuguse linuja kohta.

Eine oli söödud ja «seltsimees» Izimestjev kelneri poolt ukse ette tellitud taksose istudes ja mulle hüvastijätuks kätt ulatades kauples ikka veel oma «kultuuraga», kuigi sellest meie lühikese koosviibimise kestel oli juba vähemalt kümme korda kõneldud. Viimane lause oli: «Pange 20 rea asemel igapäev 40 rida lehte. Teie saate seda teha, kui te ainult tahate!»

Dr. Viktor Hion

1939. aasta lõpul olid Eestis omavalitsuste valimised. Tartus oli üheks linnavolikogu

kandidaadiks dr. Viktor Hion, kes kajastas opositsiooni isamaaliitlikele kandidaatidele. Valimiseelsel koosolekul «Vanemuise» kontsertsaalis kõneldes omavalitsuslike kogu de ülesannetest oli ta maininud kompartei võimsust, mis juhtivat suurt Nõukogude Liitu. Seejuures oli ta lisanud midagi poolähvardavat meil kehtiva omavalitsusliku korra kohta. Selline vihje, nagu koosolekul olnud reporter jutustas, tundus hetkel kuidagi imekülluna. Eestis oli kompartei suletud 1918. a detsembrist peale ja milleks oli doktorihärral vajalik oma valimiseelses kõnes puistata selline kummaline lause. Ei nõudnud kompartei legaliseerimist ka N. Liiduga sõlmitud abistamispaht. Otse vastupidi, seal oli sõnaselgelt väljendatud, et too paht ei tohi puududa kummagi lepinguosalise ühiskondlikku ega majanduslikku struktuuri.

Tundsin dr. Hionit isiklikult ja teadsin, et tema oli viimastel aastatel tegev Tartu töölisteatri ringkonnas mingi õppejõuna, samuti juhtis ta nn. tööliste võimlemisrühmade tegevust ja kehalisi harjutusi. Millal temast sai töölistegelane, mis nagu pärast selgus oli kattenimeks kommunistlikule tegevusele, seda ma ei tea, kuid ajal, mil mina teda tundma õppisin, oli ta Tartu Maarjamõisa väljal asetseva närvikliiniku juhataja prof. L. Puusepa assistendiks. See oli 1929. aastal.

Neuroloog prof. L. Puusepp oli kuulus oma teaduslike töödega ja peaaegu operatsioonidega. Tema algatusel asutati Maarjamõisa närvikliiniku juurde kõnehäirete ravimise laboratooriumi ja selle juhatajaks sai dr. V. Hion. See oli kas 1928. a lõpul või järgneva aasta algul. Toimetus tahtis tuua ülevaate lehes tollest moodsast raviasutisest. See ülesanne langes minule. Telefoniteel leppisin dr. Hioniga kokku külastamispäeva ja kella-aja suhtes ning läksin.

Minu kohale saabudes viis dr. Hion mind prof. Puusepa juurde, kes andis ülevaate alustest, millele oli rajatud kõnehäirete laboratooriumi töö.

«Kas te tunnete neljataktilist plahvatusmootorit?» küsis professor. Saanud mult jaatava vastuse, ta jätkas: «Kui niisuguses mootoris on üks takt ummistunud, siis mootor ei tööta korralikult, vaid ebarütmiliselt. Sama lugu on inimesega. Tema häälepaelte tegevus peab olema kooskõlas hingamisega. Kui seda ei ole, on kõne häiritud. Tekib katkeline kõne ja kokutamine. Meie laboratooriumi ülesanne on kõnehäireid arstida ja selleks kõige pealt selgitada häirete tekkimise põhjused. Need on harva orgaanilised, enamasti alati on need psüühilised ja põhjenevad patsiendi noorpõlves läbielatud vapustavate sündmustele. Meie ülesanne on häiret põh-

justanud sündmus välja uurida ja vastavalt selle iseloomule patsienti sugereerida, et ta on võimeline normaalselt kõnelema.»

Sellega oli prof. Puusepa selgitav sissejuhatus lõpul ja koos dr. Hioniga läksin laboratooriumi, mis asetes hoone keldrikorrusel ja esimesel pilgul jättis tavalise arstikabineti mulje. Dr. Hionil pidi hakkama haigete vastuvõtt ja ta lubas mul kõnetundi pealt kuulata. Et patsiendid seda ei märkaks, sain ma selga valge arstikilti ja patsientidele lubas ta mind esitleda kui enda assistenti. Mulle tegelikult tööst parema pildi saamiseks võttis ta esimesena ette ühe uue juhtumi — oma hädaga esmakordselt arsti juurde tulnu. See oli noor tervisest lõkendav maatüdruk, kelle kõne tõepoolest meenutas ummistunud mootori käiku. Dr. Hion küsitles tema personaalandmeid, haridust jne. Märkinud need oma kartoteegi lehele, hakkas ta tasapisi, väga rahulikult ning nagu enesestmõistetavaid küsimusi esitades uurima kõnehäire põhjust. Laskis tal jutustada oma lapsepõlvest, kodusest elust jne. esitades sekka mõne täiendava küsimuse. Tüdruk jutustas ja vastas tõrkumata. Aeg-ajalt dr. Hion prantsuse keeles juhtis mu tähelepanu ühele või teisele nüansile tüdruku jutus. Oma risküsimuste järjega jõudis ta niinimetatud vapustavate elamusteni. Enne nende kohta küsimuste esitamist, ta seletas, et iga inimese elus on mõningaid elamusi, mis tugevasti vapustavad ja vahel niisugused vapustused võivad jätta jälgi edaspidisesse ellu. Kuid neid jälgi on võimalik ära ravida.

Tüdruk muutus kuidagi kinnisemaks ja nagu häbelikumaks, kõne veelgi katkendlikumaks. Dr. Hion julgustas teda kõigest avameelselt jutustama, sest alles siis saab asuda ravima, kui kõnehäire põhjused on teada. Hulkade risküsimuste varal lõpuks selgus, et 14 või 15 aastasel oli tahetud teda vägistada ja sellest peale ta hakanud kokutama.

«Nüüd on põhjus käes,» märkis dr. Hion prantsuse keeles mulle ja seletas siis tüdrukule, et olgu see mureta: kokutamise arstime ära. Määras talle uue visiidi aja. Tüdruk lahkus rõõmsana arsti lohutavast lubadusest. Sellele psühoanalüütilisele küsitlemisele oli kulunud umbes paar tundi.

«Nüüd on teil ettekujutus, kuidas meie siin avastame kõnehäirete põhjused,» sõnas enesega rahulolev tohter. «Tegelikult raviks kasutame hüpnootsi, hääleseadet, nagu seda õpivad lauljad ja teised lava-artistid. Teeme sellekohaseid vastavaid harjutusi ja muud. See töö nõuab aega, aga annab ka tulemusi,» lõpetas ta mulle oma seletuse. Kuupalju konkreetseid tulemusi too laboratoorium saavutas, seda ma kahjuks ei tea.

Läti presidendi pressireferent Eestit süüdistamas

Välisminister prof. A. Piip ütles sügisel oma raadiokõnes, et ümberkujundamine Balti riikide regioonis nõuab tihedamat koostööd nende rahvaste vahel. Selline poliitiline juhtimõte oli ilmnunud ka Läti ja Leedu valit-suses. Peeti kolme riigi välisministrite konve-rents ja kevadtalvel, kas veebruari lõpul või märtsi algul oli Tallinnas kolme Balti riigi ajakirjanike esindajate kokkutulek. Mina sellel konverentsil ei käinud, olin seotud tööga toimetuses, kuid pärast konverentsi koju sõitvad Läti ja Leedu delegaadid peatu-sid Tartus. Meie välisministeeriumi üles-andel andis «Postimees» neile lõunasöögi. See toimus «Vanemuise» einelauas ja sellest ma võtsin osa.

Minu lauanaabriks sattus Riias ilmuva «Briva Sheme» esindaja, kolmekümnendates aastates või pisut üle selle olev brunett, keskmist kasvu ja meeldiva hääletämbriga mees. Nime ma ei mäleta. Ütles end olevat Läti president K. Ulmanise pressireferendi. Kui olime ühe-teise päevaküsimuse üle pisut mõtteid vahetanud, esits ta mulle süüdistava küsimuse:

«Miks teie, eestlased, üksipäini sõlmisite N. Liiduga abistamispakti ega kutsunud Lätit ja Leedut kaasa? Kui kõik kolm Balti riiki oleksid ühiselt sõlminud need paktid, siis oleks asi olnud meile kõigile kergem. Eestisse tulnuks laevastikubaas, Lätisse lennubaas ja Leedusse jalgväebaas.»

Kui ma avaldasin imestust, kust ta sellise jutu võtab, et Eesti Lätit asjast ei informeerinud, siis oli vastus väga lihtne: tema kui president Ulmanise pressireferent teadvat seda surmkindlalt. Ei olevat muud ütelda, kui Eesti olevat baaside nõudluse osas hal-vasti talitanud. Kuna olin baasidelepingu sõlmimise eellugudega üsna kursis, siis hakka-sin sellisele süüdistusele kindlalt vastu ja tõin välja argumentid, mis kõnelesid just vastu-pidist. Läti sõjavägede ülemjuhataja ei tulnud Valka meie ülemjuhataja kindral Laidoneri kutse peale. Meie saadik Hans Rebane Riias informeeris Läti välisministeeriumi Moskva nõudmistest Eesti vastu. Kuid Läti välisminis-teeriumist vastati, et see on puhtal kujul Eesti ja N. Liidu vaheline küsimus seoses põgenenud Poola allveelaeva Orzeliga. Läti end sellesse ei sega.

Naaber läks kui põlema: see jutt ei ole-vat õige! Tema kui Läti presidendi isiklik pressireferent teadvat väga täpselt: Eesti ei olevat baaside nõudmise puhul pööranud Läti poole toetuse saamiseks.

Laskmata end provotseerida sellisest jutust, kuigi mul sisemiselt kihvatas, vaidle-

sime edasi, paiguti üsna ägedasti. Lõpptule-musena ei saanud tema mind veenda oma argumendiga, et ta nii kõrgel positsioonil oleva isikuna kõike teab täpselt, samuti ei veennud teda minu seletused, kumbki jäi iseenesele kindlaks. Meie hüvastijätmine pärast lõunasööki, mil külalised hakkasid lahkuma, et tõtata rongile, oli formaalne ning külm.

Tagant järele mõeldes tolele vaidlusele ajakaugvaates, mulle näib, et Lätis oli tead-likult lastud liikvele jutt, nagu oleks Eesti abistamispakti osas omapead talitanud, mille tõttu olukorrad kujunesid nii nagu nad kuju-nesid. Et kolm Balti riiki koos moodusta-nuksid suurema jõuüksuse — umbes kuue miljoni elanikuga, kes võinuks välja panna 600.000-lise armee, mille puhul Moskva oma nõudlustes oleks olnud reserveeritum ning läbirääkimistel kannatlikum ja võimalik, et ka mõnel määral järeleandlikum, on tõe-näoline. Aga Kremli kasutati osavalt tun-tud strateegiat — võtta oma ohvrid käsile üksikult, mis Moskval ka täiel määral õn-nestus. Ta algas Eestiga ja kuna Läti tema poole pöördumisel toetuse saamiseks Mosk-va nõudluste vastu, niioeldada alt ära hüppas, siis püüti oma väärsammu ajada Eesti süüks, kes oli esimene Moskva ohver, kuigi tõigad rääkisid teist keelt.

Kui Eesti ja Läti läinuksid koos, on võimalik, et siis Leedu ka nendega oleks ühinenud, kuigi Leedul tol ajal olid head suhted N. Liiduga, sest viimane oli lubanud Leedule Vilno piirkonna, mis N. Liidu väed Poolale kallale tungides olid okupeerinud. Nii täitus Leedu kauaaegne unistus.

Äikese eel

Päevad veeresid kevadesse. Sõda Euroopas oli jäänud takerduma. Pärast Poola välk-vallutamist ei olnud Saksa poolel ilmnenu-d suuremat aktiivsust. Soome talvesõda oli lõp-punud märtsis 1940 Moskva rahulepinguga, millega raskeid ohvreid kandnud Soome tüki Karjala kannast koos Viiburi linnaga pidi loovutama Vene karule, samuti mitmed maa-alad piiri lähikonnas, andma laevastiku baasi Porkkalasse ja maksma ränka sõjakulu oma ründajale. Aga Soome iseseisvus oli pääs-tetud ja Nõukogude Liit, kes läks välksõja taktikaga Soomet vallutama, kandnud ränki kaotusi nii inimelude kui ka sõjavarustuse osas, aga eelkõige oli tema prestiiž saanud tugeva hoobi, sest kõrgemad komandörid olid lubanud Soomet lüüa «ponemetsko-mu» — see on Saksa välksõja põhimõttel.

Töö toimetuses kulges oma tavasil rada ja elu igas muuski osas näis edenevat oma

käiku niipalju kui see üldise sõjaolukorra tõttu osutus võimalikuks. Meie sõjaväeline esindus sõitis Moskvasse läbirääkimisi pidama Eesti armeele relvastuse saamiseks, millest oli olnud juttu baasidepepingu sõlmimisel ja mille teostamisele meiepoolest taheti nüüd asuda. See oli jälle niinimetatud kinnine teade, millest lehe veergudel ei tohtinud lähemalt kirjutada. Ma ei mäleta, kas isegi lakoonilist sõnumit selle kohta võis avaldada. Eraviisiliselt kuulsin Riiklikust Propaganda Talitusest Ilmar Raudmaalt, et venelased meile relvade müügi osas on otse spekulandid. Nende hinnad olevat kuulmatult kõrged. Näiteks tavalise vintpüssi padruni eest nõutavat Eesti rahas 25 senti.

Tallinnast tuli teade, et venelased tahavad neile antud baase kiiresti välja ehitada. Ja et kohapeal ei olevat küllalt kvalifitseeritud tööjõudu, siis toovad nad mõni tuhat meest Venemaalt. Need saabusid, olid väga näruselt riides ja rahvas ristas nad «Kaasani üliõpilasteks». Mis need mehed tegid baasides, seda ma ei tea, samuti, milline oli nende kvalifikatsioon, kuid paari kuu pärast olid nad kõvad Eesti «rahva hääle tegijad», kuid sellest lähemalt pärastpoole.

Ühel hommikul toimetusse läinud, olid seal nagu tavaliselt varakult Tallinnast telefoni teel vastuvõetud ETA telegrammid, milised seekord kõnelesid Saksa äkkrünnakust Taani, Norrasse ja Hollandisse. Need väikeriigid olid mõningate võitluste järel sunnitud kapituleeruma, kus juures Hollandi kuningannal koos oma perekonnaga õnnestus põgeneda Inglismaale. Saksa ametlik teade aga põhjendas nende väikeriikide okupeerimist ettejärdumise inglastest, kellel olnud sama plaan ja sealt kaudu tahetud suunata küljehoop Saksamaale, ent Saksa luure avastanud vaenlase kava ja Saksa sõjajõud olnud nobedamad. Nüüd, mil sakslased olid okupeerinud Norra, tegid inglased dessandi Põhja-Norrasse Narviki rajooni, et vaenlane sealt välja lüüa, aga see neil ei õnnestunud.

Peagi hakkasid tulema teated, et Saksamaa on hakanud täie jõuga ründama Prantsusmaad ja sama taktikaga kui eelmise maailmasõja ajal — läbi Belgia, et sealt kaudu tungida Prantsuse tugevast kindlustusliini otsast mööda ja haarata tolle kuulsa Maginot' liini kaitsjaid selja tagant. Rünnak teostus jälle tuntud väiksõja taktikaga ja omas palju suuremat efektiivsust kui Esimese maailmasõja ajastul. Belgia oli peagi vallutatud ja sakslased kiiresti edasi tungimas Prantsuse aladele.

Aeg oli jõudnud varajasse suvesse, kui korraga tulid Moskvast kummalsed teated. Seni oli Rahvakomissaride Nõukogu esimees V. Molotov Ülemnõukogus kinnitanud, et

Balti riikidega sõlmitud abistamispaktide täitmine areneb kõigiti normaalselt. Nüüd aga korraga teatas Tass, et Leedus olevat paar punaväelast olnud kadunud. Neid olevat tükk aega kuski kinni hoitud ja mingeid sõjalisi andmeid välja pressitud. Kui nad aga nõutud andmeid ei ole andnud, siis lõpuks nad lastud vabaks. See olevat abistamispakti jäme rikkumine ja Leedu valitsus on vastutav sellise teo eest. Nõukogude Liit nõuab Leedus uue valitsuse moodustamist, kes ausalt täidab abistamispakti. Teiseks nõuab Leedus asetseva Nõukogude Liidu garnisoni julgeoleku huvides uute täiendavate väeosade saatmise võimaldamist Leedu territooriumile. Nõue oli esitatud ultimaatumi kujul ja vastuse andmiseks antud lühike aeg, kas kaksteist või koguni kuus tundi. Leedul ei jäänud muud üle kui ultimaatum vastu võtta ja 15. juuni varahommikul Vene punaarmee üksused asusid Leedut okupeerima. See oli halba ennustav teade, kuid üldiselt meie inimesed siiski veel ei osanud Balti rahvastele alanud traagika suurust taibata.

Tallinnas oli parajasti Balti nädal kõigi Balti rahvaste esindajate osavõtul. Seal arutati mitmesuguseid päevaprobleeme ja Balti rahvaste kultuuri vastastikust vahendamist. Leedu sündmuste puhul lõpetati konverents varem kui see oli kavas ette nähtud ja delegaadid sõitsid koju.

15. juuni oli laupäev. Toimetuses töö lõpetanud, sõitsin õhtuse rongiga Elvasse, kus mu perekond suvitas. Pühapäeva eelõunal pidin olema Tartus tagasi esmaspäevase lehe toimetamiseks. Hommikupoolikul ei olnud meil toimetuse Tallinna osakonnaga ühendust, sest leht ilmus järgmise päeva hommiku esimestel tundidel. Intensiivsem tegevus toimetuses algas pärast lõunat, nii kella nelja paiku. Seni oli mul aega sortida valmislaotud artiklite äratõmbeid, mida neist planeerida järgmise lehte, mis võisid veel oodata ilma oma aktuaalsust kaotamata. Redigeerisin mõne uue käsikirja trükivalmis ja kella 2 paiku läksin raekoja kõrval asetsevasse sööklasse «Koit» lõunatama. Juhuslikult sattusin ühte lauda Riigikogu kauaaegse liikme sotsialist Jaan Vainiga, keda isiklikult pisut tundsin.

Enesestmõistetavusega kaldus jutt päevasündmustele. Küsisin, mida tema arvab Vene vägede saatmisest Leetu. Härra Vain oli kuidagi napsõnaline, kuid mainis, et küll need väed on juba Saksa piiril ja algavad sealt pealetungi Saksamaale. «Aga kuhu jääb siis Moskva ja Berliini sõpruspakt ning mittekaaletungi leping?»

Lauanaaber lõi käega ja ütles, et sel ei olevat nüüd enam mingit olulist tähtsust.

Sõjasündmused läänes olevat näidanud, et on aeg hakata pidurdama Saksamaad. Härra Vain rohkem motiive ei esitanud ja sellega jäigi me jutt.

Mulle tundus too kauaaegse poliitiku argument veidrana. Venemaa Molotovi ja Ribbentropi paktiga oli just avanud tee Teisele maailmasõjale. Ja nüüd, mil Saksamaa oli oma sõjaliste võimete kõrgseisul — Prantsusmaa oli lõõdud, Inglise väed Euroopast — mandrilt — välja pühitud — mis sundis nüüd Venemaad hakkama Saksamaad pidurdama ajal, kus Saksamaa võis Vene vastu koondada peaaegu kogu oma moodsa hiigla sõjamasina ning teda samuti lüüa. Kuivõrd efektiivne oli punaarmee, seda oli värskest näidanud Soome talvesõda. Jäi vaid õlgu kehitada sellise argumentatsiooni juures, aga eks igahel ole oma arusaam ning mõtteviis, mis alati ei tarvitse teiste omadega ühtuda.

Sõomise lõpetanud läksin toimetusse tööd jätkama. Aeg oli midagi kella nelja ümber, kui helistati meie toimetuse Tallinna osakonnast ja teatati: Moskva poolt on esitatud Eestile ultimaatum uue Moskvale sõbraliku valitsuse moodustamiseks ja uute täiendavate vägede saatmiseks Eestisse, et tagada abistamispakti ausat täitmist, milleks praegune valitsus ei olevat tahtlik. Ultimaatumile vastamiseks oli antud aega kuus tundi. Vabariigi valitsus presidendi eesistumisel olevat koos, et ultimaatum suhtes seisukohta võtta, kuid olevat arvata, et ollakse sunnitud Moskva nõudmistele järele andma.

See teade oli hetkel kui kapa täis keeva vett kaela, kuigi nüüd tagant järele mõeldes võinuks Leedu sündmuste puhul seda karta ka Eesti ja Läti osas. Kuid see on juba inimese loomuses, et ta püüab ohu olukorras mõelda, et see oht teda ehk siiski ei taba. Ultimaatum sõnastus oli ebamäärane: täiendavate vägede saatmine Eesti territooriumile (samasugune ultimaatum oli esitatud ka Lätile), et tagada abistamispakti ausat rakendamist. Viimane aga baseerus Eesti-Vene rahulepingul ja mittekallaletungi paktil. Seega oli loogiline, et need pidid jääma kehtima. Veider tundus vaid ultimaatumis esitatud süüdistus, et Balti riigid olevat sepsitsenud N. Liidu vastast rinnet ja sellega jämedalt rikkunud abistamispakti. Nende häälekandja «Revue Baltique» olevat muudetud N. Liidu vastase sõjaõhutamata häälekandjaks. See süüdistus tundus mitte ainult ülimalt naiivseks, vaid lausa rumalusena, sest ühtki sõjaplaani või kallaletungi provotseerivat kirjutist

Säilitatud originaali kirjaväis.

ei avaldata trükitud ning kõigile kättesaadavas ajakirjas. Pealegi olid kõik Balti riigid taotlenud erapooletust ja mingist sepsitsetud salanõust ei Saksa ega Vene vastu ei saanud juttugi olla, sest viimasega olid alles kaheksa kuu eest sõlmitud vastastikuse abistamise paktid, mida meie poolt taheti ausalt täita.

Leedust tuli teade, et seal on moodustatud uue valitsuse ajakirjanik Paleckis, saades peaministriks. President Smetona olevat põgenenud Saksamaale. See teade jättis imeliku, halba ennustava mulje sealsest olukorrast. Vastutav peatoimetaja Jaan Kitzberg, kes hulk aastaid oli toimetanud «Postimehe» välispoliitilist osakonda ja hästi tundis ka Leedu olukordi, väitis, et Paleckis olnud Smetonaga opositsioonis ja kord korraldanud Smetona vastase demonstratsiooni, sest Smetona valitsemistaktika kaldunud diktatuurile.

Ultimaatumis esitamine Eestile ja Lätile oli peagi rahva hulgas teada, üks ja teine päris telefoni teel selle kohta lähemat seletust ning ühtlasi, et kas president on asunud uue valitsuse moodustamisele. Öhtul ilmusid kolm-neli inimest toimetusse, nende hulgas ka luuletaja Valmar Adams, kes tavaliselt peaaegu kunagi toimetuses ei olnud käinud. Tema esimene küsimus oli: «Kes on meie Paleckis?» Muidugi tuli vastata, et praegu on see veel selgumata, kuigi vabariigi valitsus oli otsustanud ultimaatum vastu võtta ja peaminister prof. J. Uluots oli valitsuse nimel esitanud presidendile lahkumispalve.

Segaste tunnetega jätkasime toimetamistööd. Kuid selliste sündmuste puhul peab ajaleht lugejale midagi ütleva, kuidas asjasse tuleb suhtuda. Aga kuidas? Meie enestelegi oli pilt imelikult ähmane. Kuid ütleva pidi. Vastutav peatoimetaja Jaan Kitzberg, rahvamajanduse toimetaja August Tõllasepp ja käesolevate ridade kirjutaja arutasid koos, mida ütelda. Kuna ultimaatumis oli rõhutatud N. Liidu rahu säilitamise tahet, siis leidsime, et tuleb lähtuda sellest, pealegi oli riiklik Propaganda Talitus teatanud, et kuna valitsus oli sunnitud ultimaatum vastu võtma, siis ei ole mõtet lehtedel hakata vaidlema seal esitatud «süüdistuste» suhtes, mis võiks asja veelgi halvendada. Nii siis lühijuhkiri, mille kirjutas Jaan Kitzberg, oli baseeritud just N. Liidu rahutahte allakriipsutamisele eeldusega, et N. Liit ka tulevikus täites abistamispakti ja neid lepinguid, millele too pakt tugines, s. o Tartu rahuleping 2. veebr. 1920 ja mittekallaletungi leping 1932. aastast.

(Järgneb)

ELAV AJALUGU

MART NIKLUS

Mälestusi võitluskaaslastest

Mulle sai osaks au tutvuda ukraina patrioodid ja rahvuskangelase Vassil Stussiga /Василь Стус/ Kutšino asutuse VS-389/36 nn erirežiimi osakonnas 1981. a algul.

Värskelt represserituna saabusin Tallinna vanglast Permi oblastisse 1981. a veebruaris, kuid teiste «polossatikutega» (välja arvatud minuga samasse haiglapalatisse sattunud Levko Lukjanenko) kohtusin alles sama aasta aprillis! Need teatasid, et vangla ühes kõrvalkambris peetakse kinni Ukraina Helsingi järelevalvegrupi liiget, luuletajat ja kirjameest Vassil Stussi. Teda iseloomustati kui erakordselt põhimõttekindlat ja mehist vabadusvõitlejat, kellele (nagu paljudele teistelegi) olid repressiivorganid «Nõukogude-vastase agitatsiooni ja propaganda» eest mõistnud maksimaalse võimaliku karistumäära.

Esimest korda kohtasin Vassili palgest palgesse täiesti juhuslikult. Mingi vangivalvurite eksituse tõttu toodi ta kambrisse, kus laua taga istusin mina. Vassil tervitas kambri olijaid, kuid rohkem suhelda ei jõudnudki, sest peatselt kutsuti ta välja ning viidi teise kambrisse.

Sama aasta suvel aga juhtus, et pärast järjekordset kartseris istumist otsustati mind ennast üle viia teise kambrisse. Ja saatuse tahtel sattusin just sinna (nr 20), kus istusid Balys Gajauskas, Jevgeni Polištšuk, Ivan Mamtšitš, Semjon Skalotš («Pokutnik») ja Vassil Stuss.

Täitus minu ammune soov Vassiliga lähemalt tuttavaks saada. Selle lühikese aja vältel, mis me koos olime, said aatekaaslastest mitte üksnes kambri- ja saatusekaaslased, vaid ka head sõbrad. Korduvatest sellekohastest ettepanekutest hoolimata keeldus Vassil ometi oma «kolleegi» sinatamast, vaid kuni lõpuni pöördus minu poole teie-vormis.

Ta oli pikka kasvu, kõhn, üle elanud mitmeid vigastusi ja vanglas läbi teinud maoperatsiooni, kuid kõigest hoolimata oli ta füüsiliselt uskumatult tugev. Tema pilgus oli midagi majakovskilikku. Suitsetas kirglikult piipu, kuid teades, et kambri kõik teised on mittesuitsetajad, tõmbas seda alati kas avatud õhuakna või siis kambri kahekordsete rauduste pilude juures. Isegi seesuguses olukorras oli tal alati mingi raamat käes, ning raske oleks olnud otsustada, kummast — kas piibust

või raamatust — ta oleks kõigepealt olnud valmis loobuma.

Stuss kuivatas endale kambri keskkütteradiaatorite ribide vahel leivakannikaid ning näris neid võimaluse korral — haiglatoidule ei määratud teda kunagi, ning paljut ei saanud ta süüa.

Mäletan, kui kord oli Vassil sugulastelt saanud kilose panderolli küpsistega. Pani selle avatult kambri keskele lauale ning palus igal kambrikaaslasel sealt võtta. Niiviisi tegimegi, ning nüüd tagantjärele tundub, et ega panderolli saajale endale peaaegu midagi üle jäänudki...

Erihariduselt oli ta ukraina filoloog, töötanud lühikest aega õpetajana ja ajakirjanikuna. Nägemine oli tal (nagu enamikul teistelgi) vanglatingimustes rikutud. Lugemise ajal sobitas ta ühtelugu ninale prille, mahalibisemise vältimiseks olid prilliaisad kuklal ühendatud kummipaelaga. Ikkagi ei tahtnud prillid kuidagimoodi õiges asendis püsida. Seesuguste manipulatsioonide ajal naljatas keegi kambrikaaslastest: «Vassil näeb nüüd välja otseku kirjandusteaduse professor.» Mille peale asjaosaline kostis: «Aga kas ma ei võiks seda ka olla?»

Vassil oli tõepoolest väga arenenud mõistuse ja laialdaste huvidega inimene. Iseloom oli tal raskevõitu, harva juhtus, et ta naeratas või nalja tegi (seda tõsiselt ilmet säilitades). Oma diletantsuses küsisin temalt kord: «Vassilju, ütle, kas sa kunagi ka humoristlikke luuletusi oled kirjutanud?» Vastuseks sain: «Ei — ainult iroonilisi.» Viimaseid ta võib-olla kirja ei pannudki, vaid mõtles töökambris «parandusliku töö» tegemise ajal vemmälvõrsse peast välja, näiteks «За Родину, за Сталину — и Гатина-татарина» (R. Gatin — üks stalinistlikke sadiste, kellele nn erirežiimi tingimustes valmistati erilist naudingut teisitimõtleva intelligentsi piinamine). Ühe tuntud nõukogude laulu paroodia kõlas aga nii:

*Хорошо курить инуры
при родной Советской власти.
Надзиратели — воры,
каждый рвёт тебя на части.
Ленин как психбольной
нам подарил конвою —
Славнуы КПСС!*

Selles maapealses põrgus, «tiigrinahka» rietatult jäi Vassil ikkagi džentelmeniks. Vaadetelt oli ta veendunud antikommunist,

suhtlemisel vangivalvurite ja ülemustega kompromissitu. KGBd iseloomustas ta kui «bandiitlikku, Gestapo tüüpi asutust» — läbielatud arvestades oli tal selleks põhjust rohkem kui küllalt.

Ta valdas perfektelt vene keelt ning aitas korduvalt ka mind keeliliselt korrektseid ning sisult argumenteeritud avaldusi koostada (mis stagnatsioonialajal jäid ikkagi vaid «hüüdjaks hääleks kõrbes»). Luges saksa, inglise, prantsuse ja veel mõnes teiseski keeles. Töökambrisse oli tal lehekestel sageli kaasa võetud võõrkeelseid sõnu, mis tööpäeva lõpuks — töötegemise kõrvalt ja valvurite eest varjates — said korralikult pähe õpitud.

Kuskilt oli Vassil leidnud Rudyard Kiplingi luuletuse «If» originaalkeeles ning mäletan, kuidas me — leedulane Balys, ukrainlane Vassil ning eestlasest siinkirjutaja — tema eestvedamisel ning üksteisega võisteldes selle kaheksa salmi pähe õppisime:

*If you can keep your head when all
about you
Are losing theirs and blaming it on you,
If you can trust yourself when all men
doubt you
But make allowance for their doubting
too;*

*If you can wait and not be tired by
waiting,
Or being lied about, don't deal in lies,
Or being hated, don't give way to hating,
And yet don't look too good, nor talk too
wise;*

*If you can make one heap of all your
winnings
And risk it on one turn of pitch-and-toss,
And lose, and start again at your begin-
nings
And never breathe a word about your
loss;*

*If you can force your heart and nerve and
sinew
To serve you long after they are gone,
And so hold on when there is nothing in
you
Except the Will which says to them: 'Hold
on!*

Arvan, et just see luuletus andis meile suurt jõudu saatust trotsida ning vähemalt kahele tahtmist kuni lõpuni vastu pidada.

Ülde oli Vassilil iga minut arvel. Tööst vabal ajal, niipalju kui vähegi võimalik, ikka ta midagi luges või uuris. Mäletan, et eriti paelus teda Rainer Maria Rilke impressionist-

lik, filosoofilisel sügav lüürika. Kas ta ka ise vangistuses loomunguliselt tegev oli, selle kohta mul andmeid pole. Tegelikult oli nn erirežiimi tingimustes raske midagi kirjutada või kirjutatud säilitada: iga hetk võisid komso-molimärgiga gangsterid ja teised mundri-kandjad kambrisse siseneda ning vangilt «kontrollimiseks» kõik käest ära võtta.

Suurt huvi pakkus Vassilile üks «Raamat postiga» kaudu saadud saksakeelne värvitahv- litega taimemääraraja. Leppisime juba kokku, et kunagi läheme koos botaanilisele ekskursioonile... Väga rõõmustasid teda perekon- naliikmetelt saadud kirjad ning mäletan ühte fotot, kus ta abikaasa Valentina ja poeg Dmõtro olid koos suusatamas. Vahel mängis Vassil S. Skalõtsiga malet.

Tal oli ilus lauluhää, kartseri üksinduses lau- laste meelelahutuseks imiteeris ta vahel oiva- liselt osakonnas tegutsevate «ümberkasva- tajate» maneere. Viimased muidugi vihkasid teda ning sageli istus vaene Vassil kartseris. Tal oli ilus lauluhää, kartseri üksinduses lau- lis ta ukrainakeelseid laule. Suurt lugu pidas ta klassikalises muusikast, mida vahe- tevahel «krapist» kostis, ning me vahetasime kuuldu üle mõtteid.

Eestlastesse suhtus Vassil lugupidamisega ning väljendas kahetsust selle üle, et tal veel kordagi pole juhust olnud Baltikumis vii- bida. Tema solidaarsustunne teiste poliitvan- gide suhtes oli vist ületamatu. Kui ma igal aastal 27. märtsil protestiks oma kaaskohtu- aluse Jüri Kuke surnukspiiinamise vastu pida- sin näljastreiki, siis — hoolimata viletsast ter- visest — ühines sellega ka Vassil. Ja kui vangivalvurid mind üksikkambris mõnitasid, siis oli Vassil kaasvangide hulgast ainus, kes nende tegevuse vastu valjusti protestee- rida julges.

Viibisin Vassiliga samas kambris koos mõne kuu. Juba 1982. a eraldati meid teine- teisest — tema pandi istuma ПКТ (üksik- vangistuse) ühte, mina aga teise kambrisse.

Kui «negatiivne eeskuju teistele süüdi- mõistetutele» saadeti mind 1983. a suvel Tšos- sovi rajooni rahvakohtu otsuse kohaselt kol- meks aastaks Tšistopoli vanglasse. Lahku- mine sõbrast oli dramaatiline. Enne teele- saatmist otsisid vangivalvurid mind põhja- likult läbi üksikkambris nr 6, tema aga oli samal ajal üksinduses ja «lunastas oma süüd» vastaskambris nr 7. Teineteist me enam ei näinud. Ta aga kuulis kõik ning saime läbi suletud uste siiski teineteisele hüvastijätuks karjuda. Väljendasin lootust, et Vassil mulle Tšistopoli vanglasse peatselt järele tuleb, kuna olime ju mõlemad «parandamatud» ning veendunud, et hullemat paika kui Kutšino nn erirežiimi osakond koos selles pesitsevate

repressiivmaniakkidega pole maailmas olemas.

1983.—1986. a istusingi koos Grigori Priohtodko jt ukraina poliitvangidega Tšistopoli «asutuses» ВЭ-148/ct-4. Ootasime kõik «täiendust» Permi oblastist, oleksime valmis olnud Vassili üksikõik missuguses kambris avasüli vastu võtma ning tema eest kas või töötama. Ta ei tulnud ... Tekkis mitmesuguseid oletusi.

1986. a juulis sai mul Tšistopolis olemise aeg täis. Mind saadeti puruhaigena Kutšinosse tagasi ning düsenteeria järelraviks otse järgmisel päeval sõrastasutusse BC-389/35 keskhaiglasse. Seal sain teada, et juba 1985. a septembris oli Vassil Kutšinos surnuks piinatud ...

Augustis 1986 saadeti mind haiglast nn erirežiimi osakonda tagasi ning paigutati üksikkambrisse nr 3. Just selles oli aasta tagasi lõppenud sõbra elutee. Mind haaras enneolematu ängistus. 5. septembril 1986 kuulutasin protestiks välja näljastreigi ning seisin terve päeva leinaseisakus naride kõrval, milledest ühel olin leidnud sissekraabituna ... CTVC.

Vassili surma asjaoludest ja matustest ma kuigi palju teada ei saanud. Kuulsin vaid, et augustis 1985 olnud ta väga pessimistlikus meeleolus, kuna valvurid olid teda kartseris mõnitanud ja piinanud, ning oli keeldunud arstiabist. Kohalikul kalmistul pandud tema hauale post numbriga 9, raamatud ja isiklikud asjad aga kandnud vangivalvurid laiali ja põletanud ära ...

Arvan, et kui Vassilil oleks minu järel õnnestunud Tšistopoli vanglasse «evakueeruda», oleks ta seal vahest kuni *perestroika* ja *glasnosti* ajajärguni ellu jäänud ning hiljemalt 1988. a koos teiste poliitvangidega vabadusse pääsenud.

Rahvusvahelise avalikkuse ja oma maa kodanike arvukate protestide tulemusel sain mina 1988. a suvel Permi oblastist tulema ning astusin teistsuguses seisuses inimesena 13. juulil kodulinna Tartu jaamas rongilt maha. Kaks kuud hiljem aga sõitsin vabatahtlikult tagasi endisesse asupaika Euroopa ja Aasia piiril.

Tšussovaja jõe kaldalt Borissovo küla kalmistult otsisin üles nimetu haua nr 9. Korrastasin seda ja tegin mõned fotod; üksikasjalikum ülevaade sellest külastusest on esitatud pealkirja «Экскурсия в прошлое» all kogumikus «Украинский час», выпуск I-й, lk 41—44 (1989). Kinostudio «Tallinnfilm» konsultandina külastasin Vassili hauda 1989. a mais teist korda. Istutasime sellele ühe Eestist kaasatoodud elupuu. Filmilindile jäädvustasime ka üksikkambri nr 3 kokkupandavad narid ...

Kahjuks ei saanud ma Vassil Stussi ja teiste ukraina poliitvangide ümbermatmisest Kiievisse 1989. a sügisel osa võtta, kuna just samal ajal olin hõivatud oma kaaskohtualuse Jüri Kuke ümbermatmisega Vologda kalmistult Eestisse.

Vassil Stussi ja teiste Kutšino märtrite surmas süüdlased tuleb avalikustada ning nende üle inimsusevastaste kuritegude eest kohut mõista. Kahetsen südamest, et pärast paarkümmend aastat kestnud vaheega pole mulle avanenud uut võimalust Ukrainat ja sõbra kodulinna Kiievit külastada. Võin üksnes ette kujutada, missugust väljapaistvat osa ta tänapäeva Ukraina vabadus- ja iseseisvuspüüdlustes oleks võinud etendada. Leian, et oleks aeg Vassil Stussi, Inglise PEN-Klubi auliikme loomingut ka eesti keelde tõlkida. Mälestus võitluskaaslasest, kelle üle ukraina rahvas ja kogu inimkond uhkust võib tunda, on kustumatu.

MART NIKLUS Biograafilisi andmeid

Mart-Olav Niklus (sünd. 22. sept. 1934) — eesti bioloog, pedagoog, publitsist ja vabadusvõitleja.

Lõpetanud Tartu Ülikooli bioloog-zooloogina 1957. a. Töötanud Tartus võõrkeelte õpetajana, muusikuna jm. Avaldanud kümmeaastane teaduslikku tööd ornitoloogia alalt, ühiskondlik-poliitilisi artikleid kodu- ja välismaal, tõlkinud inglise, rootsi jt keeltest. Reisinud Baltimaades, mitmel pool Nõukogude Liidus, Lääne-Euroopas ja Põhja-Ameerikas. Poliitilistel motiividel 1958.—1966., ja 1980.—1988. a repressseeritud. Praegu täielikult rehabiliteeritud.

Eesti Looduseuurijate Seltsi, Eesti Ornitoloogiaühingu, Eesti Muinsuskaitse Seltsi, Eestirootslaste Kultuuri Seltsi, Eesti Inimõiguste Komisjoni algatusrühma, Rahvusvahelise Inimõiguste Seltsi (IGFM) ja Rahvusvahelise Amnestia (AI) tegevliige.

Molotovi-Ribbentropi Pakti Avalikustamise Eesti Grupi (MRP-AEG), Ukraina Helsinki järelevalvegrupi, Inglise PEN-klubi ja Nõukogude Poliitvangide Rahvusvahelise Assotsiatsiooni auliige.

Tartu Kodanike Komiteede liige, Eesti Kongressi saadik ja Eesti Komitee liige 1990. a.

Eestimaa Looduse Fondi president 1991. a. Autasustatud Kanada Eesti Kesknõukogu teenetemärgiga PRO ESTONIA 1981. a. Balti Ameerika Vabadusliiga auhind 1988. a.

Ühiskondlik-poliitilises tegevuses taotleb Eesti Vabariigi täieliku iseseisvuse taastamist 1920. a Tartu rahulepingust lähtudes, MRP tagajärgede likvideerimist, N. Liidu poolt Eesti Vabariigile tekitatud kahjude täielikku hüvitamist, inimõiguste ja põhivabaduste austamist, poliitvangide vabastamist ja rehabiliteerimist.

Sõltumatu (parteiitu), vallaline, töötab kirjasutuses «Valgus» mittekooesiselise tõlkijana. Aadress: Eesti, 202400 Tartu, Vikerkaare tn. 25, telef. (234) 62590.

LUGEMISSOOVITUS

TÖNU TANNBERG

Kas Eesti rahvuslik sõjaajalugu on välja surnud?

REIN HELME. 1812. AASTA EESTIS JA LÄTIS. «Olion», Tallinn, 1990. 248 lk.

Esimene eestikeelne ülevaade 1812. aasta sõjast — «Mällestamised Prantsuse-sõja ajast» — ilmus 1822. aastal O. W. Masingu «Maarahva Näddala-Lehes». Ja alles 168 aastat hiljem jõuti selleteemalise emakeelse monograafiani. Nendel aastatel, mis jäävad O. W. Masingu «Mälletamiste...» ja Rein Helme monograafia vahele, on maailmas 1812. aasta kohta kirjutatud tuhandeid raamatuid, artikleid, ülevaateid jms peamiselt siiski vene ja prantsuse keeles. See on igati mõistetav, sest nii Prantsusmaa kui ka Venemaa ajaloos on 1812. aasta erilisel kohal. Tuleb aga tunnistada, et mõlema poole historiograafiale on omane üks ühine puudus — vastaspoole algallikate suhteliselt tagasihoidlik kasutamine. Selles suhtes on meeldiv tõdeda, et meie monograafia on nimetatud puudusest üldjoontes vaba. Autor on oma töös kasutanud ulatuslikult Eesti ja Läti ajaloorhiivides, samuti NSV Liidu Riiklikus Sõjaajaloo Keskarhiivis (SARKA) olevaid arhiivmaterjale ning trükitud allikaid, kusjuures kasutatud on kõiki arvestatavaid Prantsuse-poolseid publikatsioone. Tervikuna tuginebki R. Helme monograafia rikkalikule allikmaterjalile ja asjakohasele kirjandusele. Mõnevõrra üllatusena ei leidu aga kirjanduse ülevaates B. Dundulise põhjalikku monograafiat 1812. aasta sündmustest Leedus (*Napoléon et la Lituanie en 1812*. Paris, 1940). B. Dundulis avaldas mitu selleteemalist artiklit ka nõukogude ajal ja oli üks vähesed N. Liidu uurijaid, kes Prantsuse arhiivides töötas (peale tema teadaolevalt veel autoritest J. Tarle, A. Manfred ja P. Zilin). Pealegi on ka R. Helme töös Leedu sündmustest põgusalt juttu.

R. Helme on oma monograafias põhiorhu asetanud 1812. aasta sündmuste sõjalise külje käsitlemisele Balti kubermangudes, see võtab enda alla ligi $\frac{2}{3}$ raamatu mahust. Esimeses peatükis «Sõja eelõhtul» vaatleb autor põhjalikult Venemaa ja Prantsusmaa ettevalmistusi ja valmisolekut sõjaks (sh relvajõude), sõjaplaane ning mõistagi jõudude vahekorraldust Balti sõjatandril. Balti kubermangudega oli seotud Prantsuse armee äärmine

vasak tiib, kus paiknes marssal Macdonaldi X korpus — kokku u 32 000 meest, kellest põhijõu (u 20 000) moodustasid preislased; lisaks veel poolakad, baierlased ja vestfaallased. Seega oli tegemist n-õ internatsionaalse korpusega, mille saatmine Poola-Leedu ja Balti aladele oli kindlasti ka poliitiline samm. Venelased said vastu seada tagavarapataljonidest formeeritud Riia ja Daugavpils (Dünaburg) garnisonid ning mõned kasakasalgad — kokku u 22 000 meest (lk 220). Lisaks veel sügavamal tagalas valveteenistust pidavad garnisoni- ja invaliidikomandod. Kuid kokkuvõttes jäid tsaarivalitsuse poolt teostatud kaitseabinõud Läänemere piirkonnas poolikuks ja «Väina jõe liin jäi üldse nõrgalt kaitstuks; Läti ja Eesti alad vaenlase sissetungi korral avatuks» (lk 43).

Sõjategevuse käik kujunes Balti sõjatandril siiski oodatust-loodetust teistsuguseks. Kampania algust — Macdonaldi X korpuse jõudmist läbi Leedu Kuramaale, esimesi kokkupõrkeid venelastega (kokkupõrge Liepaja sadamas, Iecava (Eckau) lahing) ning rinde stabiliseerumist juuli keskel, mille tulemusena preislased asetsusid poolkaarena Riia ette, jm aspektid — käsitleb autor raamatu teises peatükis «Neemenilt Väinale». Riias valitses samal ajal segadus, kuna puudus täpne ülevaade venelase tegevusest. Kindralkuberner M. J. G. von Essenil oli sõja alguses «vaenlase tegevusest üsna ähmane ettekujutus» (lk 48), mistõttu põletati ka ennatlikult Riia eeslinnad. Ebakindel olukord Balti sõjatandril ja eriti veel kindral M. J. G. von Esseni eksitavad ettekanded «häirisid Vene väejuhatust ja sundisid tõsiselt kartma Peterburi julgeoleku pärast» (lk 64). R. Helme on seda probleemi — Peterburi kaitse organiseerimist — eraldi alapeatükis ka põhjalikumalt käsitletud (lk 64–67) ja, nagu selgub kirjanduse ülevaatest, on ilmumas selleteemaline venekeelne uurimus NSV Liidu TA Ajaloo Instituudi väljaandena. Siin kirjutaja arvates oleks siiski võinud julgemalt rõhutada, et Peterburi kaitsva Narva korpuse formeerimine algas just tänu kindralkuberner M. J. G. von Esseni kohati liialt emotsionaalsele ettekandele. Autor märgib õigesti, et seda korpust hakati formeerima vastavalt Ministrite Komitee otsusele 12. juulist (lk 65). Tegemist oli Ministrite Komitee erakorralise istungiga, mis kutsuti kokku arutamaks 9. juulil saabunud kindral M. J. G. von

Esseni ettekannet, milles sisalduv teave (kindral Löwis of Menari taganemine Riiga, Jelgava langemine, Daugava jõe ületamine lumprava juures 9. juulil, Riia eeslinnade osaline põletamine jms) sundiski komiteed (arvestades, et vaenlane «võib läbi Pihkva ja Narva otse Peterburi peale liikuda») määrata Peterburi kaitse organiseerijaks jala-väekindral M. Goleniššev-Kutuzovi, kes omakorda alustas Narva korpuse formeerimist.¹ Rinde stabiliseerumisega juuli keskpaigas lõppes ka kampaania algus Balti sõjatandril. Kuna marssal Macdonaldi X korpus ei suutnud Riiat ümber piirata ega ka tõsiselt Peterburi ohustada, säilis venelastel tegevusvabadus, mis omakorda võimaldas kindralkuberner M. J. G. von Essenil Riia all üle minna aktiivsele kaitsele. 1812. aasta suvistest lahingutest annabki ülevaate monograafia kolmas peatükk «Suvised lahingud. Esimesed läbirääkimised preislastega». Sõjategevuse sellel etapil (juuli lõpp — september) algasid Riia garnisoni vasturünnakud; tegevuse asusid samuti suurtükipaadid. Augusti alguses veristes lahingutes (Dole lahing, võitlused Olaine ja Sloka ümbruses) kumbki pool otsustavat edu ei saavutanud. Lahingurohkeks kujunes ka september. Sel ajal ettevõetud Vene vägede suurpealetung aga luhus ning 20. septembril jõudis massidunud Vene väed Riiga tagasi. Kuid resümeerigem sündmused siinkohal autori sõnadega: «Septembri lõpp (oktoobri algus) jättis Riia masendusse, ent kuna midagi ähvardavat X korpuse poolt ei järgnenud, jätkus tavaline eelpostsõda» (lk 107), mis tähistab juba uue etapi algust Balti sõjatandril. 1812. aasta sõja lõpusündmusi — oktoobri—novembri lahinguid uue kindralkuberner markii Filippo Paulucci (kindral von Essen oli erru saadetud oktoobris) eestvedamisel, Macdonaldi X korpuse taganemist ja sõjategevuse kandumist Preisimaale — kirjeldab autor raamatu viimases peatükis «Väinalt Labiauni». 1812. aasta lõpulahinguks peab R. Helme Labiau (Polesk) lahingut — vastupidiselt nõukogude sõjaajaloolises kirjanduses käibivale seisukohale, et sõda lõppes Vene vägede jõudmisega piirile.

Sõjasündmuste kirjeldamisel on monograafias paljusid seniseid seisukohti korrigeeritud ning vajaduse korral ümbergi lükatud. Olgu siinkohal näiteks kas või kokkupõrge Liepaja sadamas (lk 51—52). Sõjategevuse täpsele kirjeldamisele on kindlasti kaasa aidanud asjaolu, et autor on isiklikult tutvunud enamiku lahingupaikadega Balti sõjatandril. Lahingutegevuse käsitlemisel ei piirdu autor

kitsalt Balti kubermangudega, vaid sündmuste arengut vaadeldakse laiemas sõjateoreetilises plaanis — tuuakse välja Riia vägede ja Polotski all tegutsenud kindral L. A. P. von krahv Seyn Wittgensteini korpuse (st Vene vägede parema tiiva) ning samuti marssalite Oudinot' ja Macdonaldi korpuste (st Prantsuse vägede vasaku tiiva) tegevuse strateegiline seos. Kogu sõjasündmestiku kirjeldus on üksikasjalik, terminoloogiliselt täpne ja kergesti jälgitav. Asjakohased on samuti raamatu tagumistele sissekaantele lisatud kaardid. Võimaluse korral on R. Helme nimeliselt ära märkinud ka eestlaste osaluse 1812. aasta sõjasündmustes; samas polemiseerib autor põhjendatult nendega, kes on eestlasi pidanud viletsateks sõjameesteks. Üldse on R. Helme kirjutamislaadile omane isikustatud lähenemine ajalooksündmustele. Raamatu lehekülgedelt leiame hulgaliselt kindralite, ohvitseride, poliitikut, maakaitseväelaste jne nimesid, kusjuures tähtsamaid tegelasi on põhjalikumalt iseloomustatud. Siinkohal jääb vaid nõustuda varasema retsensendi V. Berendseniga («Päevaleht» 6. IV 1991), et selline lähenemisviis on igati tervitatav. Raamatu omaette väärtuseks on korralik isikunimede register, millele tahaks omalt poolt teha kaks väikest täiendust. Vabakorpuse formeerija von Schmidti eesnimi oli Peter (NSVL SARKA, f 103, n 208a, pakk 119, s 9, l 51p). Baltisakslasest Liivimaa maakaitseväge ohvitser Dreßler, täpsemalt Karl Johann Christian von Dreßler (1788—1854) õppis aastatel 1810—1812 Tartu Ülikoolis meditsiini. Lahkus duelli tõttu ülikoolist ja astus seejärel Liivimaa maakaitseväge teenistusse. Võitis osa 6. novembri lahingust Jaun-Jelgava all, mille kohta R. Helme kirjutab järgmist: «Kapten Dreßleri eskadron (80 meest) jõudis 6. (18.) novembril sihtpunkti, kuid ei suutnud preislaste hoogsale rünnakule vähi-matki vastupanu osutada; osa mehi langes vangi ja jooksis laiali» (lk 138). Vangilangenute hulgas oli ka von Dreßler, kes sai kaelast haavata. Vangist pääsemise järel astus ta detsembris Pihkva kūrassiripolgu teenistusse, millega tegi kaasa sõjatee Pariisini välja. Von Dreßler erustus 1817. aastal ja hiljem tegutses arstina.²

Teise olulise valdkonnana puhtsõjalise aspekti kõrval jälgib R. Helme oma monograafias diplomaatilist arengut 1812. aastal; esmalt Venemaa ja Prantsus-

² Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat. Dorpat, 1889, lk 36; Die Aerzte Livlands. Ein biographisches Lexikon. Mitau-Riga, 1905, lk 140—141; «Das Inland» 1854, nr 27 (nekroloog).

¹ Журнал Комитета Министров (ЖКМ). СПб. 1892. Т. II, lk 498.

maa diplomaatilisi manööverdusi sõja eel-õhtul, et järgnevalt sõjategevusega paralleelselt keskenduda juba venelaste ja preislaste (sala)suhete käigule. Riia väejuhatuse kontaktid preislastega algasid 1812. aasta augustis, septembris kohtus kindralkuberner M. J. G. von Essen ka Preisi korpuse ülema kindralleitnant H. D. L. von Yorkiga, ent üksnes Borodino lahingu tagajärjed (Moskva mahajätmine) katkestasid mõneks ajaks Preisi—Vene salasuhted. Pärast prantslaste lahkumist Moskvas need kontaktid järk-järgult taastusid ning sõjalis-poliitilise olukorra muutudes sõlmiti lõpuks 18. detsembril 1812. aastal Taurogeni konventsioon (lk 174—178). Konventsiooni sõlmimine ei olnud üksnes lokaalse tähtsusega sündmus, sest preislaste neutraliteet «võitis Napoleoni viimase võimaluse peatada venelased ning korraldada oma armeed Lääne-Poola ja Preisi aladel; Suure Armeed riismed pidid põgenema Visla taha» (lk 177).

Siinkirjutajale pakkus aga kõige enam huvi R. Helme monograafia kolmas suurem teemavaldkond, mis on seotud sõja mõju ja Balti kubermangudele. Sellele temaatikale on otseselt pühendatud raamatu neljas peatükk «Okupeeritud Kuramaa ja Vene tagalas». Kohalikule elanikkonnale tähendas sõda eelkõige otseste ja kaudsete sõjaliste koormiste suurenemist. Vaenlase poolt okupeeritud Kuramaa elanikel tuli maksta kontributsiooni, taluda pidevaid rekvireerimisi, majutada sõdureid jms. Liivi- ja Eestimaa kubermangude elanikel lisandusid kaudsetele sõjalistele koormistele otsesed — eesti ja läti talupojad pidid andma hulgaliselt nekruteid tsaararmeele ja osalema Kuramaa tsiviilkubeneri Fr. von Siversi ja kindralkuberner M. J. G. von Essen initsiatiivil loodud Liivimaa maakaitseväes. See oli rängaks vereandamiseks tsaaririigile. Omaette probleemiks on aga nekrutiks võetute arv. R. Helme järgi võeti aastatel 1811—1815 Eestimaa kubermangust 5420 nekrutit ja Liivimaalt koos maakaitseväelastega u 9000 meest (lk 120). Nimetatud aastatel tuli Eestimaa kubermangul anda 32 ja Liivimaa kubermangul 30 nekrutit 500lt meeshingelt, L. Aarma uurimusest³ selgub, et aastatel 1811—1815 pidi Eestimaa üleriiklike normide järgi andma 6896 nekrutit. R. Helme on oma uurimuses kasutanud E. Ella diplomitöö andmeid, mis ei ole korrektsed. Ka Liivimaalt koos maakaitseväelastega võetud nekrutite arv tundub tegelikult väiksem. Liivimaal elas tollal u 269 000 nekrutialust meeshinge, seega 9000 meest teeks ligikauds nekrutinor-

miks 17 meest 500lt meeshingelt. Tsaarivalitsus aga jälgis tähelepanelikult, et kubermangud täidaksid nekrutikohustust enam-vähem võrdselt. Näiteks Kuramaal toimus 1812. aastal vaid üks nekrutivõtmine (Eesti- ja Liivimaa kolm) ja seetõttu nõuti seal 1813. aastal n-ö võla katteks 13 meest 500lt meeshingelt; kokku andis Kuramaa aastatel 1811—1815 27 meest 500lt meeshingelt.⁴ Eeltoodut silmas pidades ei ole tõenäoline, et Liivimaa tunduval arvul vähem nekruteid andis, kui normid ette nägid. Pealegi ei ole mingeid teateid selle kohta, et Liivimaa mõni värbamine 1813. või 1814. aastal ära oleks jäänud. See küsimus vajab kindlasti täiendavat uurimist, kuid esialgsete hinnangute alusel tuleks Liivimaa puhul arvestada vähemalt 15 000 nekrutiga (1811—1815). Nõustuda ei saa autori seisukohaga, et Eestimaa kubermang andis 1812. aastal, soovimata moodustada maakaitseväge, suurendatud arvul nekruteid. See ekslik seisukoht käibib sõjaajaloolises kirjanduses juba alates 19. sajandi keskpaigast ning selle aluseks on tõsiasi, et 1812. aastal andis Eestimaa kubermang 17 ja Liivimaa 14 nekrutit 500lt meeshingelt. Värbamisukaaside alusel tulnuks mõlemast kubermangust 1812. aastal võtta 19 nekrutit 500lt meeshingelt. Kubermangude erinevus nekrutikohustuse täitmisel tulenes aga sellest, et ettenähtud nelja nekrutivõtmise asemel toimus mõlemas kubermangus tegelikult kolm värbamist. Liivimaa kubermangus ei toimunud talurahvarahutuste kartusel juuli alguses väljakuulutatud nekrutivõtmist normis 5 meest 500lt meeshingelt; Eestimaaal jäeti ära kohaliku aadli palvel 30. novembri ukaasiga ettenähtud nekrutivõtmine, mille üldnormiks oli 8 500lt, kusjuures 1812. aastal arvel tuli võtta $1/4$, s.o 2 meest 500lt meeshingelt.⁵ Aga ka maakaitseväge loomise ja erakorralise nekrutivõtmise küsimus oli Eestimaaal siiski päeva- korral:

1) 1812. aasta 6. juuli tsaari ukaasiga tuli Venemaal luua maakaitseväge. Eestimaa rüütelkond otsustas tsaarilt paluda maakaitseväge asendamist erakorralise nekrutivõtmisega, kuid Aleksander I keeldus. Maakaitseväge loomisest vabastas rüütelkonna tsaari 18. juuli ukaas, mille järgi Eestimaa kubermang jäi nn mitterelvastuvate kubermangude sekka, kus maakaitseväge loomist ette ei nähtud (Eesti Ajalooarhiiv, f 854, n 2, s 691, l 257—262; 268—282; 401—402; 407—413; s 892, l 311—311p).

⁴ H. Strods, Kurzemes krona zemes un zemnieki: 1795—1861. Riga, 1987, lk 180.

⁵ ЖKM. II. Lk 514, 528, 656—657.

³ L. Aarma, Kirjaoskus Eestis. Tallinn, 1990, lk 255—256.

2) 1812. aasta oktoobris andis Aleksander I Eestimaa (ja ka Liivimaa) aadlile valida: kas korraldada nekrotivõtmine normis 1 mees 50lt (10 500lt) meeshingelt või anda iga 10. talupoeg maakaitsevække. Rüütelnad langetasid otsuse nekrotivõtmise kasuks (EAA, f 854, n 2, s 691, l 305—311). Meeldivalt põhjalik on monograafias Liivimaa maakaitseväge ja teiste miilitsalaadsete formeeringute (K. von Nierothi ja P. von Schmidt) vakorpuste, 200 Tartu- ja Pärnumaa küti jt) käsitlus. R. Helme tõestab veenvalt, et maakaitseväge loomine Liivimaal oli tegelikult avantüür, mille tagajärjed olid talupoegadele rängad: paljud lihtsalt surid ebanimlike tingimuste tõttu teenistuses, enamik ülejäänutest anti nekrotiks ning vaid vähesed pääsesid tagasi kodukohta. Allikmaterjalidega kooskõlas ei ole aga autori väide, et 8. septembriks oli Rančenu mõisa kogutud 454 maakaitseväge (lk 136), sest antud juhul oli ratnike asemel tegemist 454 taluhobusega («Bis zum heutigen Tage sind 454 sogenannte Bauernpferde zum Kosakendienst gestellt worden») (EAA, f 291, n 1, s 2804, l 6).

Raamatu neljandast peatükist saame veel ülevaate baltisaksa publitsistikast, Vene—Saksa Leegioni formeerimisest Eestis, sõjavangidest ja haavatute eest hoolitsemisest Balti kubermangudes.

Kindlasti vajab eraldi esiletõstmist ka

monograafia eeskujulik kujundus, mis ei ole sugugi tavaline senises ajalookirjanduses.

Ja lõpuks pealkirjas esitatud küsimuse juurde. Arvustuse kirjutamise ajal lugesin üllatusega H. Walteri sulest, et «Viimase poolsajandi kestel on teadaolevail põhjusil koos Eesti sõjaväega välja surnud ka rahvuslik sõjaajalugu. Selle taastamine nõutaval tasemel on võimalik üksnes koos Eesti sõjaväe taassünniga. Sõjaajaloo küsimustega tegelemine pole muidugi keelatud kellelegi. Allakirjutanu veendumuse kohaselt jääb aga igasugune probleemide lahendamise ja hinnangute andmine (juhul kui nõutav ettevalmistus puudub) profaanlikuks ja ainus tee seda vältida on tuginemine autoriteetidele. Hetkel ei ole meil muid autoriteete kui Eesti Vabariigi aegsed tõelised sõjaajaloolased» («Kodumaa» 1. V 1991, nr 17). Selle seisukohaga ei tahaks nõustuda ja minu arust tõestab R. Helme soliidne, puhtalt sõjaajalooline uurimus hoopis vastupidist — meie rahvuslik sõjaajalugu ei ole kuhugi kadunud. Näiteks R. Helme ei ole saanud oma käsitluses tugineda «tõeliste sõjaajaloolastele», kuna vastavad Eesti Vabariigi aegsed uurimused puuduvad. R. Helme autoriteetideks on seevastu paljude arhiivide andmed (ka publitseeritud) — ajaloolasele nii vajalik allikmaterjal. Seetõttu on tegemist ka väärtusliku sõjaajaloolise uurimusega.

VAATENURK

PRIIDU BEIER Demokraatia nägu

ELA '88, '89. Koost. T. Trubetsky. «Eesti Raamat», Tallinn, 1991. 184 lk. Hind 8.80.

Esimese «Eesti luuleaasta»-raamatu pani 1987. aasta alguses kokku Peep Ilmet ja see tutvustas 65 tänapäeva eesti luuletaja 1986. a kirjutatud loomingut. Selle antoloogia lõpus oli veel kimbuke Hendrik Adamsoni ja Uku Masingu luulet. Muide, hiljem pole «Eesti Raamat» Uku Masingu luulet ridagi avaldanud. Ilmetist oli see suur naiivsus taolist antoloogiat koostama hakata, sest esimese raamatu saatesõnas põhjendab ta «ELA» vajalikkust just temas avaldatava luule kiire ilmumistsükliga. Tegelikult saigi järgmisele,

«ELA '87-le» saatuslikuks ülipikk lõimetus-aeg. Raamat ilmus kaupluselettidele alles 1989. a keskel. Loomulikult oli päevakajaline materjal tublisti vananenud. Mõni kärsitum autor oli jõudnud oma fosforiiditeemalise luuletuse juba perioodikas ära trükkida. Kriitika oli leige ja mahategev. Näis, et «ELA»-idee on end ammandanud, kuigi 15 000-line tiraaž müüdi küllaltki kiiresti läbi. Seda suurem oli mu üllatus kuuldes, et Tõnu Trubetsky on Ilmeti asemel uut «ELA» koostama asunud. Aga miks ka mitte? Mingi traditsioon on juba kahe raamatuga tekkinud. Algajamad ja tõrjutumad autorid janunevad alati avaldamiskoha järele. «ELA» on aga prestiižne avaldamiskoht: Leili Andre on seal sattunud kord saature tahtel kohe Betti Alveri kõrvale, Kalju Lepik aga seltsib viimases «ELA-s» sõbralikult

Ira Lemberi ja Erich Meerjaga. Nii et vaheldust kui palju.

14. aprilli «Päevalehes» on juba ilmunud Karl Martin Sinijärvelt väike retsensioon uuele «ELA-le». Ta kahtlustab, et Trubetsky toimetajakäsi on mängus selles, et raamatust on välja jäänud mitmed prominentsed luuletajaisiksused nagu Kaplinski, Runnel ja Kivisildnik. Minu teada ei ole Trubetsky küll kedagi välja jätnud, kes talle oma luuletusi saatsid. Iseasi on muidugi see, kas kõik «ELA-s» osaleda soovinud Trubetsky «Sirbis» ilmunud palve talle uue «ELA» jaoks kaastööd saata üldse üles leidsid. Kahjuks ei leia ma ka Karl Martin Sinijärve luuletusi uuest «ELA-st».

Tõnu Trubetskyt tuleb nähtud vaeva eest kahtlemata tänada. Tema koostatud «ELA» on saanud eelmistest mahukam ja autoriteetrikam. Kokku on esindatud 81 autorit nii Eestist kui ka mujalt maailmast. Raamatu lõpus on veel toodud väike läbilõige nõukogude armee traagiliselt hukkunud Kuldar K. Raudnaski (1965—1985) luuleloomingust. Vana võlg sai kirjastuse poolt tasutud. Võib-olla poleks noor autor veel eraldi raamatut välja kandnud, aga varaküpselt andest annavad needki vähesed napid luuletused tunnistust.

Tõesti, mitmed tuntud eesti luuletajad on viimaste «ELA-le» käega lõõnud. Mõned neist on ka luulest poliitikasse ja publitsistikasse liikunud. Selle lünga täidab aga kümnekonna väliseesti luuletaja osalemine. Nende seas on ju nii tuntud nimes nagu Bernard Kangro, Kalju Lepik, Arno Viha-lemm, Ilmar Laaban jt. Kogumikule lisab vürtsi ka toimetaja poolt ekstra kaasatud kümnekond senist eesti *underground*-poeti. Neist ainsana on oma koguni nüüd jõudnud Matti Mõguči. Loodetavasti mahutab ka Aleksander Müller Ameerikast sülle kukkunud abiraha oma luulekogu väljaandmisesse. Kõige jõulisema mulje jättis sellest seltskonnast aga ainuke naissoo esindaja põrandaluses luuleilmas Eva Rütel. Ta tundus isegi jõulisem kui Mõguči ja anarhilisem kui Trubetsky.

Iga maitse on muidugi subjektiivne ja peegeldab eelkõige hindaja enda nägu. Väga meeldis mulle kogu sellest kompotist veel Jüri Leesment, kes on suutnud laulvast revolutsioonist lõpuks ironiliselt distantseeruda. Kui sama rida jätkata, siis ka Kalju Lepik, Paul-Eerik Rummo ja Tõnu Trubetsky. Ma usun, et mõni rahulikuma meelelaadiga hindaja võinuks esile tuua ka B. Kangro, D. Kareva, Kauksi Ülle, S. Kübersepa või T. Önnepalu nimed. Väikse pettumuse valmistasid ehk noorema põlvkonna autoreist P. Beier, I. Hirv ja H. Krull. Nad esinesid veidi all-

pool oma tavalist taset. Muidu domineerib kogumikus hall keskpärased ja pingutatud geniaalsus. Kõigilt kaheksakümnelt autorilt ühtlaselt head taset nõuda olekski ju naljakas. Olen lihtsalt väsinud maksimalisti Adolfgimast ja lepin paratamatusega. Ainult Adolf Rammo Ameerikale pühendatud ülistuslaule lugedes tuli tahtmine vanameistrile ta kunagisi ida poole tehtud koogutusi meelde tuletada. Ikka peab väiksel eestlasel olema üks suur ja vägev paleus. Eestimaast endast jääb ju väheseks.

«ELA» on selles mõttes väga tore raamat, et trükitab ära absoluutselt kõik, mis sa sinna saadad. Tõnis Lehtmets oli saanud sinna näiteks kaks poeemioodulist luuleteost, kokku 177 rida. See oli absoluutne rekord. Kõige tagasihoidlikumad oma 12 reaga olid Ene Mihkelson ja Ants Paikre. Vähemalt neile kahele võiks kirjastus küll raamatu tasuta kinkida, sest muidu läheb pool honorarist peadpööritavalt kallinenud luuleantoloogia ostmiseks. Mis ilmunisrõõmu seal siis enam on.

Mitmed autokraatsed kriitikud on meie värske demokraatiaõiekese «ELA» peale varem kurjasti kärkinud. Neid on häirinud juba see, et keskpäraseid luuletajaid on seal demokraatlikult geeniuste kõrvale sätitud. Kuhu see kõlbab! Seal pole enam ka mingit toimetajapoolset tsensuuri või selektsiooni. Enam-vähem kõik läheb läbi. Piisab luuletaja enda sisetensuurist. Aga publikul paistab «ELA» vastu huvi jätkuvat. Selle aasta esimese poole luuleproduktioonist on ta Doris Kareva valikkogus kõrval ainus raamat, mis kohe läbi müüdi. Ja seda hoolimata kesisest välimusest ja koledast hinnast. Loomulikult on igal antoloogias esitatud poeedid paar-kolmkümmend sugulast ja tuttavat, kes kõik raamatut osta soovivad. Nii saame aga kaks-kolm tuhat surmkindlat ostjat. Äri ja turumajandus hakkab tasapisi ka raamatutootmises tunda andma. Nii et soovitan kirjastusel «ELA» traditsiooni kindlasti jätkata ja toimetajaks valida jälle mõni noorem ja ärksam mees. Näiteks Karl Martin Sinijärv.

INDREK UDE Vana filmimasin

KALLE MUULI. KLAASI TUMEDUSES.
«Eesti Raamat», Tallinn, 1991. 80 lk.

Kalle Muuli luuletuskogu esimesi lehekülgi lugedes tunnen ja kuulen mingit kummalist surinat. See ei ole katariline erutusvärin ega kaasamõttele assotsiatsioonivõnked, vaid hoopis ühe vana, pisut tõrksagi aparadi

hää, mille abil liikuvatel piltidel valgel linal elada lastakse. Seanss algab. Nii näha kõik, ütlesin K. Muuli enese sõnadega. Luuletused on kirjutatud rohkem silmadele kui hinge salasoppidele, rohkem vikerkestale kui enesetunnust otsivale vaimule, rohkem pimedusele ja valgusele reageerivatele pupillidele kui targale südamele.

Kinolinal näidatakse meile retrolike alatoonidega pilte. Tegemist ei ole sugugi vana filmiga, vaid just mälestuste esitamise — muidugi mitte terve kogu ulatuses, kuid siiski piisavalt tähelepanuväärse hulgal. Need mälestused on kirja pandud lakooniliselt, liigsete dekoratsioonideta. See tõttu tundub kohati, et me ei loegi luuletust, vaid hoopis toormaterjali, millest poeetiline kujund võiks end veel mitmekordselt looma hakata. Olla alguse juures, selles on midagi sümpaatset.

Nii nagu mälestustega ikka, ühed ilmuvad silme ette, teistest tuleb meelde ainult mingi abstraktsioon, võrrand, milles on palju tundmatuid. Esimest võimalust nimetaksin mälestuste elustamiseks, teist mälestuste mälestamiseks. Viimaseid on kerge ära tunda, nad sisaldavad loosunglauseid. Nagu näiteks: *Olgu muld talle kerge!* (lk 13); *Eestimaa tütarde toekus / toetab ka hinge — / ehk veavad välja* (lk 11); *ja siiski eksimatult nagu saatus* (lk 29); *kuid öelgem ikka / ükskõik kuidas / kõigi nimel* (lk 75) või luuletus «Päevadest läbi end» tervenisti. Niisuguste sõnadega nagu *saatus, elu, surm, lootus, Eestimaa* mängida on väga ohtlik, sest nad saavad tähenduspinge alles hoolikalt ja peenelt ettevalmistatud poeetilises ümbruses. Vastasel korral nad mõjuvad häirivate õpetussõnade või nn õigete vastustena — eriti veel siis, kui asuvad teksti lõpus. Nii mõnigi lootustandev algus on oma lõpu leidnud tahtmatult paroodilistes hüüatustes. Samahästi võiks ekraanil näidata filmi prožektoritega valgustada — kas on veel paremini näha?

Muidugi ei saa arvestamata jätta, et see suuresõnalisus pärineb aastaist 1985—1987, mil klaasid meie vaatevälja ees olid veel õige tumedad. Sotsiaalsete ja rahvuslike vaistude jäädvustamine luuleks oli siis normaalne või lausa kohustuslik. Nüüd sünnib luule lausa ülemnõukogus. *Kirjaniku mõju kaasaegsele elule on kahesugune. Ühed mõjutused (mis on peamise tähtsusega) toimivad kirjaniku tekstide poolt äratatud kujutlusvõime kaudu. Teist laadi mõju on esimese kõrvalsaadusi, nimelt kirjaniku kui avaliku tege-lase seisund. Viimane määrab kirjaniku arvamuse kaalu. Kuid seda mõju piirab aeg ning ta hajub kiiresti.** Elamustühi sirgjoon-

* Th. von Vegesack. Seotud ja sidumata kirjanikud. «Akadeemia» 1991, nr 1, lk 96.

nelisus ei kiisa K. Muulit sugugi ainult rahvusliku missioonitunde väljendamise puhul. Selles kogus mõjuvad eriti võõrastavalt ümberütlev pühakirjalik «Miks?» ja «Küll kord saame» — vemmalvärsis eneseirooniline jala-kõigutus väikekodanluse pihta.

Autori maailm kujuneb pigem vertikaalsel kui horisontaalsel joonel. Vertikaaljoone määravad ruumpunktid «üleval» ja «all», või õigemini liikumine «üles» ja «alla». Näiteks: *Kivid vajuvad tagasi maasse, / tolm tõuseb taas õiteks* (lk 10); *pilk kipub taevasse / tuvid pöönigule* (lk 13); *teine teisel pool klaasi / libiseme alla ühte voodisse* (lk 40); *mees sirgelt kukub sadulast / ja mägi vajub sohu* (lk 47); *kiik üles alla käis kiigemäel* (lk 52). Niisuguse loetelu kohta võiks ju öelda, et «üleval» ja «all» on meie inimliku maailma tajutavamaid koordinaate ning lõppude lõpuks võiks neid leida igast luulekogust. Küsimus on pigem selles, milline joon neid tugipunkte ühendab. Kui nad on seotud sirgega, mis ei moodusta ei ülemise ega alumise mõttelise tasapinna suhtes mingit nurka, vaid läheb otse, siis on poeetilisteks üllatusteks ruumi vähe. Niisugune liftiefekt toimib alati, kui ridadest paistab liiga selgelt, et autor on need kirjutanud kategooriliste paaride abil. Niisugused paarid on veel näiteks must ja valge, mees ja naine, valgus ja pimedus, öö ja päev, hommik ja õhtu jne jne. Kui need paaripoolused teineteist liiga kiiresti leiavad, siis tundub, et midagi on vahele jäänud, luulevõimalus on neutraliseeritud. Kui sellelt etteantud sihilt, mille lõpus paistab teadaolev (vastand, poolus) ära keerata või nurka muuta, siis ehk sünnib ilugi.

«Klaasi tumeduses» on aga nii palju «kuk-kumisi», «langemisi», «libisemisi» — külgetõmbejõud on suurem kui sõna jõud.

Ka luuletuskogu tervikuna jaguneb kaheks tsüklikliks: «Suvistepüha» ja «Punkt». Esimene kätkeb peamiselt linnaluulet. Linn on siin suletud ruum, nii kultuurigeneraator kui ka vaimsete ja materiaalse jääkproduktide tekitaja. Nendest vastuoludest kasvab pinge, kord loov, kord lõhkuv. Selles tsükliis ei eristu nii teravalt «üleval-all» struktuur, ta on varjul. Siin vastanduvad mälu ja kestvus minnalaskmisele ja tühisusele. Viimaseid märgistab K. Muuli sarkasmiga («Pegassis», «Kärbeste elust») ja kibedusega («Vana foto»). Kõigele ohustavale on vastu seatud ülevus ja võitleja kõlav hää («Maa pinnal libiseb»). See on mehelikult üllas, kuid nagu öeldud, minu jaoks liiga paroodiahõnguline — mulle ei meeldi fanfaarid ja trumm.

Nüüd võib jätta mulje, nagu oleks «Klaasi tumeduses» läbinisti sotsiaalne või Eesti-keskne. Ei, K. Muulile meeldib ka eksootika:

stepp (lk 9), atehhepuud (lk 20), kollase kuninga org (lk 34), mangroovipuu (lk 66). Juba kuuba novellisti Onelio Jorge Cardoso ainetel kirjutatud «Seal kus algab vesi» näitab K. Muuli sümpaatiat ladinaameerika kirjanduse vastu. Miks mitte koos kaugete Muusadega *Musa'sid* süüa? Mis puudutab autori kodumaist literatuurset inspireeritust, siis «Täna ja palun» mõjub eelkõige katsena lahti rebida pikalt painanud Üdi-Viidingu mõjust, Hando Runnelile pühendatud read ((lk 68) tunduvad kord austusavalduse, kord kõvera kummardusena. Seevastu on liivilikult kirjutatud «Tabasalu I, II» tõesti *tões, vaimus, valeta*.

Ringvaade on lõppenud. Filmiprojektor vajab remonti — või tuleb moodne video-kaamera hankida.

TÖNU TENDER Omal teel

KAIKA SUVÖLIIKOOL. Valit tüü 6.—9. augustil 1989 Kaikal peet edimedest võrokiilsest oppajide oppamisest. Tallitanu: T. Avarmaa, Kauksi Ülle, M. Kõiv, A. Vissel. Eesti Kostabi-Šelts, Tartu, 1990. 88, XVIII lk. 2000 eks.

Lingvistika on võimeru lahendama inimkeele tekkimise küsimust. Ei ole ühest vastust pärimisele, kuidas ja millal keel tekkis. Samas võib väita, et vähemalt Vanal Mandril ei leidu rahvuskeelt, mis oleks püsinud oma põhiosas muutumatuna, mille kohta lingvistika võiks lausuda: just too keel on selles või teises kollektiivis pidevalt kasutusel olnud. Keeled muutuvad, nad hargnevad, liituvad — kujunevad uuteks keelteks, hääbuvad.

Tänased gigandid — inglise, hindi vms — minetavad tulevikus oma senise tähtsuse, nende asemele kerkivad uued hiiglased. Tõsiasi, et ka suurkeel kaotab tulevikus oma mõju, ei lohuta aga keekekollektiivi, kelle keel on praegu hädaohus.

Siinkohal oleks vajalik peatuda mõistete «keel» ning «murre» (ehk «dialekt») juures. Neid mõisteid kasutatakse läbisegi (ja siinseski kirjutises tehakse seda pattu). Traditsioonilises tähenduses on dialekt ebastandardne, madalama staatusega, sageli rustikaalne keelepruuk, mis seostub põhiliselt maainimeste või tööliiklasklassiga. «Dialekt» on ka oskussõna maailma isoleeritud paikades kõneldavate keelte kohta, millel puudub kirjakeel.

Mõned kaasaja lingvistid ent on püüdnud säärase lähenemise kõrvale jätta (vt J. K. Chambers, P. Trudgill, *Dialectology*. Cambridge, 1980). Nad lähtuvad vaatepunktist,

et standardne keelepruuk (inglastel *Standard English*) on samamoodi dialekt nagu teised inglise keelepruugid. Niisuguselt seisukohalt ei saa enam väita, nagu oleks ühel dialektil teise ees mingit objektiivset eelist. Eelis on tekkinud sotsiaalsest hinnangust, ühte on peetud teisest prestiižikumaks.

Niisiis peetakse sageli dialekte ka ühe keele koostisosadeks. Nii kõneldakse prantsuse keele Pariisi dialektist, eesti keele võru murdest jne. Sellelt seisukohalt saame öelda, et eesti keel on kujunenud hõimumurrete baasil (vt H. Rätsep, *Eesti keele tekkimise lugu*. «Akadeemia» 1989, nr 7).

Kokkuvõtteks rõhutagem: «keel» ei ole kunagi üksnes lingvistiline mõiste. Sageli on määravamad poliitilised, geograafilised, ajaloolised ja kultuurilised tegurid.

Mida öelda võru keele/dialekti kohta? Lingvistiliselt vaatekohalt on tegemist keelega, muude näitajate poolest aga murdega.

Eesti kirjakeel sai alguse 16. sajandil. 17. sajandil algas lõunaeesti ehk Tartu kirjakeele areng ning või(s)tlus põhjaeesti ehk Tallinna kirjakeelega. Peale jäi viimane, põhjusi selleks — nii keeleväliseid kui -siseid — on rohkesti. Esimesi kindlasti rohkem. Kahe kirjakeele või(s)tuse algusajal oli edu kaldunud lõuna poolele. Väga heaks saavutuseks loetakse 1686. aastal ilmunud Andreas ja Adrian Virginiuse tõlgitud «Wastset Testamenti» (vt J. Peebo, *Eestikeelse Piibli ühe eelkäija sõnavarast*. «Keel ja Kirjandus» 1989, nr 12). Kuigi «Wastset Testamenti» keel toetus Tartu murdele, peavad mitmed võrulased teost enestegi kirjalikkus mälestusmärgiks.

Tekib küsimusi: kas võinuks tarvitusele tulla Tartu kirjakeel? Või äkki hoopis Võru kirjakeel? On ju mõned keelemehed (näiteks Wiedemann) kahetsenud, et lõunaeesti kirjakeelt ei rajatud võru murde alusel. Kas mõjutanuks see kuidagi kirjakeelte või(s)tuse kulgu? Või võinuks meil olla ka kaks (ja enamgi?) kirjakeelt? Sääraseid võimalusi tuleb endale teadvustada, olgu et vastused jäävad alati oleksi-maigulisteks.

Võru keele kaitseks ja edendamiseks igitahes loodi 1988. aasta novembris Võru Keele ja Kultuuri Fond (vt «Vikerkaar» 1989, nr 3). Võrulased võrdlevad end rannarootslastega, peetakse end r a h v a k s, kes siin aastatuhandeid elanud (vt ka M. Nutt, *Etnos*. «Vikerkaar» 1989, nr 1). Tähtsustatakse oma keelt — selle eripära ja vanust. Taotletakse kultuuriautonomiat — nagu juutidel või armeenlastel. Soovitakse, et Võro- ja Setomaal saaks mõnikord TVst või raadiost oma-keelseid saateid jälgida, et oleks lugeda oma-keelset kirjavara, et koolilapsed emakeel-tunnis võru keelt tundma õpiksid.

Kas on tegemist katsega võru keelt

reanimeerida? Nii ei saa väita, sest võru keel on veel elus (vrd Deninsoni skeemi Kaido Kama Kaika-kogumiku artiklis). Aja-loost on aga tõesti teada seik, kus ka «surnud keel» sajandeid hiljem velmari: jutt on heebre keele uusvariandist ivriidist.

Nimetagem kõiki neid püüdlusi, lisaks võrukeelse ilukirjanduse viljelemist ning avaldamist ja VKKFi konkreetseid ettevõtmisi (suveülikoolid Kaikal ja Loosil, võru lugemike ettevalmistamine), kokku võru liikumiseks. Lähemal vaatlusel näeme, et see ei ole üksnes tõsimeelne ja ühesuunaline vaimne vool. Eesmärgid on erinevad. Ühed soovivad eelkõige säilitada oma vanaemade keelt, lükata kas või inimpõlve võrra edasi selle keele kadumist. Siin domineerib püüe säilitada arhailist ja algupärast, traditsiooni alal hoida. Teine suund võru liikumises on põimunud end «etnofuturismiks» nimetava kultuurinähtusega. Neid huvitab võru keele võime pakkuda nii uusi kunsti (luule)võimalusi kui ka autoreile tähelepanu tõmbamise võimalusi. Kolmandad püüavad veelgi lisada võru keelele kultuurkeele tunnuslikke ülesandeid: katsetades kasutada seda kooliõpetuse ja teaduse keelena. Neljandad on skeptilised kaasaminejad, kes peavad ettevõtmisi molutamiseks etteantud teemal. Sagedi on need tendentsid põimunud ka ühe ja sama «liikuja» tegevuses.

Pilt on niisii kirev ja omal kombel sümboliseerib seda kirevust Kaika-kogumiku ühtlustamata kirjaviiski. Omavahel pole (veel) selgusele jõutud, millist väljapakutud ortograafiavariantidest eelistada. Markantsem võru keele ortograafia on Toomas Helbi loodu (vt kogumikus lk 62—67). Help rõhutab teadlikult võru keele eriomaseid häälikulisi jooni, mis vastanduvad nii eesti ühiskeelele kui ka Tartu murde häälikulistele joontele. Mitmed õigekirjareeglid lähevad vastuollu eesti keele ortograafiareeglitega. Pakutud kirjaviis on süsteemne, teaduslik (filoloogiline), aga igapäevase tarvitamise jaoks liialt keerukas. Takistuseks võib saada nii meie trükitehniline baas kui ka see, et võru lastel oleks siis koolis tarvis kõvasti vaeva näha veel ühe õigekirjasüsteemiga! Siin tasub meenutada, et kiri, kirjaviis, ei sõlitu keelest. Kirjamärgid on konventsionaalsed. Võru keelt võiks väga hästi kirja panna ka kirillitsas või hieroglüüfides. Kas on mõttekas ir-

duda eesti kirjakeele ortograafiast ainult irdumise enese pärast? Hella Keema kirjaviis peegeldub kogumikus ta artiklis «Võro keele arõngust aastasadõ joozul» (lk 23—29). Siingi on tegemist täpsusele püüdemisega, resp. foneetilise transkriptsiooniga. Näib, et täpsete kirjasüsteemide loomine on kujunenud filoloogidele teaduslikuks mänguks või haigusseks. Inglise kirjaviis näiteks ei püüa erinevaid hääldusvariante üldse esile tuua: sõna pannakse kirja ühtviisi, kes kuidas hääldab, on oma asi ning prestiiži küsimus. Ain Kaalep («Uandi keele kiroovsiisist») teeb ettepaneku tarvitada vaid kahte lisamärki, see lihtsus-taks oluliselt võru keelest arusaamist. Kaido Kama aga tarvitab ainult üht lisamärki (punkti täishääliku kõrgema häälduse tarvis). Agu Vissel kasutab oma ühes kogumiku-artiklis Helbi kirjaviisi, teises on ülilihtne ning väldib kõiki foneetiliseks täpsuseks vajaminevaid märke. Milline kirjaviis valida, selle üle otsustavad muidugi võrulased ise, kaasaraäkijaks saavad aga kindlasti, nagu eespool mainitud, ka trükitehnilised võimalused.

Võru liikumise vaimselt seisukohalt näib kogumiku artikleist olulisim Kaido Kama «Võrolase ja tõse soomeugrilase». K. Kama arvates on soomeugrilastel domineerinud kaks võimalikku arengusuunda. I. Eesti-soome tee: eestlased on säilitanud keele (arendanud selle «kultuurkeeleks»), aga maksnud sealjuures oma rahvakultuuriga. II. Handi-mansi tee: puudub omakeelne kõrgharidus ja teadus, seda tehakse teises keeles; see-eest on ürgne rahvakultuur säilinud. Kama paigutab võrulased nende kahe tee lahkmele ja pakub välja neli arenguvarianti: 1) kaht tüüpi assimilatsiooni resonants; 2) eesti-soome areng; võru keel germaniseerub-russifitseerub; 3) handi-mansi tee: keelt kõnelevad vaid joodikud jt alamklassi inimesed; 4) tõeline säilimine — oma tee leidmine. Milline see oma tee võiks olla, selle üle mõtiskleb Agu Vissel («Võromaa võimalusõ»).

Lõpetuseks tahaks arvata, et tänane põhjaeestlane ei olegi ilmselt see suurim võru keele vastane. Suurimaks tõrkujaks on hoopis eestistunud võrukeste endi ükskõiksus. Näiteks Tartu on juba praegu hoopis võru keele sõbralikum kant kui Võru linn... Võru liikumist ennast aga tuleb kahtlemata tunnustada kui üht võimalikku lääneliku kultuurihoovuse tasakaalustajat.

KALEIDOSKOOP

FANNY DE SIVERS

Immigratsioon Prantsusmaal —
kas integratsioon või okupatsioon?

«Rahvas peab aru saama, et on asju, mida peab respektierima, kui ta elab maal nagu see siin, vabaduse maal. Ta peab respektierima teisi inimesi, ja respektierima iseenast. Oleme siin, et elada koos. Need, kes pole sellega nõus, need ei tohi ka lõplikult siia jääda.»

Nõnda umbes oleks kõnelnud mu ema, kui ma Prantsusmaale tulin, ja nõnda mõtles ka enamasti kogu minu põlvkond. Need, kes sattusid sõjakeerises välismaale ja jäid sinna, pidasid normaalseks olla viisakas rahva vastu, kelle kodus neile peavarju anti. Mõni, kellele Prantsusmaa või Saksamaa ei sobinud, sõitis edasi Kanadasse, Ühendriikidesse või Austraaliasse. Talle ei tulnud mõttesegi hakata uut kodumaad oma normide järgi reformima, valitsuvastaseid plakateid kleppima, ministriteeriumi värava all karjuma. Hoopiski mitte kaupluste või ametiasutuste aknaid sisse viskama. Kisa tõstmine ja skandaal oleks hähitanud meie kodanikuväärikuse.

Kuid tsitaat pole minu emalt. Selle autoriks on neeger, must mees Aafrikast, kes on sündinud Togos ja kellest on saanud Bretagne'i poolsaarel külavanem ja Pariisis minister.

Tänapäeva rahutul rahvasterändamise ajastul tasub järele mõelda selle harukordse karjääri üle.

Kofi Yamnane, keda juba kogu Prantsusmaa nimetab lihtsalt Kofiks — sest perekonnanimi on prantsuse keelele liiga keeruline —, sündis traditsioonilises Togo külas, kus kõigi tähtsamate otsuste eel küsitakse nõu oraaklilt. (Oraaklik on vana krokodill. Sellele pakutakse kana, ja kui loom kingituse vastu võtab ja ära sööb, siis on olukord soodus.) Ja oraakel otsustab vahel väga õigesti.

Koolieas sattus Kofi prantsuse misjonäride hoole alla, kes võimaldasid talle korraliku alghariduse ja õhutasid edasi õppima. 18aastasena siirdus ta Prantsusmaale ja lõpetas Brestis gümnaasiumi. Nancy ülikoolis, kus ta sai inseneridiplomi, kohtas ta üht Bretagne'ist pärit tüdrukut, kellega ta abiellus 1965. aastal. Noorpaar valis elukohaks väikese mahajäänud Saint-Coultzi küla Quimper'i lähedal — sealse prefektuuri teedeosakonna anti värskete inseneride tööd.

Kuigi bretoonid on võõraste vastu umb-

usklikud — ja juba naaberküla rahvast peetakse «võõraks» —, oskas uus kodanik võita inimeste poolehoiu ja 1983. a valiti ta külavanemaks.

Sensatsioonilise uudisena loodi külas «tarkade nõukogu». Kofi Yamnane oli määratud juba Prantsusmaale saabudes, et suhtumine vanematesse inimestesse on siin hoopis teistsugune kui tema sünnimaal Aafrikas. «Minu kodumaal austatakse vanu nende teadmiste ja elukogemuste pärast. Nemad on ehitanud oma higi ja vahel ka verega maa, kus me elame. Siin, Prantsusmaal, ehitatakse nende jaoks spetsiaalsed hooned. Minu meelest on selline segregatsioon kuritegelik.»

Aafrikas küsib kommuun enne otsuste langetamist oma vanade arvamist. Ka Bretagne'is oli vanadel alles hiljuti ühiskondlik roll. Aga tänapäeval tehakse neile selgeks, et neid ei ole enam kuskil vaja . . .

Oma kohaliku poliitikaga sai Kofi Yamnane üle maailma kuulsaks.

Prantsusmaal on aga tekkinud probleeme, mis paistavad palju traagilisemad kui sugupõlvete võõrdumine. Nimelt tulvab praegu sisse jõuline immigratsioonilaine, eriti araabia maadest, ja konfliktid uustulnukatega sagenevad mitmel pool. Mõnes Pariisi või Lyoni eeslinnas on tunda juba kodusõja meeoleolu. Valitsus — keda näib huvitavat ainult poliitikamäng — on püüdnud neist rahutustest mööda vaadata, kuid nüüd on siiski kõigile selge, et võõralt maalt tulnud mässuliste vastu tuleb midagi ette võtta.

1991. a loodi sotsiaalküsimuste ja integratsiooni ministereium ja seda juhatama kutsuti Saint Coultzi külavanem — elav näide sellest, et kaugest ja täiesti võõrast tsivilisatsioonist tulnud inimesest võib saada «õige» prantslane.

Praegu pole veel kaugeltki selge, kas aafriklasest minister suudab luua tasakaalu olukorras, mis on juba läinud ähvardavalt rahutuks. Võib arvata, et kõik eurooplased pole a priori vaimustatud mustast ametimehest. Pole ka kindel, et siinsed neegrid tema juttu kuulda võtavad. Ja mis puutub araablasesse, siis on neil juba olnud kokkupõrkeid uue ministri kaasmaalastega.

Kõik analüüsid näitavad, et mitte-eurooplastest sisserändajaid on Prantsusmaal juba liiga palju. On teada, et ühiskond suudab «normaalselt» vastu võtta võõrast elementi, kui selle üldarv ei ületa 10 protsenti kogu rahvastikust. Selle piiri lähedust on tunda juba mitmetes ühiselamutes, koolides

ja paljudel külatänavatel. Riikliku statistika-instituudi andmeil, mis avaldati juunis 1991, on immigrante 3,7 miljonit. Kuid siia pole arvestatud neid, kes on hiljuti saanud Prantsuse kodaniku passi — ja neid on kaugelt üle miljoni —, ega ka nende lapsi, kes on sündinud Prantsusmaal ja keda on samuti mitu head miljonit. Samuti on välja jäänud sajad tuhanded «salajased», kes hiilivad ebaseaduslikult üle piiri ja kelle töid-tegemisi ei kontrolli üksi ametiasutus. Need istuvad enamasti Pariisi hiinlaste õmblusmasinate taga või tirivad maroko poodnike apelsinikaste. Neid on püütud kokku lugeda ja saadud umbes 14 miljonit. Kui mõelda, et 1984. aastast saadik on polügaamia ametlikult tunnustatud ja kõik naised-lapsed õigustatud saama sotsiaalabi, siis võib ehk paremini mõista, miks immigrantide vool vaestest maadest ei taha kuidagi väheneda.

Sisserändajad, kellest enamik tuleb Tuneesiast, Alžeerist ja Marokost, moodustavad hädaohtliku massi, keda vastutustundetud poliitikud püüavad oma võimulainide teostamiseks ära kasutada.

Immigratsiooni mõiste iseenesest pole sugugi negatiivne. Sisserändajaid on Prantsusmaal alati olnud. Kes on tegelikult «päris» prantslane? Põlisrahvas gallialased segunesid roomlastega. Sinna tuli juurde franke ja mitmesuguseid muid germaani elemente. Alles 19. sajandil ja 20. sajandi algul vooris sisse itaallasi ja poolakaid. Kui siriida telefoniraamatut, siis hakkab silma võõrnimede rohkus. Kõigist neist on saanud paari põlvkonna jooksul prantslased. Kuid nüüd on üles kerkinud probleemid, mida alles paarikümne aasta eest ei osatud üldse ette kujutada. Endised tulijad olid enamasti kõik Euroopa päritolu, nad olid teadlikult valinud oma uueks koduks Prantsusmaa koos selle keele ja tsivilisatsiooniga. Nende eluviis kandis kristliku kultuuri pitsertit ka siis, kui usk ei mänginud nende elus mingit osa. Põlisrahva ja uustulnukate kombat ei olnud vastuolus.

Tänapäeva immigratsioon aga toob kaasa islami, mis ei ole ainult usk — ja paljudele üldse mitte usk —, vaid ka juriidiline ja sotsiaalne koodeks, mille alusel korraldatakse ühiskondlik elu ja mida ei saa kuidagi kooskõlastada Euroopa moraaliga ega siin kehtivate seadustega.

Eriti õnnetuks teeb sisserändajate kultuuriline tase: need on harimatud, peaaegu kirjaoskamatud inimesed, kes nagu kõik primitiivsed olevused elavad peamiselt oma tungide rahuldamiseks. Nad panevad ka usu sageli oma minakesksuse ja domineerimisrahte teenistusse. Ka kristlased on teinud nõnda maailmas palju kurja. Muhameedlased pole iseenesest paremad ega halvemad

kui kristlased, kuid vahe seisab selles, et Koraani on kergem kasutada võitlusvahendina kui Piiblit. Uue Testamendi «hea sõnum» aitab lahti mõtestada agressiivselt sõnastatud kirjakohti, mis meile tunduvad lausa ülekohtused. Koraanil kahjuks ei ole uut testamenti.

Nõnda liigub marokolaste ja tuneeslaste ühiselamuis agitaatoreid araabia riikidest, kes ässitavad Jumala nimel inimesi üles maa põlisrahva vastu: need ei tunnusta šariaati — islami seadust — ja ei olegi siis õiged inimesed, neid tohib röövida ning tappa.

Alles käesoleva aasta algul juhtus mul veider lugu Pariisi Põhjaajamas. Sattusin pöördusel ühe vana traditsioonilises rõivas-tuses muhameedlase selja taha. Imaam seisatas ja hakkas taskust piletit otsima. Kuna mu rong pidi välja sõitma juba kahe minuti pärast, vabandasin viisakalt ja läksin temast mööda. Kuulsin selja taga hirmsat sajatamist araabia keeles. Oleksin pidanud teadma, et šariaat ei luba naisel minna vanemast mehest ette!

Šariaat Pariisi Põhjaajamas 20. sajandi viimasel aastakümnel! Hirnujundid tulevad peale. Kas peame ka varsti loori kandma ja jõulupühad kalendrist maha kustutama nagu Saudi-Araabias?

Islamist rääkides on huvitav märkida, et muhameedlasi on Prantsusmaal küll palju vähem kui katoliiklasi, aga juba rohkem kui protestante ja juute. See õigustab neid nõudma mošeede ehitamist ja kohti kristlikes surnuaedades.

Integratsioon tähendaks prantsustumist. Paljud araablastel soovivad seda ja loodavad nõnda islamistide käpa alt välja saada.

Kuid paljudel on suuremad ambitsioonid. Mõned intellektuaalid ei suuda unustada, et araablastel oli kunagi impeerium ja et nad kaotasid Andaluusiast lahkudes oma mõjuvõimu Euroopas. Milleks integreeruda, kui on võimalik okupeerida? Sõna «okupatsioon» kipub juba ajakirjandusse. Michel Poniatowski, endine minister, ühe kuulsa Napoleoni-aegse immigrandi järeltulija, arvab, et tänapäeva immigratsiooni tähendab «samasugust alandust kui saksa okupatsioon Teise maailmasõja ajal, sest väljastpoolt tulnud surve võib viimaks hävitada meie identitsuse».

Mida teha?

Ajaloolane Pierre Chaunu on veendunud, et muhameedlaste mass ujutab ligemas tulevikus üle kogu Euroopa, kui meie läänlaste arusaam ei muutu. Islami sissemurd oleneb rahva juurdekasvust. Araabia naisel on keskmiselt 6 last, prantslannal sellevastu ainult 1,8 või veel vähem, itaallannal 1,3, hispaanlannal 1,5 jne. Selle asemel et nende arvude üle järele mõelda, kritiseerivad meie intel-

lektuaalid paavst Johannes Paulus II perekonnapoliitikat ja võitlust abordi vastu. Nad ei märka veel, et küsimärgi all ei seisa mitte ainult kristlik moraal, vaid meie rahva võimalik häving.

Chaunu arvab, et peale sündimuse soodustamise peaks mõneks ajaks sulgema ka riigipiirid ja samas aitama majanduslikult ning tehnoloogiliselt maid, kust inimesed ära kipuvad.

Agas need, kes juba siin on, kes otsustavad siia jääda ja nõuavad Prantsuse kodakondsust, mida võib oodata neilt? See küsimus leiab vastuse järgmisel sajandil.

Kunagi oli Prantsusmaa võimas, rikas ja ahvatlev. Nagu Antiik-Rooma. «Kuidas suutsid roomlased nii palju rahvaid endasse sulatada?» küsib Machiavelli, ja vastab siis: «Sellepärast, et rahva tüvi oli tugev nagu puul.»

Tüvi ei ole ainult bioloogiline, teda toetab ka kultuuri vorm ja moraali elumahl. Kui võrrelda praegust Prantsusmaad puuga, siis võib öelda, et see on kahjuks kuiv ja ussitanud. Aga võib-olla tärkab juurtest uusi võsusi, mis hakkavad lehti ajama ja õitsema. Ja kunagi jälle ka vilja kandma.

Suvi, 1991

TIINA KIRSS

Üks semester suurmehi: kirjandus ja ameerika üliõpilane

Möödunud sügisel andsin ma maailmakirjanduse tippteose (nn *Great Books*) kursuse esimeses seminaris üliõpilastele ülesandeks kirjutada mõneleheküljeline kiri kodustele või sõbrale, mis käsitleks Homerose «Iliase» lugemisest saadud muljeid. Ülesandel oli muidki tagamõtteid, kuid peamiseks oli soov saada ülevaadet tudengite kirjaliku eneseväljenduse oskusest, kuna just seda tuli mul eelseisva semestri jooksul harima hakata. Tõsiasi, et suurde ja kõrgetasemelisse ülikooli immatrikuleeritud 18-aastane ameeriklane ei oska ennast emakeeles kirjalikult väljendada, oli mulle mõjunud šokina juba paar aastat varem, kui olin naasnud Saksamaalt, kus õpetasin vahetuslektorina inglise keelt. Olin kogenud, et kolm aastat ülikoolis käinud keskpärane saksa tudeng, kellele inglise keel on kas teine või kolmas võõrkeel, kirjutab sisukamaid ja grammatiliselt korrektsemaid ingliskeelseid kirjaneid kui ameeriklane oma emakeeles. Homerose kohta kirjutatud kirjade puhul aga intrigeeris mind rohkem veel kui kirjade keeleline halbust nende sisuline kohmakus. Kirjade kirjutamine kui suhtlemisvorm näis olevat tudengitele sootuks võõras ja töid lugedes

tajusin ridadevahelist närvilist naerukihinat Homerose arvel. Järgmisel seminaril kuulsin avameelseid ja süüdimatuid ülestunnistusi suhtlemisharjumuste kohta — üksteisele kirju ei kirjutata, sõpradega raamatutest ei räägita, peamiseks suhtlemisvahendiks on telefon. Mõni tudeng lisas häbelikult: «Ega ma suurt ei loe, proovisin korra suvel Stephen Kingi õudukat, aga...» Muidugi ei pannud siis ka imestama, et esimese aasta üliõpilaste kirjanditel puudus adressaaditunnetus, et sisu ja vormi ebakõlad näitasid suulise ja kirjaliku suhtluse vastandlikkust. Ilmselt pidin ma hakkama antiikkirjanduse tippteoste käsitlemisel arvestama mitte ainult Vana-Kreeka mõttemaailma ajalist kaugust, vaid ka õpilaste võorastust sõnade ees. Kirjandites avaldunud oskamatus pilti sõnadega edasi anda tegi neisse sisseelamise raskeks. Noored elavad kodus ja ühikas visuaalsetest ärritajatest küllastunud õhustikus — videokraanilt nähtud pilt või kuuludud karje ei leia sõnalist kuju ega anna aega mõtlemiseks ja hinnangute andmiseks.

Tabasin end, kirjandid näpus, needmas vaimu saastavat televiisori-ühiskonda, ajuvaba ajaviitmist ja liiga magusat ameerika elu, kuid jätsin mornid pedagoogilised üldistused kõrvale ja mureliku loengu lugemise tähtsusest pidamata. Taipasin, et see poleks kohale jõudnud. Püüdsin läheneda kirjandustudengeile pigem antropoloogina, kes uurib eksootilist, kuid üpris healoomulist ja sõbralikku suguharu. Noorte poolkirjaoskamatus ilmneb ju laiem sotsiopatoloogia — põhihariduse mitteväärtustamine, turumajandusele kohanenud mõttelaad, mis mõtlemist pahatihti ajaraiskamiseks peab, on kandnud juba neljandat põlve oma mõru vilja. Tänapäeva üliõpilaskonda iseloomustab võrdlusoskuse puudulikkus, taandarenenud kujutlusvõime, pimedus kujundliku sõna ees. Kõik see tuleneb keskkooli kirjanduse- ja kultuuriõpetuse pealispindususest, harjumatususest sõna kasutada. Veelgi tõsisem probleem on moraalne passiivsus, vajadus toetuda lihtsatele vastustele, sõnakõlksudele ning kindlatele põhimõtetele. Homerose, Aischylose ja Dante teekonnad paradoksaalsuse kaudu mõtteselguseni kas ei paku üliõpilastele huvi või puudub neil vaimne valmisolek ja küpsus otsinguiks, «rehnuti pidamiseks», oma eelarvamuste läbiproovimiseks ja liistule vedamiseks. Olulist rolli mängib siin ka põlvkondlik kuuuluvus — 1990. a sügisel sisseastunud esmakursuslased olid ju 1960ndate üliõpilasrahutustes osalenute ja hiljem väikekoodanlasteks taltunud «mässajate» lapsed, kes nüüd omakorda otsivad vastukaalu vabakasvatusele. Konservatiivsus tuleneb ka Reagani-aastate õhkkonnast, milles tudengid olid veetnud

poole oma elust. Neil aastatel käibisid lihtsad, siirad, moraalselt laitmatud lõoklaused — «Safe Sex», «Pro-Life» ja «God Bless America».

Kolmas tahk tänapäeva ameerika üliõpilase sotsiaalsest taustast sai mulle selgeks erandi näol. Ainus üliõpilane, kes oli suutnud teha Homerose-kirjast mõttetiheda ja loomuliku kirjatüki, oli pigimüsi kandeve lõbusate silmadega juudi noormees, kes oli suve Iisraelis noortelaagri kasvatajana veetnud, kaasas Thomas Manni romaanid ja Platoni dialoogid. Kirjavahetuse suhtes võõristust ta ei tundnud, oli kirjades jätkas ta keskustelu sõpradega Iisraelis, muuhulgas endast vanema filosoofiatudengiga, kes parajasti teenis sõjaväes. Matthew-nimeline noormees vastas teataval määral unistava, veendumustega, kuid mitte sügavuskliku juudi intellektuaali stereotüübile, mida olin varem Chaim Potoki teostes kohanud.

Matthew eeldused kriitiliseks mõtlemiseks, tema korralik kirjakeel ja vaimsed huvid mõjusid värskendavalt õpilaste halli massi taustal. Tema traditsiooni ja kultuurkonna eripärasuse tunnetus rikastas kirjandusteemalisi diskussioone, kuna ta lähenes teostele küsimustega, mis puudutasid niihästi perekonda ja ühiskonda kui isikut ja ego't. Kuid oma eripära tõttu pörkas ta kokku uut-moodi tabudega, mis ülikooli vaimset õhk-konda pingestavad ja ahistavad. Ma pean silmas kurikuulsat PC-mõtteleadi (lühend sõnadest *politically correct* 'poliitiliselt õige'), mis kaitseb 60ndate aastate vaimus vähe-muste (peamiselt värviliste) kodanikuõigusi, ent selle kõrval püüab ka keelata igasugust nalja või vihjet kellegi rahvuse arvel ja takistada neid rühmitusi, kel pole «õiget» suhtumist homoseksualismi, naisküsimusse või rassierinevustesse, ülikoolis tegutsemast. PC-d tuleb mõista kui kaitsemehhanismi üha teravneva erinevuse tunnetuse ja rahvusliku ning rassilise eripära teadvustamise vastu. On selge, et Ameerikas toimub rassiline kihistumine, ja seda mitte ainult majanduslikus mõttes, ning suurrahval on sellega kaasne-vate pingetega toimetulemine raske kui mitte võimatu. Samuti on ilmne, et PC ehk jäigastunud liberalism on kõigest peegelpilt Reagani-aastate konservatismist ning reaktsioon selle vastu. Üliõpilane Matthew aga tunnetas PC-d häirivana, kuna see oli muutnud ühika ühe õppeaasta jooksul temale vaenulikuks kohaks. Mitte-PC mõtlejaid välditi ning tõrjuti isegi lõunalauas. Ühikas toimunud vaidlusõhtutel püüdis ta minna käibe-tõdedest sügavamale, mis aga ärritas tema kaaslasti. Matthew' raskused iseseisva mõtle-mise viljelemisel ühiselamus, tema kaaslaste ebademokraatlik ja huumorivaene suhtumine tempopõllesse erinevuste kaitsmisesse osutas

mulle, et antiikkirjandus, milles on kätketud ja edasi kandunud Lääne kultuuri püsiväärtused ja probleemid, satub tänapäeva ülikooli kirjanduskursustel palju kirjumale ja lõhestatumale pinnasele kui tosin aastat tagasi. PC moraalne loidus ei vaevu läbima paradoksaalsuse rägastikku, vaid valib lameda, kuid kindla tee, mida ta tensori kombel veelgi õgvendada püüab.

*

Ka Ameerika akadeemilises mikromaa-ilmas avaldub lõhe «vana» ning «uue» konservatismi vahel. Juba aastakümneid on Ameerika ülikoolides loetud «Great Books» ehk Õhtumaa suurteoste kursust, kus kahe semestri vältel ratsutatakse läbi suurteosed antiikajast renessansini välja. University of Michigan'is nagu mitmel pool mujalgi on selline kursus kohustuslik esimese aasta üliõpilaste paremikule ehk «honors» tudengitele. Nad peavad lugema tõlkes neid teoseid, millega briti üliõpilane tutvub kreeka- ja ladinakeelsete originaalide kaudu. Seda inglise gentlemani hariduse lihtsustatud ideaali rünnatakse mitmel rindel. 1980. a. mindi Stanfordin ülikoolis «Great Books»-kursuse teostevaliku üle lausa riidu. Ärksamad üliõpilased ning õppejõud tundsid muret, miks pole kohustusliku lektüüri nimekirjas ühtki naiskirjanikku. Väideti; et juba kursuse struktuur ise varjab ajaloolist tõde, mille kohaselt kultuurikandjad olid orjapidajad ning esindasid üksnes vallutajaid, mitte aga nende vaikivaid ja allasurutud alamaid. Seni kui rassidevahelised pinged olid veel varjus, tundus antiikkirjanduses ja kreeka mütooloogias esindatud kultuuripilt, väärtused ja ajaloo filosoofia iseenesest mõistetavana — imeline ja vaimne, demokraatlik ja vabadust armastav klassikaline Kreeka. Kuid uut-moodi pingestatud PC-atmosfääris hakati kartma, et Ameerika tundengitele vahendub sel moel petlik ja idealiseeritud Kreeka-pilt, mida sümboliseerivad lumivalged Kreeka kujud, mis tegelikult olid omal ajal kirevalt värvitud.

Stanfordi tüli lahenes näilise kompromissiga — mõned teosed vahetati välja, õppekavasse võeti juurde Sappho ja ka Charles Bernali hiljuti ilmunud uurimusele toetuv kriitiline käsitlus Antiik-Kreekast (Bernali «Black Athena» püüab tõestada, et kreeklased pärinesid tumedanahalistest egiptlastest). Samuti hakati kõrvutama antiikkirjanduse tekste tänapäevaste teostega nagu Chinua Achebe «Things Fall Apart» ja Wole Soyinka mugandus Euripidese tragöödiast «Bakhandid». Ka Michigani ülikooli õppekavades tehti sarnaseid muudatusi, eriti seepärast, et paari provokatiivse vahejuhtumi tõttu olid ülikooli rassiküsimused pikka aega televaatajaskonna ees dramaatilist käsitlemist

leidnud. See Kesk-Lääne ülikool, mis asub vaid mõnekümne kilomeetri kaugusel valdavalt afro-ameeriklastest elanikkonnaga Detroiti suurlinnast, pidi näitama oma eeskujulikkust ja head tahet.

Stanfordist alanud püüe muuta radikaalselt üliõpilaste humanitaarhariduse sisu ja vormi ning kaotada vastandusi pop- ja kõrgkultuuri vahel jätab varju vajaduse mõtestada sügavamalt lahti kultuuri ja etnose mõisteid. Hädavajalikule kultuuri ja rahvuse kannatlikule ja sügavale analüüsile töötab vastu suurriigis toimuv nivelleerumisprotsess, laiahaardeliste intellektuaalide vähesus ja õpilaste «kultuuriline kirjaoskamatus». Selle väljendi tõi avalikkuse ette oma 1988. a ilmunud samanimelises raamatus Virginia ülikooli kirjandusprofessor E. D. Hirsch. Raamat püsis mitu kuud «New York Times'i» bestsellerite nimistus ja tõi autorile palju kuulsust. Praktilistel eesmärkidel oli Hirsch teose lõppu lisanud märksõnade nimekirja, mis koosnes faktidest, tähtpäevadest, kohanimedest, isikutest ja teostest, millest haritud ameeriklane midagi teadma peaks. See loend sisaldas Hirschi meelest minimaalne teadmiste mahu, millele haridust rajada (nn ameerika kodaniku kaasavara). Ent teises plaanis oli see üks samm edasi vohava poolharituse suunas. Varsti ilmus luksusväljandas «Kultuurilise kirjaoskuse entsüklopeedia», milles olid kõik Hirschi nimekirjas leitud märksõnad lihtsalt lahti seletatud ja paika pandud. Seoseid ja traditsioone, mis moodustavad kultuurikanga, ei peetud selles teoses vajalikuks avada. Vaevalt teevad seda ka need keskkooli või kõrgkooli õpetajad, kes seda teost käsiraamatuna või õpikuna tarvitavad.

Näiliselt oli Hirsch loonud praktilise abivahendi, mis sarnaneb üha levivatele vaeva vähendavatele kõõgikombainidele ning motoriseeritud seljasügajatele. Hirschile osaks saanud kriitika ei peatunud seotusel, vaid püüdis õiendada märksõnade valiku ühekülgset — tähenduslikul kombel puudusid sealt taas viited vähemusrahvustele. Aga «kultuurilise kirjaoskamatus» asendamine «mitmekultuurilise kirjaoskamatus» mõistega ei vii ihaldatud kirjaoskuse poole.

Novembrikuu saabudes oli «Great Books» kursuse tunnis käsitluse all üks antiigiainealine teos tänapäevast, Christa Wolfi 1983. a ilmunud romaan «Kassandra», Trooja naisprohveti surmaelne pihtimus. Siis kui ma andsin semestri alguses üliõpilastele paran-

datult tagasi nende «Iliase»-teemalised kirjad, jagasin ma välja ka essee Wolffi teostest «Frankfurter Vorlesungen», kirjavormi valatud pika mõtiskluse sõna ebamäärasusest, sõnalisest vägivallast ning tuumasõjaohust. Hilissügisises Kesk-Lääne ülikoolilinnas marssisid sõjaväe reservteenistuse stipendiaadid tõsisemalt kui eelnevatel aastatel; mõned vanemad tudengid olid juba Saudi Araabia kõrbes ja kirjutasiid kodustele esimesi kirju. Kummalisena kõlas Kassandra küsimus «Millal lõpeb eelsõda, millal algab sõda?». Üliõpilased ei saanud Kassandra põiklevast surmaeelset monoloogist aru, selle heitlik rütm tungis aga nende ellu teistmoodi surmalähedusena, mis ei pärinenud enam kirjandusest, vaid elust endast. Meeleavaldusi sõja poolt või vastu oli vähe, nendel käisid veendunud «radikaalid», kellele imponeeris miiting kui enese väljendamise vorm rohkem kui selle teema või poliitiline tähendus. Kõnetundides ja tänavatel üliõpilastega rääkides sai taas kord selgeks, et «kultuuriline kirjaoskamatus», mille nad olid keskkoolist kaasa saanud, ei võimaldanud neil praegugi arusaamisega ajalehte lugeda. Sellegipoolest ei puudunud neil oma arvamus. Vahetult ja kriitikata võeti vastu (ja vahel ka väga südamesse) televiisori päevauudisest nähtud kaadrid, pilt Saddamist kui Hitleri taaskehastusest, ning lööklaused väikese demokraatliku riigi kaitsmisest. Puudus kõige algelisem arusaamine Kesk-Ida poliitikast, ajaloost, rahvastikust, geograafiast. Ka ei osanud 18-aastane noormees antiikkirjanduse poolt pakutud eetilistest mallidest lähtudes mõelda läbi küsimust selle kohta, millised varjuküljed oleks tema teol, kui ta sõjaväkke kutsumise eest Kanadasse põgeneks.

Üks semester suurmehe — sinna hulka üks «suurnaine» ja natuke Wole Soyinka järelkolonialismi — kas suutis see süvendada noore tudengi paradoksaalsuse taju, parandada ta praktilist keeleoskust, juhatada teda lahendamatu, kuid sellegipoolest vastust nõudvate küsimuste juurde, enne kui ta astub juura- või arstiteaduskonda, kus tuleb hakata üha keerulisematele eetilistele probleemidele näkku vaatama? Kas aitab kirjandusklassika tüürida jäiga «poliitilise õigsuse» Skylla ja rassivaenulike eelarvamuste Charýbdise vahelt läbi? Tollest sügissemestrist sõjaeelises Ameerikas on jäänud meelde mõtlik Matthew ja tema nähtamatu kirjasõber maakera teisel poolel ning Homeros ja tähendusrikkalt vaikiv Kassandra nende vahel.

Sellise pealkirja all toimus lehekuu 24. ja 25. päeval «Õrna ööbiku» autori, Gustav Wulff-Õie majamuuseumis Vana-Otepää Nüplil isearalik sündmus. Ei, seekord mitte *performance* ega *workshop*, vaid kirjandusmuuseumi kevadsessioon. Kus hoolimata romantilisest atmosfäärist nii elulises kui vaimlises mõttes peeti tartuülikoolilikult akadeemilisi ettekandeid ja ka veidi vabamaid arutlusi kirjanduse üle ja ümber. Sessiooni ettekannete seekordne temaatiline suunamine tundus ostarbekas arvestades meie kirjanduse *status quo'd* praeguse III vabariigi areneva mesokraatia tingimustes. Paralleelide tõmbamisel 1920. aastatel alanud nn elulähedusliikumisega *a priori* alust olevat ka kirjanduse tulevikku ettehaaravalt. Võib ju nüüdki aimata peagi saabuvat ekstravertse elutunde mässu (A. Orase väljenduses) introvertse vastu ning uusi nähteid kirjandusprotsessi sisemiselt loogilises arenemises muutunud sotsiaalsete tingimuste taustsüsteemis.

Piret Noorhane sõnavõtt kandis pealkirja «**Tagasi maailma lõpust**». Oma teema teljeks oli P. N. võtnud sünteetilise käsitluse kirjanduselust enne nn eluläheduse loosungi tekkimist.

Pikemalt peatus P. N. «Noor-Eesti» alustatud, «Siuru» ja «Tarapita» poolt jätkatud kirjanduskäsitluse (mida siis ja ka hiljem uusromantismiks nimetati) seesmisel ja välisel tingitusel. Maksvusele pääses romantiline maailmatunnetus ja esteetika. Ettekandja leidis aga, et eesti kirjanduse uusromantilises suundumises sajadki algükümnenditel avaldub teatav forsseeritus: püüti saavutada võimalikult kohe võimalikult palju. Seetõttu jõudis kirjandus äärmustesse, ammendas sel etapil enesele pästitatud nõuded. Siin nägi P. N. seost selleaegses kirjanduses esinenud motiiviga retkest maailma lõppu. Tagasi-pöörduja oli tunnetusliku kogemuse võrra rikkam, olles saanud tundma mitmesuguseid mõõdu piire. Selline olukord lõi P. N. arvates pinna uueks taotluseks kirjanduses. Antud juhul nõudmise eluläheduse järele.

Mihkel Voldi ettekanne «**Romantiline kunstnikumüüt ja orbiitlus**» käsitles autori ja publiku vahelisi suhteid ning toetus mõneti Tiit Hennoste artiklile «20. sajandi 19. sajandi eesti kirjandusest» (vt «Akadeemia» 1991, nr 1, lk 81–87). Viimasest lähtuvalt käsitas ettekandja kirjandust kultuurisituatsioonina. Kui Hennostet huvitas keskendatus kultuurisituatsiooni komponendile (kirjan-

duslugu kui kesksete komponentide vaheldumine), siis M. V. tundis huvi autori ja publiku vaheliste suhete muutumise vastu (projitseeris need Hennoste poolt vaadeldule). Hennoste väitele, et 20. sajandi eesti kirjandus on arenenud 19. sajandi Euroopa kirjanduse reeglite järgi, lisati 2 tõdemust: 1) 19. ja 20. sajandi eesti eliitkirjaniku *image* oli/on orienteeritud Euroopa vastava aja, 19. ja 20. sajandi kirjaniku *image'*ile; 2) «Noor-Eesti» periood toob autori ja publiku suhetesse 19. ja 20. sajandil Euroopas käibiva malli — vastanduse kunstnik : kodanlane — puhtal kujul, st ei tunnista suhet õpetaja : õpetatav. Orbiitlus toimivat kõneleja arvates «Noor-Eesti» poolt juurutatud mallis (lisamata sinna midagi põhimõtteliselt uut).

Marin Laagi ettekanne «**Eesti kirjanikud eluläheduse kaevikus: kirjanduspilt 1927—1933**» käsitles elulähedusliikumise tagamaid lähtuvalt nimetatud perioodi kirjanduskriitikast. Ettekandja näitas, et see akadeemilises kirjandusloos stabiliseerumisperioodina tuntud ajajärk oli tegelikult üks poleemilisemaid. Kriitikas olid arutluse all kõik kirjanduslikku loomingu puudutavad põhimõtted, tähelepanuväärne oli aga nende tühe seotus kirjanduspoliitiliste (võimuküsimus Eesti Kirjanikkude Liidus) ja majanduslike küsimustega. Viimane oli tingitud kultuurkapitali asutamise 1925. aastal ja selle mehhanismi täielikust väljakujunemisest antud perioodil. Kultuurkapitali mõju kirjandusprotsessi suundumisele eluläheduslikku voolusängi on ilmne. «Kultka» oli üheks hoovaks, mille abil demokraatlikku loomingu-protsessi hakkas tungima ametlik ideoloogia. (Näiteks toimus 1926. aasta mais EKLi erakorraline koosolek, kus arutati valitsuse nõudmist Eesti elu peegeldava kirjanduse järele.) Summade jaotamine riiklikest fondidest vabastas kirjanikud olmemuredest, kuid nõrgestas samal ajal ka opositsioonimomenti võimu ja vaimu vahelt. Kultuurkapitali provotseeris erinevate põlvkondade kirjanikke omavaheliste sissisõdadele. Selle üheks väljendusvormiks oli ka elulähedusliikumine ja «Kirjanduslik Orbiit». Sõnavõtu kriitika-keskselt vaatepunktilt oli kultural positiivne roll. Kuna summade jaotamisel lähtuti paljus jooksva arvustuse hinnangutest, tõmbas see tähelepanu ka kriitikaprobleemidele endile, viis lõpptulemusena kriitilise mõtte intensiivsele arengule.

Eluläheduslikke kirjandusnormatiive ei tohi sõnavõtja arvates hinnata üldistavalt. Kuigi põhiliseks jäi sotsiaaleetiline kriteerium, kujunes liikumisesiselt välja kaks selgelt eristatavat suunda. Neist esimeses on tugev pahempoolne, ühiskonnakriitiline

tendents, teise aga kujundab nn röömsa töö eetos, juba mõne aasta pärast haaravad selle suuna täispositiivsuse tuuled.

Pekka Erelt rääkis teemal «**Sõda A. Kivikase loomingus**». Ta protesteeris senise akadeemilise kirjanduskäsitluse vastu, kus nähakse Albert Kivika romaani «Nimed marmortahvlil» (1936) valitsuse tellimustööna. Paljude näidete varal tõestas ettekandja, kuidas teos on välja kasvanud autori varasemast loomingust. Alustades sõda kujutatavatest momentvõtetest varastes novellides (kogud «Verimust» 1920, «Minaatüürid» 1926, «Punane ja valge» 1927) ja romaanist «Ristimine tulega» (1923) jõuab A. Kivikas pikema romaani kirjutamisele. Märkimisväärne on varem väiksemates töödes läbikirjutatud materjali hulk selles. Ajalehe «Uus Eesti» toimetaja Hugo Kukke tellimus oli vaid ajendiks, mis tõukas Kivikat realiseerima oma varasemat plaani. Teoses avaldub sügav humanism aga on olnud Kivikase sõjainelise proosa dominantiks algusest peale. Tema sõjakäsitluses puuduvad eluvõõrad vaprusstseenid ja sõja heroiseerimine, ta jääb kuni lõpuni sõda eitavale positsioonile.

P. E. võrdles romaani «Nimed marmortahvlil» ka aasta varem ilmunud A. Gailiti «Isade maaga» (1935), püüdes leida vastust küsimusele, miks võttis kriitika Kivika romaani paremini vastu kui «Isade maa». Sõnavõtja arvates olid need ju küllalt sarnased oma inimesekeskselt vaatepunktilt. Toetudes K. Ristikivi arvamusel leidis Erelt Gailiti romaani omaaegse mittemõistmise põhjuse olevat sõdurivempude ja -naljade domineerimises sõja karmi argipäeva üle. A. Kivika teos sobis paremini arvustuse eluläheduslike kaanonitega.

Toomas Muru «Marginaale arbujate elulähedusest vaimulähedusest» esindas teistega võrreldes antud probleemi seisukohalt kõige vaimupoolsemat vaatepunkti. Ettekanne, terviklik esseistlik arutus lähtus Juhan Liivi poeetilisest motiivist — kirjandus kui tempel, kui pühadus. Sellest sõltuvalt pani ta kahtluse alla 1930. aastatel levinud elu- ja vaimuläheduse vastanduse üldse. Käibelelänud vastandipaar oli T. Muru käsitluses kunstlik kõigepealt keelilise tunnetuse aspektist. Eriti, kui asendada kõne all olevad pooled sõnadega 'vaimne' ja 'eluline'. Omaaegsete eluläheduslaste poolt provotseeritud konflikt vaimulähedusega muutub olematuks, kui tegu on suurema, tõelise loomingulise inspiratsiooniga. Seal, kust algab tõeline kunst, muutub iga kirjanduslik piiritüli naeruväärseks ja mõttetuks (H. Talvik, «Akadeemia» 1937, nr 1). Mõtestades lahti kirjanduse kui templi kujundit leidis T. M., et kirjandusest nagu pühamustki saab inimene oma

olemisele sakraalse mõõtme, vaimse koordinaadistiku asjades orienteerumiseks, olemise mõtestatuse. Vaimupreesterlik sisetunne oli omane ka arbujate luulele. Kirjanduse (templi) puhastamine tähendab seega ka inimvaimu puhastamist (kaubitsejatest ja rahavahetajatest). Kirjandus peab olema endaküllane, oma sisemiste ülesannete ja toimingutega. Lõpetuseks peatus T. M. 1920. a-tel elulähedusliikumist käivitanud (Ed. Hubel, Kirjanduslikke äremärke, «Looming» 1927, nr 1 ja 3) ning 1930. a-te lõpul arbujate-vastases võitluses taas kasutusele võetud (E. Hiir, Sihiteadlikkuse poole, «Varamu» 1938, nr 9) euroopa moevoolude järeleaimamise kriitikal. Praegu on see taas päevakorrale tõusnud, saades Kalle Ellerilt oma relvastusse uue märksõna «vaimukadaklus». T. M. näitas Karl Ristikivi loomingut põhjal, kuidas euroopalik kirjandustunnetus tähendab juba vanast Kreekast ja Roomast pärinevate vaimsete väärtuste edasikandmist tuleviku jaoks.

See sõnavõtt, mis oli ka avapäeva viimane, tekitas elavat poleemikat. Arutleti eelkõige «vaimukadakluse» ja «euroopalikkuse» mõistete üle.

Teine päev Nüplis oligi plaanikohaselt pühendatud kirjanduse ja elu suhetele praeguses kirjanduspildis.

Esimesena kuulati **Arne Merilai** ettekannet «**Lähemale elulähedusele (ilma hüüumärgita)**». Kõneleja mõte liikus põhiliselt metatasele ja lähtus hüpoteesist, et 1920. a-te teisel poolel algas eesti kirjanduses sünteetiline etapp, mis kestab tänapäevani. A. M. oli rahulolematu elulähedusliikumise senise interpretatsiooniga ja väitis, et 1) kirjandusteadus on sellest seni primitiivselt aru saanud ja 2) ka eluläheduslased ise said asja olemusest primitiivselt aru. Toetudes goetelikest ja hegellikest arusaamadest lähtuval kirjanduse mõistmisele, viitas A. M. eluläheduse tõelisele olemusele 1920. aastate kirjanduspildis (st pöördetele objektiivsuse, lüürilise eepilisuse poole, millest ta on kirjutanud oma väitekirja). Elulähedus oli A. M. järgi põhimõtteliselt juba ammu toimunud ja ülegi elatud, enne kui orbiitlased sellest manifesteeritud põhimõtte ja omapoolse äratõmbe tegid. Edasi visandas ettekandja noorte kriitikute A. Orase, A. Annisti ja D. Palgi eluläheduslikke arusaamu võrdluses nende hilisema arenguga (A. Orase näitel). Ta tõi siinkohal paralleeli ka tänapäevase tahtmatu eluläheduslase M. Väljatagaga, kes armastab samuti akadeemilisele kirjandusteadusele ettekirjutusi teha nagu eelmised G. Suitsu. A. M. peatus ka Suitsu ja «Noor-Eesti» elulähedusel perioodil, mida uus põlvkond nägema ei ulatunud. Nii jõudis ta «Lähemale

elule!» lause interpretatsioonilt tänapäeva eluläheduslikkuse ni, mis selle kõige kunstilisemal ja filosoofilisemal kujul ilmnevat M. Kõivu ja V. Vahingu «Endspielis» — romaanis intelligentsi elust. Selles ei teki mingit vastandust elu ja vaimuläheduse vahel, vaid see on ületatud probleem (nagu B. Kangro «Reheahjus»), kus vaim on hegellikult mõttes konkreetne. A. M. selgitas oma väidet taksosaba kirjelduse näite varal («Endspiel», lk 64—65), mille ta enne suure mõnuga ette oli lugenud. A. M. arvates varjub selles vaimu ja elu konstellatsioon, identsus, milles on diferents. Ta arvas koos M. Kõivuga, et ilusa kirjutamise aeg on täis saanud, paratamatuks on saanud filosoofia. Suurt sümpaatiat tundis ta ka freudismi vastu, leides seda kõikjal. Ta tuletas meelde, et inimene seisab alati valiku ees: kas vaimne vaev või vaevav vaim? Viimase valinuid iseloomustab see, et nad oma olukorda ei taipu — ei ole elule lähedased.

Peeter Oleski ettekanne «Vaimulähedus 1960. aastatel. Aga elu?» oli oma esimeses pooles inspireeritud Rein Veidemanni sõnavõttust Tartu kirjanduspäevadel. Olesk vaatles kategooriaid, millega põlvkond end ise kirjeldab alates 70. aastatest. Vaatepunkti aluseks oli 1960. aastatel populaarse inimesekontseptsiooni projitseerimine totalitaarse nõukogude süsteemi taustale. Pike-malt peatus P. O. oponentitava teesidel, mis nimetasid 60ndaid ideaali ja tahte ajaks, maailma aga muudetavaks ja mitmemõõtmeliseks. Oma seisukohalt käsitles ettekandja kogu põlvkonna suurima eksitusena usku sellesse, et iseene (üksikisiku) muutmise kaudu saab muuta süsteemi, nagu oleks see tahte küsimus. Teiseks nägi P. O. 60ndatel aastatel suurt kommunismi- ja nõukogude-sõbralikkust. Näiteks avaldus see «nõukogude» ja «meie» inimese käsitlemises võrdväärsena, venelases teenäitaja nägemises. Ettekandja avaldas lootust, et ta siiski kunagi leiab vähemalt ühe inimese, kes oleks kirjutanud kas või päevikussegi, et vene sõjaraamand on jamps. See oli ju n e n d e sõda. P. O. jaoks jäi aga küsimuseks see naiivsus, mis lubas unustada mineviku.

Sõnavõtu teises pooles andis P. O. oma-poolseid viiteid 60ndate aastate vaimu käsitlemiseks läbi selleaegse kirjanduse. Ta tuletas meelde, et näiteks perioodi proosa vaatlustes pole piisavalt tähelepanu pööratud Mati Undile. Undil oli 60ndatele iseloomulik eluhoiak kujunenud juba kümnendi alguses, st juba varem, kui selle tõi kirjandusse Arvo

Valton. Kui Valton kirjeldab süsteemi, mis muudab inimese loomuvastaseks, siis Unt näitab inimest, kes muutub süsteemis eba-kindlaks. Luulest pööras P. O. tähelepanu Mats Traadile ja Hando Runnelile, keda kõrvutatakse mõlema maalähedase hoiaku alusel. 1960ndatel maa lapsi ega maa mehi ei vajatud. Orienteeruti (vene eeskujul) tsivilisatsioonile, kosmosesse. Juba noor Runnel oli seega ajast ees. Jaan Kaplinski luule andis paigalejäämise motiivi, seda nii maa kui ka süsteemi suhtes. Kõnekas on siin ka Kaplinski 'tolmu' kujund. Seegi tähendab, et on asju, mida ei saa liigutada.

See sõnavõtt oli ainuke, mis ei tekitanud diskussiooni.

Piret Viirese ettekanne kandis pealkirja «Haiguste ravi, kontrollitud. Eesti noor proosa ja elulähedus». Metafoorse nimetuse aluseks oli nägemus kaua meie majade seinu ja suuremaid plankaeu ilmestanud «Haiguste ravi»-teksti embleemilisusest. Selline elu- ja vaimuläheduse sünteesi näide on jäädvustatud P. Sauteri «Indigos».

Elulähedust käsitlebki P. V. s k e e m i - n a, mis sisaldab vastandite paare: elulähedus ja vaimulähedus, realism ja romantism. Kõneleja märkis ka, et peale manifesteerunud eluläheduse on olemas veel selle teadvustamatu, n-õ hiiliv vorm. Taotlusega paigutada noor eesti proosa nimetatud skeemi võttis ettekandja oma vaatlusobjektiks «Eesti Raamatu» proosadebüüdisarjas ilmunud väljaanded (P. Viires, R. Susi, P. Sauter, T. Teder, A. Kivi). Lisaks I. Tominga romaanini ja T. Trubetsky & Co ning H. H. Luige & Co jutud, mis ilmunud ajakirjanduses. Sõnavõtja leidis, et neid kõiki ühendab n-õ salongilik elulähedus. Iga autor kirjeldab kogetut, tegelikkust, miljööd oma grupis ja oma grupile.

Niisiis on noorte autorite proosas tege-mist põhiliselt hiiliva elulähedusega. Vaimuläheduse asemel on vaimu i h a l u s, mis piltlikult meenutab hüppamist mätaste vahel, kivi kaelas ja pilk taeva poole. (Vastupidiselt liigub J. Undusk, kes tahab kirjeldada elu, kuid välja tuleb vaim. Nii võiks teda nimetada eluihalejaks ja teisi vaimuihale-jaiks.)

Nüpli kevadkoolis kõneldut kommentee-rides märkis Peeter Olesk kõikide sõnavõt-jate tahet üldistada ja ümber sõnastada senise sõglaliku kirjandusloo järeldusi. Teemaarenduslikku edasiminekut sobiks väljendama uus, kohapeal tekkinud loosung: saagem vaimuläheduslasteks, et jääda ellu!

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja **Toivo Tasa** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas**
60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa**
44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus
Märt Väljataga 60 18 58. Teadus, pub-
litsistika ja kirjanduskriitika **Marika**
Mikli 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58
(Tartus teisip reedeni k 14—16 tel
31 373). Üldinformatsioon **Olev Remsu**
60 18 58. Keeletoimetaja **Tiina Lias**
60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri**
Kaarma 60 18 58. Tehniline toimetaja
Katrin Mürk 60 18 58. Masinakiri
Viivi Hantadze 44 12 48.
Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega
tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trü-
kikoja tehnilise kontrolli osakonnast
68 14 11

Toimetuse aadress: 200 031, Tallinn, Toompui-
tee 30. Fax 442-484.

Kirjastus «Periodika», 200 001, Tallinn, Pärnu
mnt 8.

Laduda antud 03. 07. 1991. Trükkida antud
26. 08. 1991. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsettrükk.

Tingtrükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51.
Arvestuspooonaid 9,53. Tellimuse nr. 2842.

EKP KK Kirjastuse trükikoda.

Pärnu mnt 67a.

«Vikerkaar» nr 9, september 1991. Hind rbl 1.20.

Vikerkaar

Hind rbl. 1.20
78245